

Chalupa, Aleš

Italia (Regiones I–VIII), Sicilia, Sardinia et Corsica

In: Chalupa, Aleš. *Římský kult boha Mithry : atlas lokalit a katalog nálezů I*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. [199]-261

ISBN 978-80-280-0275-6 (brožováno); ISBN 978-80-280-0276-3 (online ; pdf)

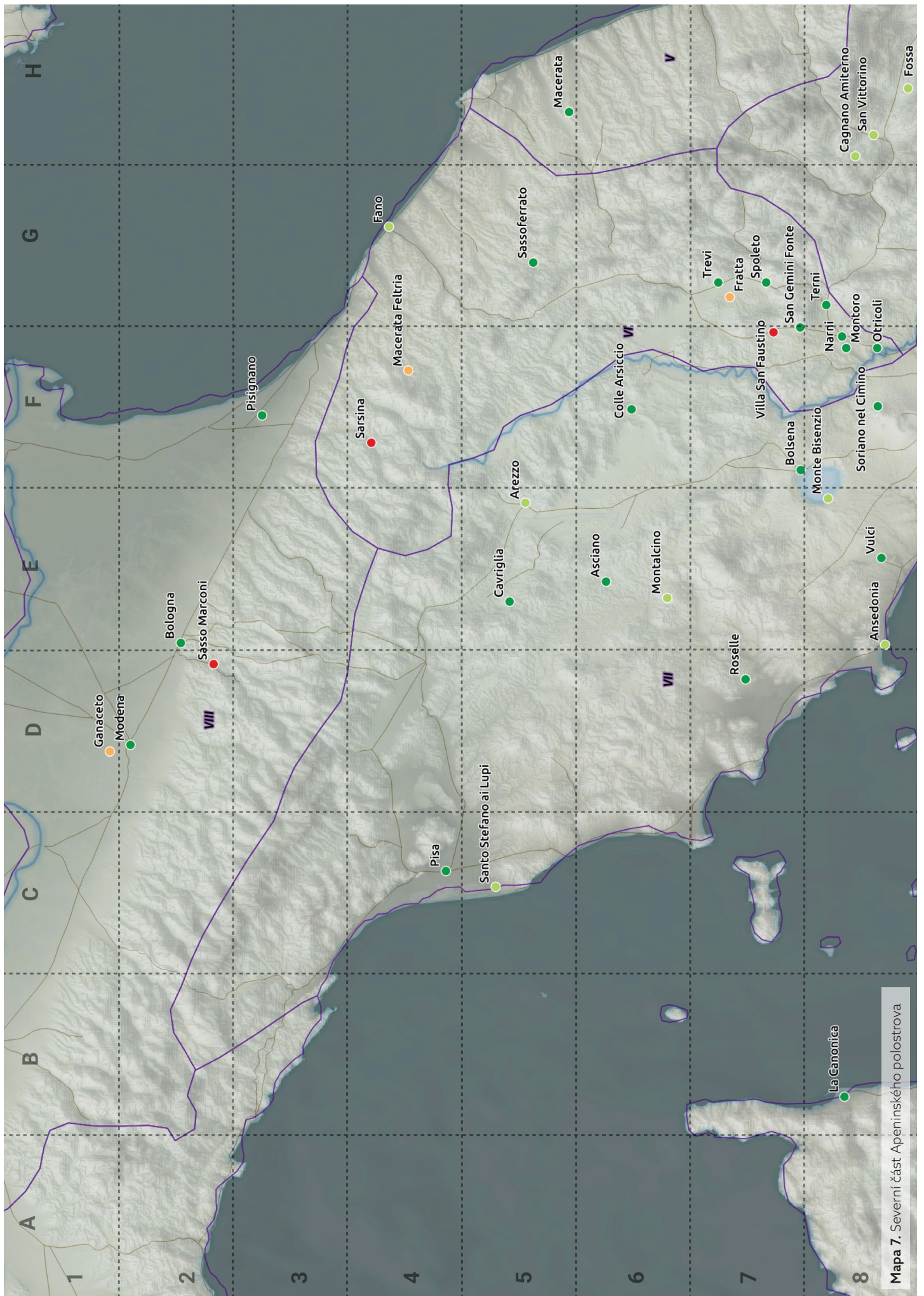
Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78349>

Access Date: 19. 02. 2024

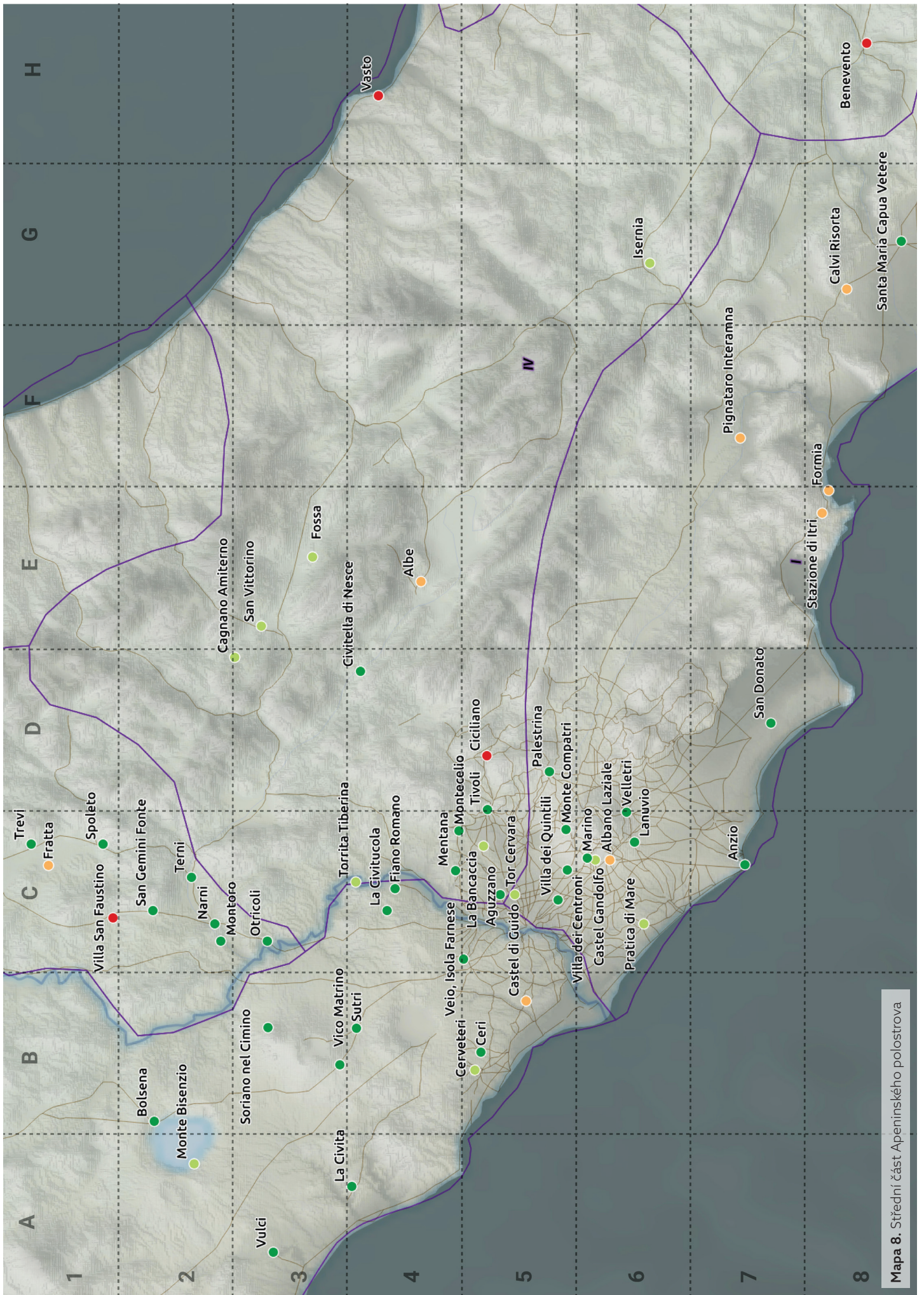
Version: 20230704

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

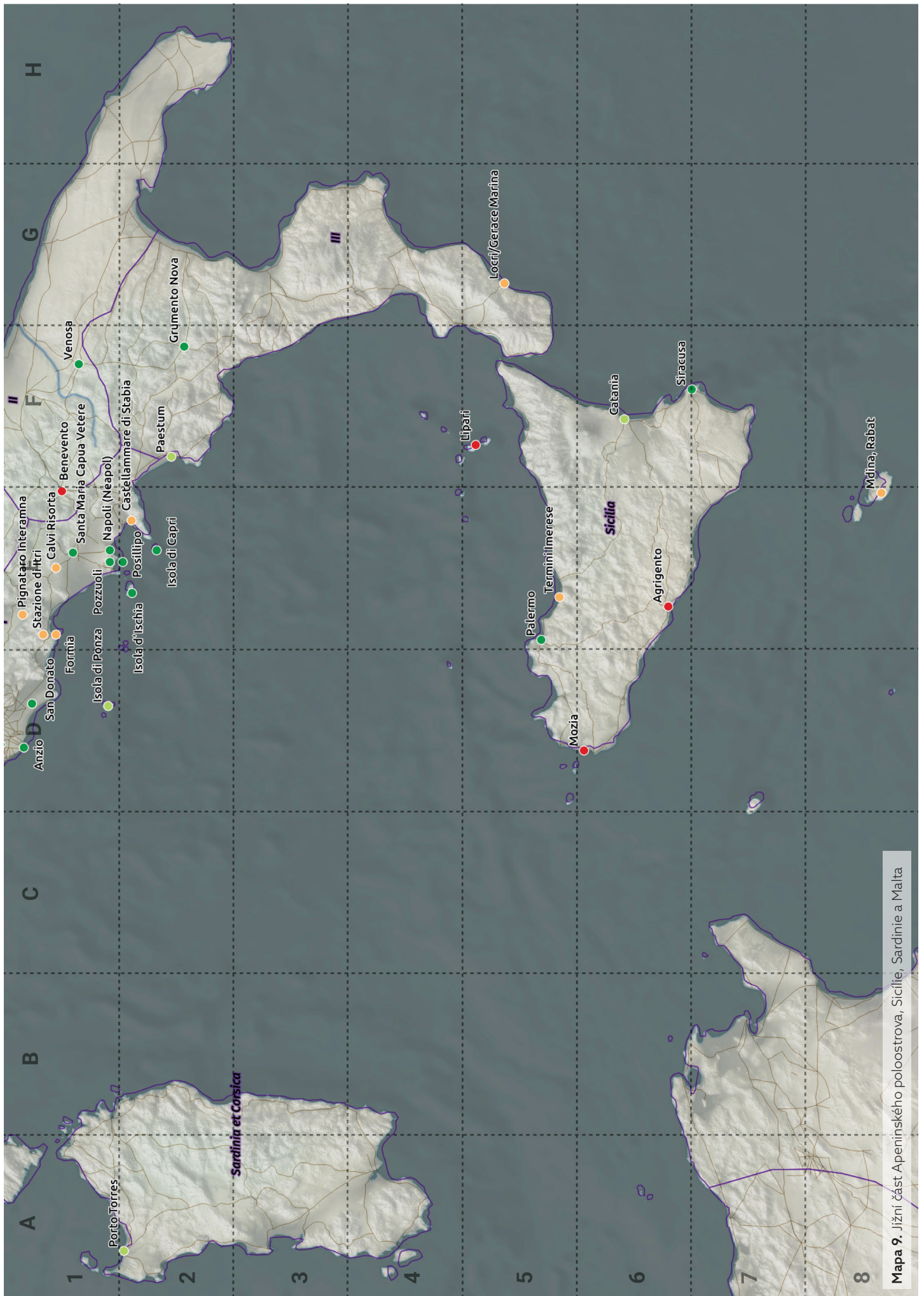
6 ITALIA (REGIONES I-VIII), SICILIA,
SARDINIA ET CORSICA

Mapa 7. Severní část Apeninského poloostrova

Mapa 8. Střední část Apeninského poloostrova

Mapa 9. Jižní část Apeninského poloostrova, Sicílie, Sardinie a Malta

Latium et Campania (Regio I)

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Aguzzano, Ponte Mammolo		IT	Mithraeum (CIMRM 640); reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 640).
Albano Laziale	Castra Albana	IT	Nápis (CIMRM 215 = EDR142373 = Hackethal 1968: 245).
Anzio	Antium	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 204); reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 759 = Janovitz 1972: 72). Socha světloňose (CIMRM 205).
Castel Gandolfo		IT	Nápis (CIL VI.5, č. 312*); mithraeum (Venetucci, Cacciotti & Mangiafesta 2018: 524, 527; Jaia 2004: 256).
Castellammare di Stabia	Stabiae	IT	Terakotový reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 200 = Tran Tam Tinh 1972: č. M6 [s.183]); terakotová deska s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 201 = Tran Tam Tinh 1972: č. M7 [s. 183–184]).
Ciciliano		IT	Socha bytosti se lví hlavou (CIMRM 326 = B 1).
Formia	Formiae	IT	Deska s nápisem (EDR111778); labrum s nápisem (AE 1947, č. 157 = HD021768 = EDR073711).
Isola di Capri	Capreae Insula	IT	Zlatá destička s vyobrazením Aiona a nápisem (CIMRM 168).
Isola d'Ischia	Aenaria Insula/Pithecoussae Insula/ Pithekoussai Insula	IT	Dvě busty zobrazující světloňose (CIMRM 202).
Isola di Ponza	Pontiae Insula	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 172 = Tran Tam Tinh 1972: č. M1 [s. 177–178]).
La Bancaccia, Guidonia Montecelio		IT	Nápis (CIMRM 178 = Tran Tam Tinh 1972: 182, M5). Mithraeum (Vermaeren 1974); stropní štuková freska s vyobrazením zodiaku (Vermaeren 1974: 9–11, obr. 6 a tab. VII).
Lanuvio	Lanuvium	IT	Nádoba s ikonografickými motivy (Cipollari 2019: 36 a obr. 10). Fragment terakotového reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Cipollari 2019: 35 a obr. 10).
Marino	Castrimoenium	IT	Talíř s motivem tauroktonie (CIMRM 207).
Mentana	Nomentum	IT	Mithraeum (Vermaeren 1982); freska s vyobrazením tauroktonie a bočními scénami (Vermaeren 1982: 12–15 a tab. III–VIII); oltář s nápisem (HD004892 = EDR076930); oltář s nápisem (EDR155317); graffiti (EDR155318). Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 642).
Montecelio	Corniculum	IT	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 643).
Monte Compatri	Labicum	IT	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 210 = Helbig 1864: 92). Mithraeum (CIMRM 210 = Helbig 1864: 92).

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Napoli (Neapol)	Neapolis/ Νέα πόλις/ Parthenope	IT	Mithraeum (Lacerenza & Morisco 1994): fragmenty štukového reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Lacerenza & Morisco 1994: 47 a obr. 34).
			Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 173 = Tran Tam Tinh 1972: 181, M3).
			Deska s nápisem (<i>CIL</i> VI, č. *968).
Nemi		IT	Viz Narni, ant. Narnia, regio VI
Palestrina	Praeneste	IT	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 211).
Pignataro Interamna	Interamna Lirenas/ Interamna Sucasina	IT	Nápis (<i>CIMRM</i> 672 = EDR179133).
Posillipo, Napoli (Neapol)	Pausilypum	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIMRM</i> 174/ 175 = Tran Tam Tinh 1972: 178–181, M2 = EDR167984).
Pozzuoli	Puteoli	IT	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie a nápisem (Tran Tam Tinh 1972: 180–181 a tab. LIX, obr. 83ter = HD010525 = EDR075158).
			Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 177 = Tran Tam Tinh 1972: č. M4 [s. 182] = EDR158297).
			Nápis (EDR102513).
Pratica di Mare	Lavinium	IT	Podstavec s nápisem (EDR106797 = LSA-1678).
San Donato	<i>apud</i> Antium	IT	Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 206 = EDR164602).
			Mithraeum (<i>CIMRM</i> 180 = Tran Tam Tinh 1972: 184–193, M8 = Vermaseren 1971); freska s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 181 = Vermaseren 1971: tab. III); freska s vyobrazením Cauta stojícího mezi stromy (<i>CIMRM</i> 182); freska s vyobrazením Cautopata stojícího mezi stromy (<i>CIMRM</i> 183); freska zobrazující Lunu na voze (<i>CIMRM</i> 184); nezřetelná freska bytosti se lví hlavou (<i>CIMRM</i> 185); reliéf s vyobrazením Amora a Psyché (<i>CIMRM</i> 186); fresky s vyobrazením iniciačních scén (<i>CIMRM</i> 187–197 = Minto 1924 = Vermaseren 1971: pl. XXI–XXIII a XXV=XXVIII = Gordon 2009); drobné nálezy (<i>CIMRM</i> 198).
			Protoma mladíka s frýžskou čapkou (<i>CIMRM</i> 179).
Stazione di Itri, Itri		IT	Mithraeum (Marisa De' Spagnolis 1980).
			Dva fragmenty desky s nápisem (<i>CIMRM</i> 213 = <i>CIMRM</i> 348 = HD014128 = EDR074676); deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 214 = EDR129974).
Tivoli	Tibur	IT	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 212); deska s rytým vyobrazením tauroktonie a nápisem (Cumont 1892b = EDCS-05801556).
Tor Cervara		IT	Mithraeum (Lissi-Carona 1965).
			Reliéf s vyobrazením tauroktonie (Lissi-Carona 1965).
Velletri	Velitrae	IT	Socha s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIMRM</i> 208/209 = EDR150701).
			Mithraeum (di Matteo 2002–2003: 298).
Villa dei Centroni		IT	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (di Matteo 2002–2003: 298).

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Villa dei Quintilii			Mithraeum (<i>CIMRM</i> 634).
			Oboustranný reliéf s vyobrazením tauroktonie a hostinou Mithry a Slunce (<i>CIMRM</i> 635); reliéf s vyobrazením Cauta (<i>CIMRM</i> 636); reliéf s vyobrazením Cautopata (<i>CIMRM</i> 637); dva fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Frontoni & Galli 2012: 16–17 a obr.).
		IT	Cippus s nápisem (<i>CIMRM</i> 639 = HD023368 = EDR073292).
			Fragment sochy mužské postavy (<i>CIMRM</i> 638).

Apulia et Calabria (Regio II)

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Benevento	Beneventum/Maleventum	IT	Nápis (EDCS-12401056).
Venosa	Venusia	IT	Nápis (<i>CIMRM</i> 171 = EDCS-51000001).
		IT	Nápis (EDR164551).
			Nápis (EDCS-08201125).

Bruttium et Lucania (Regio III)

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Grumento Nova	Grumentum	IT	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 170 = EDCS-11400290).
Locri/Gerace Marina	Lokroi Epizefýrioi/Λοκροὶ Επιζεφύριοι	IT	Hlava sochy s fryžskou čapkou (<i>CIMRM</i> 169).
Paestum, Capaccio	Paestum/Poseidonia	IT	Bronzová destička s nápisem (HD009291 = EDR076070).

Samnium (Regio IV)

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Albe, Massa d'Albe	Alba Fucens	IT	Bronzová hlava Míthrový sošky (de Visscher & Merten 1957).
Cagnano Amiterno, San Vittorino	<i>apud</i> Amiternum	IT	Nápis (EDR100039 = Ricci & di Meo 2013: č. 4 [s. 38–39]).
Civitella di Nesce	Nersae	IT	Mithraeum (viz <i>CIMRM</i> 648); reliéf s tauroktonií a nápisem (<i>CIMRM</i> 650/651 = EDCS-51000125); nápis (<i>CIMRM</i> 647 = EDCS-14805140); nápis (<i>CIMRM</i> 648 = EDCS-14805141).
Fossa	Aveia/Aveia Vestina	IT	Necitelný nápis na torzu sochy boha Slunce (<i>CIMRM</i> 649).
Isernia	Aesernum	IT	Mithraeum (viz <i>CIMRM</i> 652); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 652 = EDCS-14804633); deska s nápisem (HD031950 = EDR071843).
Vasto	Histonium	IT	Cippus s nápisem (<i>CIMRM</i> 203 = EDR127765).
		IT	Deska s nápisem (Ricci & di Meo 2013: č.8 [s. 29] = EDR175971).

Picenum (Regio V)

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Macerata	<i>apud</i> Helvia Ricina	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIMRM</i> 690/691 = HD033528 = EDR072025).

Umbria et ager Gallicus (Regio VI)

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Fano	Fanum Fortunae	IT	Fragment reliéfu s vyobrazením mithraistické bytosti se lví hlavou (Catani 1992).
Fratta, Montefalco		IT	Oltář s nápisem (EDR081846).
Macerata Feltria	Piinum Pisarense	IT	Nápis (<i>CIMRM</i> 683 = EDR164163).
Montoro, Narni		IT	Hlava sochy s paprscitou čelenkou (Susini 1978: č. 5 [s. 1200]).
Narni	Narnia	IT	Mithraeum (viz <i>AE</i> 2013, 444); deska s nápisem (<i>AE</i> 2013, 444 = EDR136596 = Ciotti 1978: č. II [s. 233–239 a tab. XXIX a XXX]).
Otricoli	Otriculum	IT	Fragment reliéfu s tauroktonií (<i>CIMRM</i> 669, patrně totožná s <i>CIMRM</i> 671.2).
San Gemini Fonte	Carsulae	IT	Hlava sochy s fryžskou čapkou (<i>CIMRM</i> 671.1).
		IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 556); deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 625).
		IT	Nápis (<i>CIMRM</i> 684).
		IT	Nápis (EDR167561).
		IT	Mithraeum (viz <i>AE</i> 2013, 453); deska s nápisem (<i>AE</i> 2013, 453 = Ciotti 1978: č. I [s. 233–239 a tab. XXVIII]).

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezů
Sarsina	Sarsina	IT	Socha Mithry (Mansuelli 1966–1967: 164–165; Mansuelli, Finamore & Pampaloni 1967: 282, 284 [č. 5] a obr. 35–36; Susini 1978: č. 12 [s. 1201]).
Sassoferrato	Sentinum	IT	Mithraeum (<i>CIMRM</i> 686); fragment sochy zobrazující tauroktonii a nápisem (<i>CIMRM</i> 685 = EDR016199); deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 687 = EDR016190); deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 688 = EDR016200); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 689 = EDR016198).
Spoleto	Spolegium	IT	Deska s nápisem (EDR016202); nápis (EDR016313).
Terni	Interamna Nahars	IT	Reliéf s tauroktonií (<i>CIMRM</i> 670).
Trevi	Trebiae	IT	Nápis (CIL XI,2, č. 4189 = EDR130572); mithraeum (Sisani 2006: 180).
Villa San Faustino		IT	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (Prosperi Valentini 1996 = Bastianelli 2018: 98–100 a obr. 13a–b).
		IT	Mithraeum (Sisani 2006: 180).
Etrurie (Regio VII)			
Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezů
Ansedonia, Orbetello	Cosae/Cosa/Kόσσα	IT	Mithraeum (Richardson 1957; Henriques 2018).
Arezzo	Arretium/Adretium	IT	Cippus s nápisem (<i>CIMRM</i> 658 = EDR110603).
Asciano		IT	Hlava sochy býka (Bocci Pacini & Nocentini Sbolci 1983: 28).
Bolsena	Volsinii	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 662).
Castel di Guido	Lorium	IT	Mithraeum (viz <i>CIMRM</i> 660); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 660 = EDR126714).
Cavriglia		IT	Bronzová busta Jupitera nebo Silvana s motivem tauroktonie na hrudi (<i>CIMRM</i> 659.1 = <i>CCIS</i> II, č. 84); bronzová busta vousatého muže v orientálním oděvu (<i>CIMRM</i> 659.2 = <i>CCIS</i> II, č. 63).
Ceri, Cerveteri	<i>apud</i> Caere	IT	Mithraeum (Mineo 1990).
Cerveteri	Caere/Καυρέα/Ἄγυλλα	IT	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (Bocci Pacini & Nocentini Sbolci 1983: 73).
Colle Arsiccio, Villa		IT	Oltář s nápisem (Antonini 2017: 17–27 a obr. 1–3 = EDR166595).
Fiano Romano		IT	Graffito s vyobrazením tauroktonie (Colivicchi et al. 2016: 388–389 a obr. 24).
		IT	Fragmentárně dochovaný terakotový pinax s vyobrazením tauroktonie (Morandini 2006: 79–80 a tab. XXI.a–c); fragment zobrazující zkrácené nohy stojící postavy (Morandini 2006: 80, tab. XXIIa).
		IT	Protomai býčích hlav, bust Slunce a Měsíce a keramika s hadními motivy (Morandini 2006: 80–85 a tab. XXIIb–XXXIIId).
		IT	Mithraeum (Morandini 2006: 83).
		IT	Oboustranný reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 641 = Cumont 1946).

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
La Civita, Tarquinia	Tarquinii/Tarchonion	IT	Mithraeum (Mastrocinque 2020: 90–91 a obr. 8.2–3; Mastrocinque, Soriano & Marchetti 2020); fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (Scapatucci 2018; Mastrocinque 2020: 87–90 a obr. 8.3–4).
La Civitucola, Capena	Capena	IT	Fragment sochy světloňose s nápisem (<i>CIMRM</i> 645/646 = EDR121130 = EDR144270).
Montalcino		IT	Bronzová tabula ansata s nápisem (EDR157415 = Ceccoli 2021).
Monte Bisenzio, Capodimonte	Visentium	IT	Mithraeum (Biamonte 1997).
Pisa	Pisae	IT	Reliéf s tauroktonií (<i>CIMRM</i> 663).
Roselle	Rusellae	IT	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 661).
Santo Stefano ai Lupi, Livorno	Portus Pisanus	IT	Mithraeum (Genovesi 2011; Ducci, Pasquinucci & Genovesi 2011: 44).
Soriano nel Cimino		IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 657).
Sutri	Sutrium	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 654).
Veio, Isola Farnese	Veii	IT	Mithraeum (<i>CIMRM</i> 653 = Sestieri 1934 = Cumont 1937: 97–100 a tab XI.1).
Vico Matrino	Vicus Matrini	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIMRM</i> 655/656 = EDR121131).
Vulci	Vulci/Volci	IT	Mithraeum (Sgubini Moretti 1979): fragментy velkého sousoší s vyobrazením tauroktonie (Sgubini Moretti 1979: 269–272 a tab. IV–IX); soška havrana (Sgubini Moretti 1979: 272–273 a pl. X); fragментy sochy s vyobrazením tauroktonie (Sgubini Moretti 1979: 274–276 a pl. XIII–XVI); socha Cauta (Sgubini Moretti 1979: 273–274 a pl. XI–XII); trapezophoros (Sgubini Moretti et al. 1998: 23–25 a obr.); kráter s hadím motivem (Sgubini Moretti et al. 1998: č. 13 a obr. [s. 26–29]); kultická nádoba (Sgubini Moretti et al. 1998: č. 14 a obr. [s. 26–29]); hermovka s vyobrazením Bacchovy hlavy (Sgubini Moretti et al. 1998: 23 a obr.); drobné nálezy (Sgubini Moretti et al. 1998: č. 16–51 a obr. [s. 30–37]).

Monumenty z Etrurie, ale bez známých nálezových okolností

Název lokality	Stát	Typ nálezu
Etruria (regio VII)	IT	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 664); reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 668); socha s bytostí se lví hlavou (<i>CIMRM</i> 665).
	IT	Socha zrození Mithry ze skály (<i>CIMRM</i> 666).
		Hlava sochy Mithry zabíjejícího býka (<i>CIMRM</i> 667).

Aemilia (Regio VIII)

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Bologna	Bononia/Felsina	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 693); reliéf s vyobrazením Cautopata (<i>CIMRM</i> 694). Lampa s vyobrazením Mítry zabíjejícího býka (Meoncelli & De Carolis 1997: č. 33 [s. 20–21]).
Ganaceto, Modena	<i>apud</i> Mutina	IT	Reliéf s vyobrazením světlohoše (<i>CIMRM</i> 697).
Modena	Mutina	IT	Reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou a nápisem (<i>CIMRM</i> 695/696 = B44 = EDCS-19600498).
Pisignano, Cesena	<i>apud</i> Caesena	IT	Oltář s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 692).
Sasso Marconi		IT	Mithraeum (Susini 1978: č. 38 [s. 1205]).

Sicilia

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Agrigento	Akragas/Agrigentum	IT	Fragment reliéfu s vyobrazením svastiky ve slunečním kotouči (Sfameni Gasparro 343). Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 163A = Sfameni Gasparro 344).
Catania	Catina	IT	Reliéf s vyobrazením boha Slunce (Sfameni Gasparro 345a); reliéf s vyobrazením bohyně Luny (Sfameni Gasparro 345b); pět lamp s vyobrazením boha Slunce (Sfameni Gasparro 346–350).
Lipari	Lipara/Liparae	IT	Pět lamp s vyobrazením boha Slunce (Sfameni Gasparro 351–353bis).
Mozia, Isola San Pantaleo	Μοζία/Μοζή	IT	Lampa s vyobrazením boha Slunce (Sfameni Gasparro 357).
Palermo	Panormus/Πάνορμος	IT	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 164 = Sfameni Gasparro 355); dvě sošky světlohošů (<i>CIMRM</i> 165–166 = Sfameni Gasparro 356). Mithraeum I (Sfameni Gasparro 341). Mithraeum II (Sfameni Gasparro 341c): fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (Sfameni Gasparro 341c.1); fragment hlavy sochy s fryzskou čapkou (Sfameni Gasparro 341c.2); další fragmenty sochy s vyobrazením tauroktonie (Sfameni Gasparro 341c.3–5); lampy s ikonografickými motivy (Sfameni Gasparro 341c.6). Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 163 = Sfameni Gasparro 342). Lampa s vyobrazením boha Slunce (Sfameni Gasparro 342bis); socha s vyobrazením Mithry (Germanà 2013: 243). Cippus s nápisem (<i>CIMRM</i> 167 = Sfameni Gasparro 354 = EDRI27000).
Siracusa	Syracuse/Syrakousai/ Συράκουσαι	IT	
Termini Imerese	Thermae Himeratae/ Θερμαί Ήμερσάται	IT	

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
La Canonica, Lucciana	Mariana	FR	Mithraeum (Chapon 2020; De Peretti 2021); fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Chapon 2020; obr. 7.9; De Peretti 2021: obr. 4); drobné nálezy (Chapon 2020: <i>passim</i> ; De Peretti 2021: 464).
Porto Torres	Turris Libisonis	IT	Fragment sochy Cautopata (Contu 1968).

Malta

Současný název lokality	Antický název lokality	Stát	Typ nálezu
Mdina, Rabat	Melita	MT	Fragment reliéfu s vyobrazením bytosti lvi se hlavou (Sagona 2009: 28–29 a obr. 16–18 = B43). Terakotové sošky Mithry jezdce (Sagona 2009: 15–18 a obr. 9–12); fragment terakotové desky s vyobrazením Mithry jako Neporazitelného Slunce (Sagona 2009: 18–21 a obr. 19); soška zrození Mithry ze skály (Sagona 2009: 24–25 a obr. 22).

Monumenty s nejasnými nálezovými okolnostmi, ale patrně pocházející z Itálie

Oblast nálezu	Stát	Typ nálezu
		Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (Vermaseren 1982: 3, pozn. 10 a tab. XXXI); bronzový reliéf s vyobrazením tauroktonie (Yandek 2011); gemma s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 2354 = Mastrocinque 2007: č. F1 59 [s. 56–57]).
		Obsidiánová sekerka s mithraistickými motivy (Mastrocinque 1998: 59–92; 2007: č. GM 10 [s. 203–204]).
		Soška Cautopata (CIMRM 762); reliéf s vyobrazením světloňose (CIMRM 763); bronzová soška Cautopata (CIMRM 761); hlava bronzové sošky s frýžskou čapkou (CIMRM 760).
		Dvě hlavy sošek s frýžskými čapkami (CIMRM 764); bronzová ruka z Mithrových sochy (CIMRM 765); lampy s mithraistickými motivy (CIMRM 766).

6.1 Latium et Campania (Regio I)

[001-LaC] Aguzzano, Ponte Mammolo [8 C5]

V roce 1928 byla v Aguzzanu poblíž Ponte Mammolo objevena podzemní hrobka (*hypogeum*) se štukovanými reliéfy s vyobrazením výjevů z raných římských dějin, mimo jiné zobrazujících Romula a Rema kojeneč vlčicí. Nedaleko této hrobky byla rovněž odkryta podzemní místnost se [001-LaC-M-001] štukovaným reliéfem s vyobrazením Mithry a býka¹ (rozměry neznámé). Podle informací, které získal Maarten J. Vermaseren od italského archeologa Fulvia Vettrina, který byl pověřen demontáží tohoto reliéfu a jeho odesláním do Římského národního muzea, šlo o tauroktonní reliéf ještě větších rozměrů než měl podobný exemplář z mithraea pod římským kostelem Santa Prisca.² Reliéf z Aguzzana byl ale zřejmě během transportu ztracen a zdá se, že neexistuje ani žádná jeho obrazová reprodukce. Tato ztráta je politováníhodná, neboť za absence podrobnějších informací lze pouze konstatovat, že se v případě podzemní místnosti jednalo s velkou pravděpodobností o [001-LaC-M] mithraeum. O přesnější podobě mithraea nebo reliéfu však nelze říct nic bližšího.

[002-LaC] Albano Laziale (ant. Castra Albana) [8 C6]

Z Albana Laziale měl pocházet dnes ztracený [002-LaC-001] nápis³ (s největší pravděpodobností na oltáři neznámých rozměrů), který je známý pouze na základě opisu ze 17. století. Nápis byl dedikován *Soli* a pořízen *pro salute et reditu et victo[ria]* některého ze severovských císařů účastnících se válek s Parthy.⁴ Nápis zmiňuje jako pořizovatele muže jménem Tato, titulovaného jako *pater s[acrorum]*, což by mohlo odkazovat na jeho funkci v rámci římského kultu boha Mithry.⁵ Jelikož nápis Mithru explicitně nezmiňuje, řadím jej mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[003-LaC] Anzio (ant. Antium) [8 C7] [9 D1]

Ze starověkého přístavního města Antium, dnešního Anzia poblíž Říma, pochází několik nálezů kladených do spojitosti s římským kultem boha Mithry, situace ohledně několika z nich je nicméně mimořádně komplikovaná. Nejspíše v roce 1699 byl v místech, kde se nacházejí pozůstatky přístavu z doby Neronovy,⁶ nalezen [003-LaC-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie,⁷ který je znám pouze z perokresby pořízené Philipem Della Torrem. Monument, který je překreslen s odlomeným pravým horním rohem, zobrazuje až na několik pozoruhodných detailů standardní provedení tauroktonního motivu. Mithra je zde netypicky zobrazen v pozici, kdy býka nedrží levou rukou za tlamu nebo nozdry, ale za pravý roh. V levém horním rohu nad Mithrovým vlajícím pláštěm a pod bustou Slunce s paprsky jsou potom zobrazeni dva havrani a nikoli jeden, a to v pozici proti sobě. U nohou Cautopata (oba světloňoši jsou zobrazeni bosí, což je znovu velmi nestandardní), který se na tauroktonní scéně nachází vlevo, je zobrazen drobný předmět, patrně urna. Tento monument je v současné době ztracený a o jeho osudech není nic známo. Rakouský badatel Joseph de Hammer sice vyslovil domněnku,⁸ že tento monument je totožný s tauroktonií, která se nacházela v *Palazzo Gioia* v Římě,⁹ na základě srovnání nákrešů obou monumentů¹⁰ však

1) Boehringer 1929: 108 = *CIMRM* 640 = *CIMRM* II, 32 = Vermaseren & Van Essen 1965: 130 = Canciani 2022: č. 220 (s. 192).

2) Viz [Rom-M-27-003] výše.

3) *CIMRM* 215 = *TMM* II, č. 145 (s. 118) = *CIL* XIV, č. 2256 = Hackethal 1968: 245 = EDR142373.

4) Hackethal 1968: 245. Jméno císaře na třetím řádku, jemuž byl nápis věnován, bylo bohužel úmyslně vymazáno v důsledku *damnatio memoriae*. Nápis je proto datován do rozmezí let 201 až 249.

5) Clauss 1992: 51.

6) Lombardi 1865: 143–144.

7) *CIMRM* 204 = *TMM* II, č. 86 (s. 247) a obr. 79 = Della Torre 1700: 157 a obr. = Canciani 2022: č. 109 (s. 85–86).

8) De Hammer 1833: č. 4 (s. 83).

9) Viz [Rom-025] výše.

10) Eichhorn 1814: obr. 2 (s. 43).

lze tento závěr jednoznačně vyloučit.¹¹ Dalším mithraistickým monumentem je [003-LaC-002] reliéf s vyobrazením tauroktonie¹² (0,50 × 0,55 × 0,07 m), který se v současné době nachází ve sbírkách *Museo Lapidario Maffei* ve Veroně, ale může pocházet z Anzia.¹³ Po stránce ikonografické je tento monument zcela standardním vyobrazením tauroktonního motivu. Situace není o nic přehlednější ani v případě posledního údajně mithraistického monumentu z Anzia, kterým má být [003-LaC-003] socha světlohoše¹⁴ (výška 1,12 m), nacházející se v současné době v Ashmoleovu muzeu v Oxfordu. Identifikace mladíka ve fryzské čapce jako Cauta je nejistá, neboť socha má odlomenou pravou ruku, ve které měl držet pochodeň. Chandler tuto postavu identifikoval jako Parida, Michaelis jako „sochu barbara“. V každém případě však ani jeden z těchto zdrojů, které Vermaseren uvádí, nezmiňuje jako místo nálezu starověké Antium. Jedinou dostupnou informací o jejím původu je, že tato socha byla v roce 1755 Ashmoleovu muzeu věnována Henriettou, hraběnkou z Pomfret, která po smrti svého tchána lorda Arundela zdědila část jeho sbírek antických starožitností, které pocházely z Itálie.¹⁵ Z výše uvedených důvodů tedy tento monument klasifikuji jako možný, ale sporný mithraistický nález.

Zbývající nálezy, u kterých byl předpokládán jejich mithraistický status, je již možné vyloučit: [003-LaC-004] nápis,¹⁶ jehož nález zmiňuje Lombardi¹⁷ a který měl bohyni *Hecatae* pořídit Titus Flavius Onchestus, *aug(usti) lib(ertus) / sacerdos Solis Invicto Mithrae*, je možné jednoznačně vyloučit. Nápis byl nalezen v Římě, nikoli v Anziu, a je pokládán za moderní falsum.¹⁸ Charakter „místní legendy“ pak mají informace o nálezů fresky s vyobrazením Mithry v [003-LaC-M] mithraeu se sloupy a oltářem, ke kterému mělo dojít v průběhu 19. století. Hypotetické mithraeum se mělo nacházet na pozemku, na kterém se rozkládá villa Aldobrandini-Sarsina a po svém odkrytí údajně znovu zasypáno.¹⁹ Hmatatelné stopy tohoto nálezů však chybí a za stávajících okolností tak neexistuje žádný důvod k zařazení tohoto mithraea a jeho nálezů mezi relevantní mithraistické objekty.

[004-LaC] Calvi Risorta (ant. Cales) [8 G8] [9 E1]

Z Calvi Risorta v Kampánii, kde se v období antiky nacházelo město Cales, pocházejí dva možné mithraistické nálezy. Prvním z nich je terakotový [004-LaC-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie²⁰ (0,36 × 0,32 × 0,02 m), která je zasazena do ozdobného rámu. Vyobrazen je pouze Mithra a býk, bez jakýchkoli dalších doprovodných zvířat či osob. Zobrazení události je rovněž netypické tím, že býk není přitisknut k zemi, jak je tomu na standardním vyobrazení tauroktonie, ale v pádu na přední kolena, s Mithrou v běhu vedle něj, levou rukou držícího zvíře za nozdry a chystajícího se zasadit smrtící ránu. Mithra je rovněž netradičně zobrazen s odhalenými nohama a v botách. Cumont uvádí, že ve stejném čase byl nalezen zjevně párový terakotový reliéf stejných rozměrů s vyobrazením Herkula zabíjejícího kerineanskou laň.²¹ V úvahu tedy připadá i interpretace zobrazené postavy jako Herkula.²² Druhým z nálezů je

11) Venetucci & Cacciotti & Mangiafesta 2018: 520. Vše nasvědčuje tomu, že tauroktonie z *Palazzo Gioia* je totožná s tauroktonií, která se v současné době nachází ve Virginském muzeu v Richmondu v USA, viz Vermaseren 1982: 2–3, pozn 1, č. 7. Tauroktonie z *Palazzo Gioia* je pak nápadně podobná exempláři, jehož kresbu poskytuje Della Torre (1700: 159 a obr.), kterou však tento italský vzedlanec pokládá za exemplář z *Palazzo Mattei*, viz [Rom-026] výše.

12) *CIMRM* 759 = Maffei 1749: tab. IV, obr. 1 (s. LXXV) = *TMM* II, č. 11 (s. 265) a obr. 105 = Ianovitz 1972: 72 = Ceccharini 2010: 114–117 (monument č. 19, Margherita Bolla) = Canciani 2022: č. 110 (s. 86).

13) Maffei samotný se o původu tohoto reliéfu nezmiňuje, Jacopo Muselli však v souvislosti s ním zmiňuje: „*Lapis hic Antii repertus. Philippus a Turre in Praef.ne.*“ (*non vidi*, citováno dle Ianovitz 1972: 72, pozn. 5).

14) *CIMRM* 205 = Chandler 1763: č. XX (s. ii) a tab. XVII = Michaelis 1882: č. 48 (s. 554) = Canciani 2022: č. 292 (s. 214).

15) Venetucci & Cacciotti & Mangiafesta 2018: 523.

16) *CIL* VI.5, č. 312*.

17) Lombardi 1865: 143–147.

18) Venetucci & Cacciotti & Mangiafesta 2018: 523.

19) Venetucci & Cacciotti & Mangiafesta 2018: 524, 527; Jaia 2004: 256. Viz též Canciani 2022: č. P24 (s. 223).

20) *CIMRM* 200 = *TMM* II, č. 91 (s. 249) a obr. 82 = Tran Tam Tinh 1972: č. M6 (s. 183) = Canciani 2022: č. P27 (s. 223).

21) *TMM* II, s. 249 a obr. 83.

22) Canciani 2022: 223.

terakotová [004-LaC-002] deska s vyobrazením tauroktonie²³ (výška 0,25 m), s hlavou Mithry restaurovanou v moderní době. I na tomto monumentu je zobrazen pouze Mithra a býk, který není zachycen přitisknut k zemi, ale v pádu z běhu. Velmi nezvyklá je potom skutečnost, že Mithra je na tomto monumentu zobrazen nahý, bez fryžské čapky, oděný pouze do vlajícího pláště, s dýkou, kterou třímá u boku. Tento monument vykazuje typologickou podobnost se soškami z krymské Kerče²⁴ a je možné, že zobrazuje Atiida.²⁵ Oba monumenty klasifikují mezi možnými, ale spornými mithraistickými artefakty.

[005-LaC] Castel Gandolfo [8 C6]

V městečku Castel Gandolfo na březích Albanského jezera, známém především jako místo papežské letní rezidence, se ve vile Barberini nachází [005-LaC-001] socha mithraistické bytosti se lví hlavou²⁶ (výška 0,68 m). Socha byla objevena v roce 1933 během stavebních prací na pozemku této vily. Bytost je na ní zobrazena stojící před trůnem, se lví hlavou a oděna pouze do krátké bederní roušky. Na zádech bytosti se nacházejí dva páry dolů směřujících křídel. Na hrudi postavy je zobrazeno oko, na břicho a obou kolenou pak lví hlavy. Velmi neobvyklým detailem je skutečnost, že bytost je zobrazena se dvěma páry rukou. Předloktí jsou s výjimkou jednoho odlomená, takže nevíme, jaké předměty svírala bytost v rukou, kromě žezla v zachovalé ruce. Po obou stranách trůnu se vzhůru vinou hadi. Had nalevo se pohybuje směrem vzhůru, had napravo dolů a pokládá svou hlavu na hlavy tříhlavého Kerbera sedícího na zadních na zemi před trůnem. Kerberovy tři hlavy jsou jedna psí, jedna lví a jedna beraní. Nalevo od stojící bytosti se před trůnem nachází Hydra a hlava neidentifikovatelného zvířete. Vzhledem k dataci sochy do let 80–100 a jejímu nálezu mimo prokazatelný mithraistický kontext ji řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické artefakty.

[006-LaC] Castellammare di Stabia (ant. Stabiae) [9 E2]

V letech 1876–1879 byl během rekonstrukce katedrály v Castellammare di Stabia objeven [006-LaC-001] podstavec sochy s nápisem²⁷ (0,085 × 0,3 × 0,265 m). Z vlastní sochy se zachovaly pouze zbytky obou chodidel. Podstavec nese fragmentární nápis ve formě dedikace *Aug(usto) s[a]crum*. Pořídil jej muž jménem Lucius Gavidius (další část jeho jména je obtížně rekonstruovatelná) a věnoval *cultoribus dei M[ithr]ae*. Navzdory optimismu některých badatelů, podle kterých tento nález dokládá přítomnost římského kultu boha Mithry ve starověkých Stabiích, je relevantní část nápisu prakticky nečitelná a navržené čtení tudíž velmi nejisté. Podstavec byl zjevně zasvěcen božstvu nesoucímu epitet *Augustus*, a zda se v tomto případě jednalo o Mithru nebo jednoho z mithraistických světloňů,²⁸ je nejisté. Slovo *cultoribus* je jasně patrné, následující hypotetické *dei Mithrae* však představuje odvážnou hypotézu, kterou nelze, minimálně na základě dostupných fotografií, přesvědčivě prokázat. Podstavec s nápisem proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické monumenty. Druhým možným mithraistickým nálezem ze starověkých Stabií je dnes ztracené mramorové [006-LaC-002] *labrum* s nápisem²⁹ (výška 0,16, průměr 0,8 m), objevené v roce 1939 v ulici *Via Surripa* 25. Na tomto umyvadle se nacházel nápis ve formě *C A PHOEBVS C D M D D*. Interpretace nápisu se různí. Di Capua, který jej poprvé v roce 1939 publikoval, navrhl čtení *C(aius) A(---) Phoebus c(ultoribus) d(eae) M(agnae) d(onum) d(edit)*.³⁰ Pozdější editoři pak navrhli alternativní

23) *CIMRM* 201 = *TMM* II, č. 92 (s. 249) a obr. 84 = Tran Tam Tinh 1972: č. M7 (s. 183–184) = Canciani 2020: č. P28 (s. 223–224).

24) *CIMRM* 11 a *CIMRM* 12.

25) Beck 1984: 2019; Canciani 2022: 223–224.

26) *CIMRM* 326 = B 1 = Canciani 2022: č. 106 (č. 84–85).

27) Cosenza 1900: 145–147 = *AE* 2001, č. 787 = Pagano 2001–2002 = *AE* 2002, č. 310 = EDR111778 = Canciani 2022: č. 119 (s. 94).

28) Pagano 2001–2002: 251. Pagano popisuje dochované zbytky boty jako typickou obuv Orientálců a dokonce na podstavci rozeznává stopu dalšího předmětu či pochodně. Fotografie, které poskytuje, jsou však málo detailní, aby bylo možné ohledně Paganovy interpretace zaujmout rozhodné stanovisko.

29) *AE* 1947, č. 157 = Magalhaes 2006: č. 2 (s. 85) = HD021768 = EDR073711 = Canciani 2022: č. P30 (s. 224).

30) *AE* 1947, č. 157. Viz též HD021768.

čtení v podobě *C(aius) A(---) Phoebus c(ultoribus) d(ei) M(ithrae) d(onum) d(edit)*.³¹ O správnosti konkrétní varianty nelze jednoznačně rozhodnout. *Labrum* s nápisem proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[007-LaC] Ciciliano [8 D5]

Během vykopávek v pozůstatcích římské vily v Ospedale di Giovanni v Cicilianu byla nalezena [007-LaC-001] destička³² (0,11 × 0,06 m) z tenké zlaté fólie, na které se nachází vyobrazení stojící postavy vykazující určité podobnosti se známými provedeními mithraistické bytosti se lví hlavou. Postava je ztvárněna uvnitř okraje oválného tvaru a má podobu stojící nahé postavy ve vzpřímeném, hieratickém postoji. Provedení je neumělé. Kolem těla postavy se vine had, který má hlavu položenou na prsou bytosti. Ruce bytosti sevřené v pěst a přitisknuté k hrudi třímají svazek čtyř makovic (v levé ruce) a háčkovitý klíč (v pravé ruce). Vermaseren tuto postavu identifikoval jako bytost se lví hlavou reprezentující mithraistické ztvárnění boha času, přes některé podobnosti však tento závěr není zcela přesvědčivý. Makovice, které drží postava v rukou, poukazují jakožto předměty spojené s bohyní Persefonou na podsvětní aspekt zobrazené postavy. Situaci navíc komplikuje řecky psaný nápis, vyvedený drobnými písmeny kolem oválného okraje a po stranách zobrazené bytosti. Část nápisu tvoří *voces barbaricae*, představující běžnou součást předmětů magické povahy, lze však rozeznat rovněž slova *Ἰάω* a *Ἀδωναιί*, což odkazuje k židovskému kontextu (jakkoli je i tento vcelku běžnou součástí magických textů). Z těchto důvodů se tedy spojitost zlaté destičky z Ciciliana s římským kultem boha Mithry jeví jako velmi nepravděpodobná a může být vyřazena ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.³³

[008-LaC] Formia (ant. Formiae) [8 E8] [9 E1]

Do sbírek Nové Carlsbergovy glyptotéky v Kodani (*Ny Carlsberg Glyptotek*) byly v roce 1902 získány [008-LaC-001] dvě busty³⁴ (výška 0,96 m) zobrazující mladíky s kudrnatými vlasy a fryžskými čapkami, pocházející z italské Formie. V katalogu muzea jsou označeny jako vyobrazení Attida, vzhledem k jejich párovosti by však mohlo jít i o ztvárnění mithraistických světloňošů. Protože otázku identity zobrazených postav nelze jednoznačně rozhodnout, řadím tyto artefakty mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[009-LaC] Isola di Capri (ant. Capreae Insula) [9 E2]

Na ostrově Capri byl nejspíše v průběhu 18. století nalezen [009-LaC-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁵ (0,77 × 0,99 × 0,06 m), datovaný do prvních dekád 3. století. Přesné náleзовé okolnosti jsou neznámé. Gastone della Torre Rezzonico, který viděl tento monument v roce 1794 v kostele sv. Konstantina (*chiesa di San Costanzo*), uvádí, že byl nalezen v jeskyni Matromania (*grotta di Matromania*).³⁶ Domenico Romanelli však zmiňuje také alternativní verzi pocházející od jistého doktora Giraldirho, který tento monument údajně našel již v roce 1775 na jednom z místních statků.³⁷ V každém případě tento reliéf nejpozději v roce 1816 vešel do sbírek Národního muzea v Neapoli, kde se nachází dodnes.³⁸ Vyobrazení tauroktonie

31) Magalhaes 2006: č. 2 (s. 85). Viz též EDR073711.

32) *CIMRM* 168 = *CIMRM* II, s. 22–23 = Faccenna 1948: č. 4 (s. 306) a obr. 9 = Vermaseren 1975 = Kotansky 1994: č. 29 (s. 118–120) a obr. 29 = Canciani 2022: č. N15 (s. 230).

33) Clauss 1992: 284; Bortolin 2012: 107–108.

34) *CIMRM* 202 = *NyCarlsGlypt*, tab. IX, č. 102–103 = Poulsen 1951: č. 102–103 (s. 106) = Canciani 2022: č. P25 (s. 223).

35) *CIMRM* 172 = Quaranta 1843: tab. XXII = *TMM* II, č. 95 (s. 253) a obr. 87 = Tran Tam Tinh 1972: č. M1 (s. 177–178) = Canciani 2022: č. 118 (s. 94).

36) Rezzonico *apud* Romanelli 1816: 60. Ohledně tradice, podle které *Grotta di Matromania* sloužila v období římského císařství jako mithraeum, byl skeptický již Vermaseren, který odkazuje na závěry studie Amedea Maiurho (1931). Od této doby nebyly získány žádné poznatky, které by svědčily o opaku.

37) Romanelli 1816: 91–92.

38) Quaranta 1843.

je standardní, s charakteristickými postavami a zvířaty v obvyklých pozicích. Ocas býka se proměňuje v široký vějíř pěti obilných klasů. Mithra je zobrazena v náskoku s pravou nohou zapřenou o koleno býka, který není přitisknut v zemi, ale zobrazen jako sražený v běhu. Jeden ze slunečních paprsků kolem hlavy Slunce v levém horním rohu směřuje k Mithrovi, který obrací svůj zrak tímto směrem. V levém horním rohu se nachází vyobrazení bohyně Luny s měsíčním srpkem za zády.

[010-LaC] Isola d'Ischia (ant. Aenaria Insula/Pithecussae Insula/Pithekoussai Insula) [9 E2]

Z ostrova Ischia pochází [010-LaC-001] deska s nápisem³⁹ (rozměry neznámé), která byla objevena již v době před rokem 1607, neboť její existenci v tomto roce zmiňuje Julius Caesar Capaccio.⁴⁰ Nápis tvoří pouhá dedikace v řečtině Ἐλίω / Μίθρα / ἀνικήτω, tedy „Slunci Mithrovi neporazitelnému“, bez udání jména pořizovatele.

[011-LaC] Isola di Ponza (ant. Pontiae Insula) [9 D1]

Na ostrově Ponza se s největší pravděpodobností nachází [011-LaC-M] mithraeum, situované do prostor uměle vytvořené jeskyně. Přestože tyto prostory byly známé již v 19. století, jejich možný mithraistický charakter rozpoznal až holandský badatel Maartin Josef Vermaseren, který je prozkoumal v roce 1969 a výsledky svého výzkumu následně publikoval v monografii věnované tomuto mithraeu.⁴¹ Ústřední síň mithraea je nepravidelného tvaru (10,9 × 6,9–6,45 m) a situována v ose západ–východ. V zadní západní stěně síně se nachází výklenek, který je omítnutý štukou tmavě červené barvy, s pilastry po obou stranách. Římsa v zadní části výklenku ve výšce 1 m je pravděpodobně pozůstatkem pódia, na kterém se nacházela nedochovaná tauroktonie, která měla s největší pravděpodobností podobu štukovaného reliéfu. Vermaseren byl přesto schopen některé prvky tauroktonní kompozice rozpoznat.⁴² Podle jeho popisu se například na stěně výklenku vlevo nahoře nacházely pozůstatky vyobrazení Slunce v jeho čtyřspřeží,⁴³ napravo se pak postava Luny stojící ve voze taženém jediným koněm.⁴⁴ Pod měsíčním vozem bylo rozpoznatelné vyobrazení Cautopata,⁴⁵ na levé straně v dolní části pilastru se potom nacházelo vyobrazení Cauta.⁴⁶ Na severní a jižní stěně byla umístěna obvyklá boční pódia, i když nepravidelného tvaru. Podlaha centrální uličky byla tvořena udusanou zeminou. Bezesporu nejzajímavějším dochovaným ikonografickým motivem je detailně provedený [011-LaC-M-001] štukovaný reliéf s vyobrazením zvěrokruhu,⁴⁷ který se nachází na stropě před výklenkem v zadní stěně mithraea. Zvěrokruh má podobu tří koncentrických kruhů, se znameními vyvedenými ve žluté barvě a v blízkosti výklenku poněkud nezřetelný, celkově však dobře zachovalý. Ve středu zvěrokruhu se objevuje medvědice a pod ní medvídek. Uvnitř druhého kruhu je vyobrazen had.⁴⁸ Třetí kruh je potom rozdělen na dvanáct obvyklých znamení zvěrokruhu v následujícím pořadí (od stropu výklenku po směru hodinových ručiček, při pohledu zdola): Lev (zachována pouze hlava), Panna (nedochováno), Váhy, Štír, Střelec, Kozoroh, Vodnář, Ryby, Beran, Býk, Blíženci a Rak. Z důvodu přítomnosti dělicích čar je doba vzniku tohoto zvěrokruhu kladena do 3. století. Vně zodiaku

39) *CIMRM* 178 = Kaibel 1890: č. 891 (s. 233) = *TMM* II, č. 149 (s. 119) = Tran Tam Tinh 1972: č. M5 (s. 182) = Canciani 2022: č. 117 (s. 93–94).

40) Capaccio 1607: 199.

41) Vermaseren 1974. Viz též Canciani 2022: č. 112 (s. 87).

42) Vermaseren 1974: 6–8 = Canciani 2022: č. 112a (s. 87). Fotografie ve Vermaserenově monografii jsou bohužel pouze černobílé, což rozpoznatelnost jednotlivých motivů a zobrazených prvků značně ztěžuje. Z velké části jsme tak odkázáni na Vermaserenův popis a důvěru v jeho spolehlivost, která nicméně nemusí být vždy na místě.

43) Vermaseren 1974: 7 a tab. III.

44) Vermaseren 1974: 7 a tab. IV.

45) Vermaseren 1974: 8 a tab. V.

46) Vermaseren 1974: 8 a tab. VI.

47) Vermaseren 1974: 9–10, obr. 9 a tab. VII–XVIII = Canciani 2022: č. 112b (s. 87–88).

48) Dle obecného konsenzu reprezentují medvědice a medvídek souhvězdí Velké medvědice a Malého medvěda, ve kterém se nachází Polárka. Had potom reprezentuje souhvězdí Draka. Ohledně interpretace zvěrokruhu a zobrazených souhvězdí, viz Beck 1976; 1978.

jsou vyobrazeny dvě další postavy, z nichž jedna troubí na dlouhý roh, patrně reprezentující božstva větrů.⁴⁹ Naproti vchodu do ústřední síně mithraea se ve stěně nachází malá nádržka na svěcenou vodu s vytesaným křížem, který dokládá pozdější christianizaci těchto prostor.⁵⁰ Mithraeum z ostrova Ponza řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické objekty. Jeskyně vykazuje typické rysy mithraea, zvěrokruh samotný ale není exkluzivně mithraistickým symbolem a přítomnost dalších motivů nelze na základě dostupných fotografií zcela jednoznačně ověřit.

[012-LaC] La Bancaccia, Guidonia Motecelio [8 C5]

V roce 2014–2015 proběhly vykopávky v místech římské vily objevené v lokalitě *La Bancaccia* ležící v blízkosti starověké *Via Selciatella*.⁵¹ Archeoložka Cipollariová mezi nálezy identifikovala dva předměty, které dle jejího mínění souvisí s kultem boha Mithry uctívaného na tomto místě. Prvním z nich je [012-LaC-001] fragmentárně zachovaná glazovaná nádoba s reliéfním vyobrazením⁵² zobrazujícím nahého muže bojujícího se zvířetem, patrně býkem. Kolem varlat býka se zdá být obtočen štír a k jeho krku vyskakuje směrem zleva malé zvíře, snad pes. Směrem k býkovi se rovněž plazí obrovský had, jehož tělo se vine kolem celého obvodu nádoby. Reliéfní *appliqué* je značně ohlazené s malou mírou viditelných detailů, což společně s faktem, že hlava zápasícího muže a zvířete jsou odlomeny, identifikaci zobrazené scény komplikuje. Zobrazení však motivicky odpovídá ztvárnění tauroktonie a proto jej řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické monumenty. Druhým potenciálně relevantním monumentem je [012-LaC-002] fragment terakotového reliéfu,⁵³ ze kterého se zachovala pouze nepatrná část zobrazující ženský obličej z profilu s měsíčním srpem za zády, téměř jistě představující bohyni Lunu. Tento fragment mohl být součástí jinak nedochovaného reliéfu s vyobrazením tauroktonie, kde se Luna obvykle nachází v pravém horním rohu. Vzhledem k malé velikosti dochované plochy jej řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Villa byla osídlena od republikánského období až do prvních desetiletí 4. století.

[013-LaC] Lanuvio (ant. Lanuvium) [8 C6]

V místech, kde se rozkládalo starověké město Lanuvium, byla nalezena [013-LaC-001] miska⁵⁴ (průměr 0,21 m) z afrického typu *terra sigillata*, která na své vnitřní stěně nese: a) reliéfní vyobrazení tauroktonie, na které není oproti zvyklostem býk přitisknut k zemi, ale dostižen v běhu. Ostatní doprovodná zvířata a postavy chybí; b) reliéfní vyobrazení Mithry *taurofora*, které se nachází naproti tauroktonii; c) reliéfní vyobrazení psa s obojkem kráčejícího směrem doprava. Podle informací z muzea v Říme, kde se tento artefakt nachází, je tato miska datován do období let 350–450.

[014-LaC] Marino (ant. Castrimoenium) [8 C6]

V roce 1963 bylo v Marinu během rozšiřování vinného sklepa objeveno [014-LaC-M] mithraeum.⁵⁵ Do jeho ústřední síně se vchází ze široké vstupní haly (šířka 8 m, délka 13,25 m) úzkým vchodem, za kterým následuje mírně klesající rampa přecházející v prostory vlastního mithraea (šířka 3,1 m, délka 29,2 m, výška nejvyšší části klenutého stropu 3 m). Strop nebyl v tomto případě vymalován nebo ozdoben hvězdami v nápodobě nebeské klenby. Po levé straně ústřední síně se nachází boční pódium (výška 0,84 m, šířka 0,55 m, délka 19,7 m),

49) Vermaseren 1974: 10 a tab. XIX a XX.

50) Vermaseren 1974: 10–11 a tab. XXI.

51) Cipollari 2019 = Canciani 2022: 93.

52) Cipollari 2019: 36 a obr. 10 = Canciani 2022: č. 93a (s. 76).

53) Cipollari 2019: 35 a obr. 10 = Canciani 2022: č. 93b (s. 76).

54) *CIMRM* 207 = *TMM* II, č. 89 (s. 248) a obr. 80 = Visconti 1872–1873: 117–121 a tab. III.2–3 = Canciani 2022: č. 108 (s. 85).

55) Vermaseren 1982 = Lavagne 1974b = Bedetti 2010 = Bedetti & Granino Cecere 2013 = Canciani 2022: č. 105 (s. 82).

kteře končí ve vzdálenosti 1,2 m od zadní stěny mithraea. Pravé pódium se nedochovalo, s největší pravděpodobností však bylo identických rozměrů. Ve středové ose ústřední síně se před zadní stěnou mithraea nacházel [014-LaC-M-001] oltář s nápisem⁵⁶ (1,18 × 0,325 × 0,325 m), který *Invicto Deo* zasvětil muž jménem Crescens, *actor Alfi Seberi*. Doba pořízení tohoto oltáře je kladena na konec druhého nebo počátek 3. století. Bezprostředně u vchodu do mithraea se na obou stěnách nacházejí dva poškozené panely s freskami, na kterých je patrné [014-LaC-M-002] vyobrazení Cauta⁵⁷ (napravo, rozměry 0,84 × 0,55 m) a [014-LaC-M-003] vyobrazení Cautopata⁵⁸ (nalevo, rozměry 0,85 × 0,60 m). Největší pozornost však vyvolal objev dobře zachovalé [014-LaC-M-004] fresky s vyobrazením tauroktonie,⁵⁹ která se nachází na zadní stěně ústřední síně mithraea. Kromě hlavního panelu je událost zabití býka lemována po levé i pravé straně vertikálními pásy bočních scén, na každé straně o čtyřech obrazových polích. Oběť býka je zasazena do jeskyně a vyniká výraznou kosmickou symbolikou, například v podobě hvězd na vnitřní straně Mithrova vlajícího pláště. Kompozice je standardní, se světloňši po obou bocích (ale v méně obvyklých pozicích, kdy je Cautes nalevo, Cautopates napravo) a bustami Slunce a Měsíce v příslušných horních rozích. Mithrova hlava je odvrácená od býka a jeho pohled směřuje k bustě Slunce v levém horním rohu, od kterého k němu směřuje jeden z paprsků vycházejících z nimbu kolem hlavy slunečního božstva. Ze zvířat jsou přítomni obvyklý pes, had, štír a havran, oháňka umírajícího býka se proměňuje v jediný obilný klas. Na bočních scénách vlevo se nachází (od shora dolů):⁶⁰ i) Jupiter zabíjející giganty; ii) snící Saturn; iii) zrození Mithry ze skály; iv) Mithra jedoucí na býkovi. Na bočních scénách vpravo se nachází (od shora dolů):⁶¹ v) Mithra táhnoucí býka za zadní nohy; vi) ponížení Slunce; vii) uzavření přátelství mezi Mithrou a Sluncem spojením pravic; viii) Mithrova lukostřelba a zázračné vytrysknutí vodního pramene. Mithraeum je datováno skrze odhad doby pořízení ústřední fresky s tauroktonním motivem, jejíž vznik je na základě uměleckého stylu a provedení kladen do prvních desetiletí vlády severovské dynastie, s největší pravděpodobností do doby kolem roku 200.⁶² S největší pravděpodobností lze tedy dobu vzniku mithraea klást do poslední čtvrtiny 2. století. Mithraeum samotné pak fungovalo nejméně do poloviny 3. století.

Během restauračních prací, které probíhaly v prostorách mithraea od roku 2010, bylo objeveno několik dalších artefaktů.⁶³ Prvním z nich je [014-LaC-M-005] oltář s nápisem⁶⁴ (1,18 × 0,315–0,4 × 0,30–0,35 m), který byl zasvěcen *Genesi* a zmiňuje tak nejspíše motiv zrození Mithry ze skály.⁶⁵ Je možné, že tento oltář také sloužil jako podstavec pro ikonografické ztvárnění tohoto motivu, který se nicméně nepodařilo nalézt. Jméno dedikanta je na nápise uvedeno pouze skrze písmena Q S. Druhým nálezem epigrafické povahy je [014-LaC-M-006] *graffito*⁶⁶ vyryté v pravém rohu zadní stěny ústřední síně mithraea. Nápis byl učiněn za zdraví Cornelia Aemiliana a jeho manželky Tityaeny a zmiňuje nejmenovaný předmět (nebo celé mithraeum?), které *collegium* (sic!) *devo/ti restituimus* („ve prospěch společenství jsme my zasvěcenci obnovili“). Oba tyto nápisné pozůstatky jsou datovány do rozmezí let pokrývajících konec 2. a počátek 3. století.

56) Vermaseren 1982: 5 a tab. II = AE 1973, č. 132 = AE 1978, č. 72 = AE 1996, č. 328 = Bedetti & Granino Cecere 2013: 236–237 = HD004892 = EDR076930 = Canciani 2022: č. 105c (s. 84).

57) Vermaseren 1982: 5–6 a tab. IX = Canciani 2022: č. 105b (s. 83–84).

58) Vermaseren 1982: 6 a tab. X = Canciani 2022: č. 105b (s. 83–84).

59) Vermaseren 1982: 12–15 a tab. III–VIII = Canciani 2022: č. 105a (s. 82–83).

60) Vermaseren 1982: 9–10 a tab. V–VI.

61) Vermaseren 1982: 10–11 a tab. VII–VIII.

62) Meyboom 1982: 45–46. Jiní badatelé však dospěli k poněkud dřívější dataci fresek mithraea a kladou dobu jejího vzniku do let 160–170, viz Vermaseren 1982: 19.

63) Kromě níže uvedených artefaktů nápisné povahy byly objeveny i dva další oltáře bez nápisů, viz Bedetti & Granino Cecere 2013: 235 a obr. 1.

64) Bedetti & Granino Cecere 2013: 235, 237–239 = AE 2015, č. 287 = EDR155317 = Canciani 2022: č. 105d (s. 84).

65) Nejbližší paralelu dedikace podobného druhu představuje oltář z Méridy v Lusitánii, viz [010-Lus-M-01-001] níže.

66) Bedetti & Granino Cecere 2013: 239–241 = AE 2015, č. 288 = EDR155318 = Canciani 2022: č. 105e (s. 84).

[015-LaC] Mentana (ant. Nomentum) [8 C4]

Z Mentany, kde se nacházelo starověké Nomentum, pochází tři možné mithraistické artefakty. Prvním z nich je [015-LaC-001] fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁶⁷ (0,4 × 0,36 × 0,037 m), který se v současné době nachází v depozitářích Národního muzea v Římě v jeho pobočce v Dioklecianových lázních (*Terme di Diocleziano*).⁶⁸ Z reliéfu se zachovala část zobrazující Mithrovy ruce, hlavu a krk býka a hlavu psa a hada poblíž rány zasazené Mithrovou dýkou. Zadní strana reliéfu není opracována. Na základě uměleckého stylu a způsobu zhotovení očí býka a jeho srsti pomocí vrtáku je monument datován do první poloviny 3. století.⁶⁹ Druhým monumentem [015-LaC-002] je fragment reliéfu s vyobrazením světlo- noše⁷⁰ (0,267 × 0,25 × 0,06–0,035 m). Reliéf byl opatřen lemem a z postavy světlo- noše se zachovaly pouze zkřížené nohy bez chodidel v krátké tunice. Část pochodně je viditelná na levém stehně postavy. Vzhledem k absenci fotografie tohoto fragmentu je obtížné dospět k definitivnímu závěru ohledně jeho mithraistického statusu. Prozatím jej řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy, neboť popis poskytnutý Vermaserenem vykazuje velkou míru neurčitosti. Třetím a posledním možným mithraistickým artefaktem je fragmentárně dochovaný [015-LaC-003] reliéf s vyobrazením Cauta⁷¹ (0,58 × 0,23 × 0,105 m), který získal do svého vlastnictví profesor Federico Zeri.⁷² Reliéf zobrazuje postavu oděnou v tunice v postoji se zkříženými nohama, které chybí chodidla, paže a hlava. Pochodeň směřující vzhůru je nicméně na prsou světlo- noše jasně viditelná. Monument se v současné době nachází zazděný ve výklenku ve stěně villy Zeri. Na základě stavu zachovalosti a neznámým náleзовým okol- nostem jej klasifikuji jako pravděpodobný, ale ne zcela jednoznačně potvrzený mithraistický monument.

[016-LaC] Montecelio (ant. Corniculum) [8 C4]

V 50. letech 20. století byl v Montecelii v místech, kde se ve starověku nacházelo starověké město Corniculum, při renovaci podlahy vesnického stavení objeven [016-LaC-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie⁷³ (0,37 × 0,33 × 0,06 m). Kamenná deska byla do podlahy zasaze- na lícni stranou do země. Po svém vyjmutí byla vyhozena jako nepotřebný odpad a až později rozpoznána a zachráněna místním knězem a antikvářem Celestinem Piccolinim. Vyobrazení tauroktonního motivu je standardní a odehrává se v jeskyni vyznačené vystouplým klenutým obloukem. Oháňka býka se proměňuje v obilné klasy. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a stír, jinak obvyklý havran chybí. Po obou bocích se nacházejí světlo- noši, Cautopates napravo, Cautes vlevo. V příslušných horních rozích reliéfu jsou znázorněny busty Slunce a Měsíce.

[017-LaC] Monte Compatri (ant. Labicum) [8 C5]

V roce 1864 byl poblíž Monte Compatri, kde se nacházelo antické město Labium, nalezen [017-LaC-001] fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (výška 0,63 m).⁷⁴ Z reliéfu se za- chovala jeho pravá část s vyobrazením Mithry, přední části těla býka, bohyně Luny v pravém horním rohu a postavou mladíka ve fryžské čapce vztahujícího obě ruce směrem k Mithro- vi.⁷⁵ Ve stejných místech byly rovněž nalezeny sloupy s volutami a kulatá nádržka (průměr

67) *CIMRM* 642 = Gordon & Hinnells 1978: 202–203 a tab. X = Canciani 2022: č. 92a (s. 75).

68) Cancianiová (2022: 75) nicméně tvrdí, že tento monument se (stejně jako následující artefakt) nachází v Mentaně jako součást Zerihho sbírky (*Collezione Zeri*).

69) Gordon & Hinnells 1978: 202.

70) *CIMRM* 643 = Canciani 2022: č. 92b (s. 76).

71) Gavini 2012.

72) Cancianiová (2022: 76) se s největší pravděpodobností domnívá, že tento monument je totožný s [013-LaC-002]. Proti tomuto závěru však hovoří neslučitelnost popisů a udávaných rozměrů obou artefaktů, které prakticky vylučují možnost, že by se mohlo jednat o jeden a tentýž předmět.

73) *CIMRM* 321bis (*CIMRM* II, s. 25) = Piccolini 1953: 209–214 a tab. XIV = Canciani 2022: č. 94 (s. 76–77).

74) *CIMRM* 210 = *TMM* II, č. 87 (s. 247) = Canciani 2022: č. 103 (s. 81).

75) Ani Cumont ani Vermaseren neposkytují obrazovou reprodukci tohoto monumentu a zdá se, že jeho další osudy zůstávají neznámé. Veškeré informace o tomto monumentu a jeho náleзовém kontextu tak pocházejí ze stručné zprávy Wolfganga Helbiga (1864: 92), srov. též de Rossi 1872: 275. Helbig označuje vyobrazení tauroktonie na tomto monumentu za standardní a po stránce kamenické provedení za „podřadnou práci“ (*cattivo lavoro*).

0,59 m) ozdobená květinovým motivem a lidskými postavami.⁷⁶ Tyto nálezy vedly Helbiga k vyslovení hypotézy o existenci [017-LaC-M] mithraea. Jelikož kusé informace o nálezových okolnostech nezmiňují nálezy žádných architektonických pozůstatků, hypotéza o existenci mithraea v Monte Compatri zůstává neprůkazná a může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[018-LaC] Napoli (Neapol) (ant. Neapolis/ Νέα πόλις /Parthenope) [9 E1]

V roce 1943 byl během spojeneckého leteckého bombardování zničen neapolský barokní kostel *Carminiello ai Mannesi*. Po odklizení sutin bylo zjištěno, že zdi a zadní část kostela zakrývaly pozůstatky rozsáhlého obytného domu (*insula*) z římské doby, který se rozkládal v prostoru mezi *Decumanus Major* a *Decumanus Minor*. Kostel nebyl po druhé světové válce obnoven a parcela, na které se nacházel, zůstala nezastavěná a neobydlená. V letech 1983–1984 byla tato lokalita, nyní nazývaná podle kostela jako komplex *Carminiello ai Mannesi*, podrobena systematickým archeologickým vykopávkám. Během nich bylo ve dvou suterénních místnostech objeveno [018-LaC-M] mithraeum.⁷⁷ Mithraeum, které vzniklo využitím stávajících technických prostor snad již v době kolem poloviny 2. století, bylo orientováno severovýchodním směrem. Ústřední síň mithraea (9,02 × 5,38 m) byla relativně malých rozměrů a skromného provedení a vybavení, s krátkými bočními pódií o délce 3,7 m a šířce 0,29 m (pravé pódiium) a 0,57 m (levé pódiium). Identifikace prostor jako mithraea byla provedena na základě nálezů zbytků [018-LaC-M-001] velkého štukovaného reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁷⁸ (2,1 × 2,62 m) na zadní stěně místnosti, ze kterého se částečně zachoval pouze jeho levý okraj s jasně rozpoznatelnou pravou zadní nohou býka a jeho oháňkou proměňující se v obilné klasy, záhyby Mithrova vlajícího pláště, štírem obtočeným kolem varlat býka a bustou boha Slunce v levém horním rohu. Vzhledem k lokalizaci mithraea v technických prostorách víceúčelové budovy se předpokládá, že se jeho osazenstvo rekrutovalo z řad otroků nebo řemeslníků, kteří v těchto místech vykonávali servisní práce či jiné komerční aktivity.

Z Neapole nejspíše pochází i individuální mithraistický nálezy v podobě [018-LaC-001] reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁷⁹ (0,84 × 0,99 × 0,07 m) z šedivého mramoru, který byl v roce 1896 zakoupen v Římě Franzem Cumontem a věnován *Musée de Cinquantenaire* v Bruselu (dnešní Muzeum umění a dějin). Reliéf se zachoval v dobré kvalitě, s odlomeným levým horním rohem, který byl rekonstruován. Vyobrazení tauroktonie je standardní, ale bez přítomných světloňů. Oháňka býka se proměňuje ve tři obilné klasy. Ze zvířat jsou přítomni pes (s obojkem) a had u rány na býkově krku, štír u býčích varlat a částečně zachovalý havran sedící na skalnatém okraji jeskyně. V pravém horním rohu se nachází busta bohyně Luny s měsíčním srpkem nad hlavou. Okraje reliéfu jsou nepravidelné, což společně s úchytnými otvory prozrazuje, že se reliéf s největší pravděpodobností nacházel zasazený do stěny výklenku mithraea. V archeologické muzeu v Neapoli se potom nachází rovněž [018-LaC-002] deska s funerálním nápisem,⁸⁰ na které se mezi jmény objevuje rovněž *Claudius Fuffecius*, uvedený jako *sacerd(os) Sol(is) Inv(icti) M(ithrae)*. *Camodeca* a *Solin* v novém katalogu nápisů v držení tohoto muzea potvrdili podezření editorů *CIL* a označili tento nápis za moderní falsum.

76) Helbig 1864: 92.

77) Lacerenza & Morisco 1994: 47–49; Canciani 2022: č. 114 (s. 92).

78) Lacerenza & Morisco 1994: 47 a obr. 34 + tab. 45 = Canciani 2022: č. 114a (s. 92–93).

79) *CIMRM* 173 = *TMM* II, č. 94bis (s. 486) a obr. 419 = Cumont 1913b: č. 58 (s. 74–76) = Tran Tam Tinh 1972: č. M3 (s. 181) = Canciani 2022: č. 116 (s. 93). Tento reliéf je s největší pravděpodobností totožný s reliéfem, který se měl podle Cumonta nacházet v kostele Svaté Annunziaty v Neapoli, viz *TMM* II, č. 94 (s. 250) = *CIMRM* 176. Zevrubná argumentace ve prospěch tohoto závěru viz Lacerenza & Morisco 1998.

80) *CIL* VI.5, *968 = *Camodeca* & *Solin* 2000: č. 637 (s. 183) = Canciani 2022: č. N33 (s. 233).

[019-LaC] Palestrina (ant. Praeneste) [8 D5]

Někdy v průběhu 18. století byl v Palestrině objeven [019-LaC-001] fragment sochy s vyobrazením tauroktonie⁸¹ (0,31 × 0,405 × 0,2 m) z bílého mramoru. Na zachovaném fragmentu lze rozpoznat větší část těla býka, tělo Mithry od pasů dolů, štíra, hada a psa. Po ikonografické stránce jde o standardní provedení tohoto motivu.

[020-LaC] Pignataro Interamna (ant. Interamna Lirenas/Interamna Sucasina) [8 F7] [9 E1]

Z Pignataro Interamny pochází dnes ztracený [020-LaC-001] nápis⁸² (předmět, na kterém se nápis nacházel, jeho rozměry a materiál jsou neznámé) ve znění *Soli in/victo comiti / Aug(usti) n(ostris)*. Vzhledem ke skutečnosti, že *Sol invictus* je zde osloven jako průvodce císaře, se jako pravděpodobnější jeví závěr, že se v tomto případě jednalo o božstvo uctívané v rámci veřejného kultu a nikoli o Mithru. Nápis proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Geografická poznámka: Vermaseren v *CIMRM* řadí tento nápis chybně mezi nálezy ze starověké Interamny Nahars, dnešního Terni, v italském regionu VI Umbria et ager Gallicus. Rovněž Manfred Claus nechává tuto chybnou lokalizaci bez povšimnutí.⁸³]

[021-LaC] Posillipo, Napoli (Neapol) (ant. Pausylipum) [9 E2]

Z Posillipa poblíž Neapole, kde se v období antiky rozkládalo město Pausylipum, nejspíše pochází [031-LaC-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁸⁴ (1,06 × 1 × 0,12 m) z bílého mramoru, který se v současné době nachází ve sbírkách Národního muzea v Neapoli. Reliéf zobrazuje Mithru zabíjejícího býka, jehož oháňka se proměňuje ve čtyři obilné klasy. Mithra je oblečen do kalhot, tuniky přepásané kolem prsou vyšíváním pásem a pláště. Jeho pohled se upírá směrem k bustě boha Slunce s čelenkou se sedmi paprsky v levém horním rohu reliéfu. V protějším pravém rohu reliéfu se nachází vyobrazení bohyně Luny s diadémem a měsíčním srpkem na čele hledící směrem doprava. K ráně na krku býka se plazí had a vyskakují malý pes, zobrazený v nepřírozeně skrčené pozici. Štír a havran se nacházejí na obvyklých místech. Po bocích Mithry a býka jsou vyobrazeni nepřírozeně malí světloňosi, Cautes vlevo a Cautopates vpravo. Na horním a dolním okraji reliéfu je vyveden nápis, který prozrazuje, že tento reliéf pořídil a zasvětil *Omnipotenti Deo Mithrae* (sic!) příslušník senátorské nobility Appius Claudius Tarronius Dexter, *v(ir) c(larissimus)*.⁸⁵ Pořízení reliéfu je tak nejspíše možné datovat až do druhé poloviny 4. století a zasadit do kontextu tzv. „pohanské reakce“.⁸⁶

[022-LaC] Pozzuoli (ant. Puteoli) [9 E1]

Z míst, kde se nacházel starověký přístav Puteoli, pocházejí tři nálezy, které byly kladeny do souvislosti s působením římského kultu boha Mithry. Prvním z nich, a zároveň jediným potvrzeným s dostatečnou mírou přesvědčivosti, je [022-LaC-001] fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁸⁷ (0,34 × 0,6 m). Z reliéfu se zachoval fragment horní části s vyobrazením Mithrovy hlavy a ruky s dýkou a býkovy hlavy a krku. Na horním okraji reliéfu se nachází část nápisu rekonstruovaného jako *[--- n]um(ini) invicto Plutius Zoillus s[---]*. Přesné místo nálezu tohoto artefaktu, který se nachází v soukromé sbírce ve Švýcarsku, není známé, vzhledem k přítomnosti jména Plotius ve variantě Plutius, hojně doložené právě v oblasti Puteoli, se nicméně předpokládá, že místem původu je právě tento významný přístav v Nea-

81) *CIMRM* 211 = *TMM* II, č. 88 (s. 247) = Agnoli 2002: č. I.41 a obr. 41a–c (s. 140–143) = Canciani 2022: č. 104 (s. 81–82).

82) *CIMRM* 672 = *CIMRM* II, s. 33 = *CIL* X, č. 5331 = *TMM* II, č. 201 (s. 127) = EDR179133.

83) Claus 1992: 55, pozn. 63.

84) *CIMRM* 174/175 = *TMM* II, č. 93 (s. 249–250 a 485–486) = *TMM* II, č. 148 (s. 119) = *CIL* X, č. 1479 = Tran Tam Tinh 1972: č. M2 (s. 178–181) = EDR167984 = Canciani 2022: č. 115 (s. 93).

85) *PLRE* I, s. 251 (Dexter 4).

86) Claus 1992: 53. Cancianiová (2022: 93) datuje pořízení tohoto reliéfu do pozdního 3. až raného 4. století.

87) Tran Tam Tinh 1972: 180–181 a tab. LIX, obr. 83ter = *AE* 1971, č. 87 = HD010525 = EDR075158.

polském zálivu.⁸⁸ Monument je na základě provedení (oči vytvořené pomocí vrtáku) datován do 3. století. Druhým z možných mithraistických nálezů je [022-LaC-002] deska s nápisem⁸⁹ (rozměry nezjištěné), známá již před rokem 1549 a v dnešní době pokládána za ztracenou. Nápis nesl dedikaci *Soli / Invicto / Gen(io) col(oniae)* a pořídil jej Claudius Aurelius Rufinus, *cum con/iuge et / filio*. Mithraistický status tohoto monumentu je v tomto případě nejistý, neboť Mithra není obvykle ztotožňován s Geniem místa nebo s ním nápisně spojován.⁹⁰ Epiteta *Sol invictus* je pak v tomto ohledu neurčitý, neboť může označovat jak Mithru, tak solární božstvo uctívané v rámci veřejného kultu. Nápis z těchto důvodů řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Posledním z monumentů je [022-LaC-003] nápis⁹¹ (0,315 × 0,24 × 0,18 m), který zasvětili *cultor(es) ((centuriae)) cornel(iae)* muži jménem Gaius Caesonius Eudiaconus. Eudiaconus je na nápisu označen jako *pater*, z čehož Otto Hirschfeld vyvozoval jeho možné zapojení do aktivit Mithrova kultu.⁹² Toto označení je ovšem natolik nespécifické, že jej nelze jednoznačně spojit s Mithrovým kultem,⁹³ a z důvodu absence jakýchkoli dalších podpůrných indicií je možné tento monument vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[023-LaC] Pratica di Mare (ant. Lavinium) [8 C6]

V zahradách *Palazzo Borghese* v Pratica di Mare se nachází [023-LaC-001] podstavec s nápisem⁹⁴ (0,75 × 0,72 × 0,45 m), který pořídil Iunius Gallienus, *v(ir) c(larissimus), p(ater) p(atrum)* a *pontif(ex) Dei Solis invicti*.⁹⁵ Podstavec byl určen pro sochu božstva, která byla *translata ex obscu/ro loco* („přenesena z opuštěného místa“) a znovu vystavena. Nápis je datován do období 274–293. *Terminus post quem* je vymezen zřízením funkce *pontifex dei Solis invicti* císařem Aurelianem v roce 274. *Terminus ante quem* je určen dalším osudem podstavce, který byl krátce po pořízení nápisu Gallienem znovu použit, otočen a opatřen novým nápisem,⁹⁶ tentokrát pořízeným na počest císaře dalším členem senátorské nobility Iuniem Priscilianem Maximem.⁹⁷ Maximus na nápisu uvádí svou funkci *cur(ator) Laur(entium) Lav(inatium)*, kterou s největší pravděpodobností vykonával v letech 293–305. Mithraistický status nápisu je vyvozován na základě čtení titulu *p(ater) p(atrum)*, které je pokládáno za věrohodnější než Dessauem navržené *p(atronus) p(erpetuus)*. Nápis proto řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[024-LaC] San Donato (apud ant. Antium) [8 D7] [9 D1]

V roce 1884 byla v San Donatu v Pontinských bažinách (*Paludi Pontine*) nalezena [024-LaC-001] deska s nápisem⁹⁸ (1,21 × 2,75 m), datovaná do let 384–386, tedy do doby tzv. „pohanské reakce“. Text je pohřebním nápisem Alfenia Ceionia Iuliana Kamenia, příslušníka

88) Tran Tam Tinh 1972: 181 (s odkazem na osobní korespondenci s Richardem Gordonem).

89) *CIMRM* 177 = Tran Tam Tinh 1972: č. M4 (s. 182) = *TMM* II, č. 202 (s. 127) = *CIL* X, č. 1591 = EDR158297.

90) Jedinou možnou výjimkou je nápis ze Ženevy (viz [005-GaN-001] níže), kde je Mithra jako *deus invictus* patrně vzýván společně s *geniem loci*. Nápis z Pozzuoli byl nalezen ve společnosti dvou dalších, které vykazují spojitost s činností kolegia augustálů a jsou zasvěceny *deo magno / Genio coloniae Puteolanorum* (EDR158444) a *Genio coloniae Puteolan(orum)* (EDR158336). Žádný z těchto nápisů tedy nespádá do prokazatelně mithraistického kontextu.

91) EDR102513 = *CIL* X, č. 1874.

92) Hirschfeld 1888: 838, pozn. 28.

93) Tran Tam Tin 1972: 169.

94) *CIL* XIV, č. 2082 = EDR106797 = LSA-1678.

95) Více o tomto příslušníkovi římské senátorské nobility, viz *PLRE* I, s. 384 (Gallienus 2); *FastSacer* II, č. 2115 (s. 1081).

96) *CIL* XIV, č. 2074 = EDR106791 = LSA-1669. Z původního nápisu se tak dochovala pouze část umístěná na hlavě podstavce, tvořící nyní jeho základnu. Gallienův nápis není v současné době viditelný, neboť se nachází na straně podstavce, která je přistavena ke zdi. Podstavec navíc utrpěl po své objevení další škody, takže Dessau v *CIL* byl schopen číst již jen některé pasáže, které dříve přepsal Fabretti (1699: č. 499 [s. 334]).

97) *PLRE* I, s. 589 (Maximus 45); *FastSacer* II, č. 2121 (s. 1082).

98) *CIMRM* 206 = *TMM* II, č. 147 (s. 119) = Elter 1884 = *CCCA* III, č. 469 = EDR164602 = Canciani 2022: č. 111 (s. 86–87).

senátorské nobility, dobře známého i z dalších nápisů.⁹⁹ Pohřební nápis vyjmenovává kromě politických úřadů zesnulého také jeho kněžské funkce. Mezi nimi je uveden rovněž titul *pater sacrorum summi invicti Mithri* (sic!). Vzhledem k sekundárnímu užití desky je možné předpokládat (i když ne potvrdit), že původně pochází z jiného místa, nejspíše z Anzia, kam její nález řadí, ovšem bez bližšího zdůvodnění, Vermaseren v *CIMRM*.

[025-LaC] Santa Maria Capua Vetere (ant. Capua) [8 G8] [9 E1]

V září roku 1922 bylo při stavbě domu v městečku Santa Maria Capua Vetere v Kampánii objeveno [025-LaC-M] mithraeum.¹⁰⁰ Na počátku roku 1924 pak bylo i archeologicky odkryto Antoniem Mintem. Mithraeum je situováno poblíž starého Capitolu v kryptoportiku, do kterého se dnes schází po novodobém schodišti. Část spojovací chodby kryptoportika pak sloužila jako předsíň, ze které směrem doleva v pravém úhlu vybíhala vlastní ústřední síň mithraea (12,18 × 5,5 m, maximální výška klenutého stropu 3,22 m), orientovaná v ose západ-východ. Po obou stranách centrální uličky (šířka 1,54 m), která byla vydlážděna mramorovými dlaždicemi, jsou boční pódia, u kterých lze konstrukčně rozeznat dvě stavební fáze. V první fázi byla boční pódia (výška 0,45 m, délka 1,4 m, šířka 0,37 m) postavena z omítnutého cementu. Ve druhé fázi byla zakryta novými a většími lavicemi (výška 0,85 m, délka 8,35 m, šířka 0,9 m) zhotovenými z různých materiálů a podstatně větších rozměrů. Do jižního (levého) pódia byla zasazena obdélníková cementová nádrž na vodu a naproti ní se v severním (pravém) pódiu nacházela studna s odvodňovacími trubkami. V blízkosti těchto nádrží byly v přední stěně obou lavic umístěny malé výklenky čtvercového tvaru (0,32 × 0,32 m). Na konci ústřední uličky, odkud vedly malé schůdky k bočním pódiím, se před zadní stěnou mithraea nachází třetí pódiium (výška 0,68 m, šířka 3,50 m, hloubka 1,57 m), které pokrývalo celou šířku ústřední síně a svažovalo se k západní stěně. Před tímto pódiem se nacházel malý kanál, který ústil do severní stěny a byl propojen se studnou v pravém pódiu. V klenutém stropu ústřední síně byly proraženy tři podlouhlé světlíky s okraji lemovanými červenými pásy. Boční stěny mithraea i klenutý strop byly pokryty štukovými malbami. Strop je vyzdoben šesticípými hvězdami v červené a zelené barvě na žlutém pozadí. Stejná podkladová barva byla využita i na bočních stěnách, které jsou rozděleny na několik panelů vodorovnými a svislými červenými pásy. Na stěnách bylo nalezeno několik *graffiti*, které jsou však prakticky nečitelná.

Mithraeum v Santa Maria Capua Vetere je důležité především pro svou freskovou výzdobu, která byla nalezena v mimořádném stupni zachovalosti. Z ikonografické výzdoby mithraea je možné zmínit především: [025-LaC-M-001] fresku s vyobrazením tauroktonie,¹⁰¹ která zobrazuje Mithru usmrčujícího v jeskyni bílého býka, jehož ocas se proměňuje ve tři zlatožluté obilné klasy. Mithra je oděn do červeného oděvu východního stylu se zeleným lemováním zdobeným žlutými ornamenty. Na hlavě má červenou fryžskou čapku se zeleným lemováním. Azurově zbarvenou vnitřní stranu jeho vlajícího pláště zdobí sedm hvězd. Na skalním okraji jeskyně sedí havran. K ráně na býkově krku se vrhá pes, po zemi se plazí velký nazelenalý had a zvedá hlavu stejným směrem. U býčích varlat je zobrazen žlutý štír. Po obou stranách tauroktonní scény stojí světloňosi, Cautes nalevo a Cautopates napravo, s červenými fryžskými čapkami, žlutými kalhotami a červenými botami. V pravých rukách drží pochodně, v levých luky. Jejich nohy nejsou zkřížené. Cautes na levé straně má na čepici hvězdu. Ve spodních rozích jeskynní klenby se nacházejí vyobrazení dvou hlav se zelenkavými vlasy: nalevo vousatá hlava se dvěma červenými rohy (Oceanus) a napravo ženská hlava (Terra). V horních rozích se na azurovém pozadí nachází busta boha Slunce s červeným pláštěm kolem ramen, který v pravé ruce drží pozlacený bič nebo žezlo. Na hlavě má korunu se sedmi paprsky, z nichž jeden směřuje k Mithrovi. V levém horním rohu se v měsíčním srpku nachází busta bohyně Luny s diadémem v hnědých vlasech; [025-LaC-M-002] fresku s vyobrazením Cauta¹⁰² (1,08 × 1 m) stojícího v oblouku tvořeném dvěma vavřínovými stromy, která se nachází na

99) *PLRE* I, s. 474–475 (Iulianus 25).

100) *CIMRM* 180 = Minto 1924 = Tran Tam Tinh 1972: č. M8 (184–193) = Vermaseren 1971 = Canciani 2022: č. 113 (s. 88–89).

101) *CIMRM* 181 = Vermaseren 1971: tab. III = Canciani 2022: č. 113a (s. 89).

102) *CIMRM* 182 = Minto 1924: 364–366 a obr. 7 = Vermaseren 1971: tab. XVI = Canciani 2022: č. 113c (s. 90).

pravé severní stěně poblíž začátku bočního pódia. Cautes třímá ve své pravé ruce vztyčenou pochodeň, kterou drží nad malým hořícím oltářem stojícím na zemi po jeho boku, v levé ruce směřující k zemi třímá svazek větvíček. Pod větvíčkami je viditelné vyobrazení malého kohouta v odstínu zelené barvy s červeným hřebínkem; [025-LaC-M-003] fresku s vyobrazením Cautopata¹⁰³ (1,08 × 0,95 m) stojícího mezi dvě vavřínovými stromy, která se nachází na jižní levé stěně poblíž začátku bočního pódia. Skloněnou pochodeň, kterou drží v pravé ruce, směřuje k hořícímu oltáři stojícímu na zemi, v levé ruce třímá otep z větvíček směřující vzhůru; [023-LaC-M-004] fresku zobrazující bohyni Lunu na voze¹⁰⁴ situovanou na východní stěně v oblouku střešní klenby. Bohyně je zobrazena v zelené tunice na *bize* tažené nezvykle párem koňů. První kůň hnědé barvy je zobrazen s hlavou skloněnou k zemi a v pohybu, druhý kůň šedé barvy s pohledem upřeným k bohyni a čekající na její povel; [025-LaC-M-005] špatně zachovalou fresku¹⁰⁵ (výška 0,7 m), umístěnou na východní stěně mithraea, patrně zobrazující bytost se lví hlavou. S ohledem na velmi špatný stav malby je tato identifikace nejistá, Minto však na ni v době těsně po objevu mithraea rozpoznal hady i pár křídel na zádech postavy, což odpovídá známým vyobrazením této bytosti. Mimořádnou pozornost pak vzbudily [025-LaC-M-006] fresky s vyobrazením iniciačních scén,¹⁰⁶ které se nacházejí na bočních stěnách obou pódíí. Jednotlivé scény jsou zasazeny do panelů s červeným ohraničením, jejichž šířka je v průměru kolem jednoho metru (nejmenší panel měří na šířku 0,63 m, největší 1,63 m). Panelů s vyobrazením těchto scén bylo původně třináct, sedm na levém (severním) pódiu a šest na pravém (jižním) pódiu. Alespoň v částečně viditelné¹⁰⁷ podobě se jich zachovalo pouze sedm, tři na levém a čtyři na pravém pódiu.¹⁰⁸ (RI) tento panel zobrazuje dvě postavy, z nich jedna (*iniciant*) je svou velikostí menší, nahý a má oči zaslepené převázaným páskem. Druhá osoba (*mystagógos*), zobrazená jako větší a oděná v tunice, ji stojí za zády a vede ji směrem doleva;¹⁰⁹ (RII) tento panel zobrazuje tři postavy, z nichž prostřední je nahý *iniciant* v pokleku na jedné noze s rukama spoutanýma za zády a se zaslepenýma očima s trupem směřujícím doleva. Vlevo před klečící postavou stojí vousatý *telétarchos*, oděný do tmavé tuniky a pláště s vojenskou přílbicí na hlavě, který směřuje k obličejí zasněženosti hořící pochodeň. Třetí postava *mystagóga*, rovněž plně oblečená, stojí za zády klečícího *inicianta* a pravou rukou tlačí jeho hlavu směrem k plamenu pochodně;¹¹⁰ (RIV) rovněž tato scéna zobrazuje nahého *inicianta* ve společnosti dvou dalších osob, *telétarcha* a *mystagóga*, kteří jej obklopují zleva i zprava. Vzhledem k horšímu stupni zachovalosti tohoto panelu není zcela jasné, co se na zobrazené scéně odehrává, patrně však opět znázorňuje některou ze zasvěcovacích zkoušek. Nahý *iniciant* v tomto případě nemá oči zaslepené páskou;¹¹¹ (RV) tato scéna zobrazuje nahého *inicianta* v polokleku s rukama spoutanýma za zády a se zaslepenýma očima mezi dvěma dalšími postavami, z nichž jedna stojí před ním a druhá za jeho zády. Charakter zkoušky je i v tomto případě nejasný;¹¹² (LII) na tomto panelu se zachovala pouze jeho dolní část. *Iniciant* je v tomto případě zobrazen ležící, buďto na zemi nebo na nízké lavici, s rukami nataženýma před sebou. Na jeho zádech je zobrazen štír s jedovým ostnem připraveným k zasazení rány. Po levé a pravé straně ležícího *inicianta* jsou znovu zobrazeny

103) *CIMRM* 183 = Minto 1924: 364–366 a obr. 8 = Vermaseren 1971: tab. XIX = Canciani 2022: č. 113d (s. 90–91).

104) *CIMRM* 184 = Minto 1924: 363–364 a obr. 6 = Vermaseren 1971: tab. XI = Canciani 2022: č. 113b (s. 90).

105) *CIMRM* 185 = Minto 1924: 366 = Vermaseren 1971: tab. XIII = B 45 = Canciani 2022: č. 113c (s. 90).

106) *CIMRM* 187–197 = Minto 1924 = Vermaseren 1971: tab. XXI–XXIII a XXV–XXVIII = Gordon 2009 = Canciani 2022: č. 113e–f (s. 91–92). Při popisu těchto scén se přidržují terminologie představené Richardem Gordonem (2009: 297–298), podle kterého na freskách vystupují tři postavy: a) *iniciant* („zasvěcovaný“), který je typicky zobrazen jako nejmenší, nahý, se zaslepenýma očima a tudíž zranitelný; b) *telétarchos* („zasvěcovatel“), který je zobrazen s přílbicí a pláštěm a uděluje zasvěcení; c) *mystagógos* („průvodce zasvěcovaného“), který asistuje *telétarchovi* a pomáhá *iniciantovi* projít zasvěcovacími zkouškami.

107) Mezi neidentifikovatelné scény patří *CIMRM* 189, 192 a 196–197.

108) Viz přehledný náčrt v Gordon 2009: obr. 16.3 (s. 296), jehož číslování a pořadí fresek přebírám.

109) *CIMRM* 187 = Minto 1924: 360, scéna I, obr. 10 = Vermaseren 1971: 26–27 a tab. XXI = Gordon 2009: 298 a obr. 16.4a–b.

110) *CIMRM* 188 = Minto 1924: 369, scéna II, obr. 11 = Vermaseren 1971: 28–34 a tab. XXII = Gordon 2009: 298 a obr. 16.5a–b.

111) *CIMRM* 190 = Minto 1924: 369, scéna III, obr. 12 = Vermaseren 1971: 34–36 a tab. XXIII = Gordon 2009: 298–299 a obr. 16.6a–b.

112) *CIMRM* 191 = Minto 1924: 370, scéna V, obr. 13 = Vermaseren 1971: 36–42 a tab. XXV = Gordon 2009: 299–301 a obr. 16.7a–b.

dvě postavy, které jej podrobují zkoušce;¹¹³ (LIII) i v tomto případě je zobrazena scéna s klečícím nahým *iniciantem*, který tentokrát hledí směrem doprava. Druhá postava *mystagóga* stojí za jeho zády a tlačí jej dopředu směrem k postavě *telétarcha* v tmavé tunice a fryžské čapce či přilbici, který drží v ruce pochodeň nebo meč;¹¹⁴ (LIV) poslední z dochovaných scén připomíná svou kompozici scénu předchozí, přičemž *telétarchos* stojící před nahým klečícím *iniciantem* tentokrát holí posunuje nezřetelný předmět ležící u jeho kolenou.¹¹⁵

V prostorách mithraea byl rovněž nalezen [025-LaC-M-007] reliéf s vyobrazením Amora a Psyché¹¹⁶ (0,32 × 0,39 m), umístěný v boční stěně nad nádrží v levém pódiu. Reliéf zobrazuje nahého Amora s křídly na zádech a pochodní v levé ruce vedoucího rovněž okřídlenou Psyché. Na levé stěně se na okraji výklenku s tauroktonií nachází [025-LaC-M-008] *graffito* v podobě slova INYODUM.¹¹⁷ Kromě nálezů ikonografické povahy byly uvnitř mithraea objeveny také [025-LaC-M-009] rozličné drobné nálezy,¹¹⁸ například v podobě mramorových zlomků, keramických lamp, mincí a zvířecích kostí.

Doba založení mithraea je na základě datace freskové výzdoby kladena do první poloviny 2. století.¹¹⁹ Ve druhé fázi, kladené do antoninovského období, byla zadní stěna mithraea vyzdobena freskou s vyobrazením tauroktonie a bohyně Luny na protější východní stěně. O něco později byly zhotoveny rovněž fresky obou světloňů ve vchodové části ústřední síně. Ve třetí fázi, spadající do doby severovské dynastie v první polovině 3. století, pak byla boční pódia opatřena freskami s vyobrazením zasvěcovacích scén. Dobu opuštění mithraea můžeme pouze odhadovat, vzhledem k nálezům mincí¹²⁰ ze 4. století se však můžeme domnívat, že mithraeu fungovalo ještě v jeho průběhu. Na základě archeologického průzkumu se zdá, že mithraeum nebylo násilně zničeno,¹²¹ ale opuštěno. Prostory samotné pak byly zasypany sutí a odpadem a mithraeum tak bylo zakonzervováno až do svého nálezů v roce 1922. Kromě mithraea a jeho nálezů byla v místech římského amfiteátru v Santa Maria Capua Vetere nalezena rovněž [025-LaC-001] protoma mladíka s kudrnatými vlasy a fryžskou čapkou¹²² (výška 0,68 m). De Francisci, který tento nález poprvé publikoval, jej na základě jeho útrpného výrazu identifikoval jako Mithru. Tato identifikace je nicméně nejistá, neboť se může jednat rovněž o zobrazení Attida nebo některé z dalších mytologických postav jako Parida či Ganyméda. Ve prospěch Mithry nehovoří ani skutečnost, že protoma byla patrně vystavena veřejně. Tento artefakt proto klasifikuji mezi možnými, ale spornými mithraistickými nálezy.

[026-LaC] Stazione di Itri, Itri [8 E8] [9 E1]

Během archeologického průzkumu, jehož cílem bylo vytvoření archeologické mapy území v okolí Itri a Gaety, rozpoznala Marisa De' Spagnolis mezi klenutými stavbami římské vily na úpatí hory *Monte Cefalo* kryptoportikus, který svým uspořádáním připomínal svatyni. Míst-

113) *CIMRM* 193 = Minto 1924: 371–372, scéna IX, obr. 16 = Vermaseren 1971: 43–44 a tab. XXVI = Gordon 2009: 301–302 a obr. 16.8a–b.

114) *CIMRM* 195 = Minto 1924: 370, scéna VIII, obr. 14 = Vermaseren 1971: 44–45 a tab. XXVII = Gordon 2009: 302 a obr. 16.9a–b.

115) *CIMRM* 194 = Minto 1924: 370, scéna VII, obr. 15 = Vermaseren 1971: 45–47 a tab. XXVIII = Gordon 2009: 302–303 a obr. 16.10a–b.

116) *CIMRM* 186 = Minto 1924: 366–367 a obr. 9 = Vermaseren 1971: tab. XX = Canciani 2022: č. 113d (s. 90–91).

117) *CIMRM* 180 = Minto 1924: 358 = Vermaseren 1971: 23–24 a obr. 4 = Canciani 2022: č. 113d (s. 90–91). *CIMRM* a Minto uvádějí chybně čtení ve formě *Modum*, které později Vermaseren korigoval. Interpretace tohoto *graffito* je nejistá.

118) *CIMRM* 198–199 = Minto 1924: 354–356 (detailní výčet).

119) Chronologie fungování mithraea viz Vermaseren 1971: 48–51.

120) Minto (1924: 254) zmiňuje objev mince ražené Konstantinem Velikým, viz též *CIMRM* 198f.

121) Jedinou možnou indicií násilného ničení výzdoby by bylo poškození Mithrova obličejů na tauroktonní fresce na zadní stěně místnosti. Vermaseren v *CIMRM* nicméně podává informaci pocházející od správce mithraea, že freska byla poškozena až po svém objevu místními dětmi. Vermaseren uvádí za touto informací v závorce datum 31. ledna 1947, což s největší pravděpodobností odkazuje k datu získání této informace. Poškozený obličej Mithry je ale patrný již na barevné tabulce v Mintově publikaci (1924: nečíslovaná příloha mezi s. 374 a 375), což by dobu vandalizace fresky kladlo do krátkého období mezi nálezem mithraea v září roku 1922 a Mintovými vykopávkami na počátku roku 1924.

122) *CIMRM* 179 = De Francisci 1950: č. a (s. 153) a obr. 1 = Canciani 2022: č. P29 (s. 224).

nost, orientovaná přibližně v ose východ-západ, byla tvořena centrální uličkou lemovanou po obou bocích nízkými pódii, ve kterých se nacházelo šest klenutých výklenků. Zadní část místnosti směrem na východ byla oddělena nízkou stěnou sahající do výšky bočních pódii, která spolu s nimi ohraničovala prostor před zadní stěnou místnosti, ve které se nacházel výklenek v podobě *aedicula* se štítovým nástavcem. Výklenek byl průchozí a v prostoru za ním se napojoval do dvou servisních chodeb, které byly součástí cisterny, zřejmě uzpůsobené k zásobování svatyně vodou. Marisa De'Spagnolis tyto prostory následně identifikovala jako [026-LaC-M] mithraeum.¹²³ Tuto hypotézu nicméně nepotvrdily žádné podpurné nálezy epigrafického nebo ikonografického charakteru a mithraistický status těchto prostor je tak vyvozován pouze na základě jejich přibližné architektonické podobnosti s typickým půdorysem mithraea.¹²⁴ Za těchto okolností klasifikuji hypotetické mithraeum v Itri jako možný, ale sporný mithraistický objekt.

[027-LaC] Tivoli (ant. Tibur) [8 D5]

Do souvislosti s Tivoli, starověkým Tiburem, je kladeno několik mithraistických monumentů, v některých případech je však místo jejich nálezu ve skutečnosti neznámé. Jediným artefaktem, který byl v Tivoli prokazatelně nalezen, je [027-LaC-001] deska s nápisem¹²⁵ (0,4 × 0,7 × 0,04 m), která se v současné době nachází ve sbírkách muzea v pařížském Louvru.¹²⁶ Nápis nese dedikaci *Soli Invicto Mithrae* a pořídil jej Victorinus, *Caes(aris) n(ostris) / verna dispensator*, tedy otrok narozený do císařské rodiny a působící jako správce v císařské administrativě. Nápis rovněž udává důvod k pořízení této desky, kterým byla obnova blíže nespecifikovaného předmětu či objektu, kterou Victorinovi přikázal ve vidění samotný Mithra (*sicuti ipse se in visu / iussit refici*). Nápis zmiňuje, že k obnově došlo pod dohledem mithraistického představeného (*antistes*) [---]lia Magna, a obsahuje rovněž aklamaci *nama cunctis* („Buďte pozdraveni všichni!“). Na základě paleografických poznatků je pořízení nápisu kladeno do 3. století. Další nápisný relikv pocházející z prostřední římské kultu boha Mithry představují [027-LaC-002] dva fragmenty desky s nápisem,¹²⁷ jejichž přesné místo původu je neznáme, obvykle je však kladeno do starověkého Tiburu, neboť byly nalezeny sekundárně použité v podlaze kostela svaté Petra (*Chiesa di San Pietro alla Carità*) v Tivoli. Původní nápis je obtížně rekonstruovatelný, za nejpravděpodobnější je nicméně pokládáno čtení představené Gézou Alföldim: *Deo / So[li] / Invicto [Mi]/trhe. Salu[us] / [---]sacer / dotio auc[tus ac] / ceptus iu[ssu dei] / et L[ucius] Cattius C[---] / sacerdos v[otum] [s[olverunt] l[ibentes] m[erito]*.¹²⁸ Pokud je toto čtení správné,¹²⁹ vyplývá z něj, že nápis byl Mithrovi zasvěcen Salvie, který se dle příkazu božstva stal knězem (což v tomto kontextu označuje nejspíše dosažení nejvyššího mithraistického stupně Otec), a Luciem Cattiem C[---], který tento post zastával již dříve.

Další monument, tentokrát ikonografické povahy, je bohužel známý pouze na základě rytiny v díle Jeana Barbaulta, popisujícího některé starověké italské monumenty.¹³⁰ Jedna z rytin zobrazuje [027-LaC-003] reliéf s vyobrazením tauroktonie¹³¹ (rozměry neznámé), který je pojednán v části věnované Tivoli. Reliéf je překreslen s poškozením v horní části. Zobrazení tauroktonie je standardní, ale v několika ohledech netypické. Oba světloňši, stojící po bocích Mithry a býka, drží pochodně obrácené směrem vzhůru. Světloňš vlevo pak levou rukou přidržuje obilné klasy rašící z oháňky umírajícího býka. V levém horním rohu na

123) De'Spagnolis 1980 = Canciani 2022: č. N16 (s. 230–231).

124) Turcan 1980: 131. Cancianiová (2022: 230–231) pak pokládá prostory hypotetického mithraea za *nymfeum* a tento objekt vyřazuje ze svého katalogu mithraistických nálezů z území starověké Itálie.

125) *CIMRM* 214 = *CIL* XIV, č. 3597 = Ducroux 1975: č. 30 (s. 10) = EDR129974 = Canciani 2022: č. 96 (s. 77).

126) Viz <<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010277346>> [10. 9. 2022].

127) *CIMRM* 213 = *CIMRM* 348 (dublet prvního z fragmentů) = *TMM* II, č. 65 (s. 143) = *CIL* XIV, č. 3568a–b = *CIL* VI, č. 31030 = *AE* 1967, č. 79 = HD014128 = EDR074676 = Canciani 2022: č. 95 (s. 77).

128) Alföldy 1966: č. 5 (16–17).

129) Druhá část nápisu je nicméně některými badateli čtena jako *[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] / Dolic(eno) Aug(usto) [fe]/cit Pius I V[---]/et L[ucius] Cattius C[---] / sacerdos V[---]*, a tedy kladena do souvislosti s kultem Jupitera Dolichena, viz *CCID* 431. Vzhledem k dostupným faksimiliím nápisu však nepokládám toto čtení za natolik pravděpodobné jako Alföldyho, které akceptují i EDH a EDR.

130) Barbault 1770: 4.

131) *CIMRM* 212 = *TMM* II, č. 288 (s. 409) = Canciani 2022: č. 298 (s. 215).

oblouku jeskyně je zobrazeno čtyřspřeží boha slunce uhánějící směrem doprava ke kmenům dvou stromů. Některé detaily kresby nicméně vyvolávají otázky ohledně věrnosti Barbaultovy reprodukce. Franz Cumont si totiž povšimnul, že rytina vykazuje nápadnou podobnost s tehdy známým a rekonstruovaným velkým reliéfem s vyobrazením tauroktonie nalezeným v oblasti Capitolu v Římě, který byl součástí Borgheseho sbírky a v roce 1807 zakoupen pro muzeum v Louvru.¹³² Podle Cumonta tak vypovídá Barbaultova kresba o tauroktonii z Tivoli jen velmi málo, neboť je s velkou mírou pravděpodobnosti pouhou kopií exempláře z Borgheseho sbírky. Vzhledem ke skutečnosti, že Barbault neuvádí rytinu s žádným vysvětlujícím komentářem a výslovně nález tauroktonního reliéfu nezmiňuje, je možné tento monument vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických nálezů. Pokud byl vůbec nějaký mithraistický monument z Tivoli Barbaultovi známý, o jeho podobě nemůže z rytiny samotné usuzovat prakticky nic.

Poslední z nálezů učiněných v místech starověkého Tiburu je [027-LaC-004] mramorová deska s rytým vyobrazením tauroktonie a nápisem¹³³ (0,28 × 0,27 m), objevená v roce 1850. V tomto případě se nicméně jedná, jak přesvědčivě prokázal Franz Cumont,¹³⁴ o novodobý padělek, neboť nápis *Amycus / Seronensis // Deo Sol(i) Invict(o) / Mithr(a)e // Nama / Sebesio* zjevně napodobuje jiné v této době známé nápisy, mimo jiné opět velký reliéf z Capitolu z Borgheseho sbírky. Vyobrazení tauroktonie pak v některých detailech viditelně kopíruje její ztvárnění na reliéfu, který se původně nacházel v domě Ottavia Zena poblíž Pompeiova divadla.¹³⁵ Toto novověké falzum tak může být jednoznačně vyřazeno ze seznamu relevantních nálezů.

[028-LaC] Tor Cervara [8 C5]

V Tor Cervara poblíž Říma se s největší pravděpodobností nacházelo [028-LaC-M] mithraeum, které nemohlo být archeologicky prozkoumáno, neboť bylo v roce 1943 zasaženo spojeneckým bombardováním a zničeno. V sutinách pravděpodobného mithraea byly nalezeny pozůstatky velkého mramorového [028-LaC-M-001] reliéfu s vyobrazením tauroktonie¹³⁶ (1,26 × 2,5 × 0,36 m), který výbuch letecké pumy roztrhl do 57 větších a menších úlomků. Tyto fragmenty byly shromážděny pracovníky památkového úřadu a v roce 1965 byl rekonstruovaný reliéf z Tor Cervary představen veřejnosti a publikován. Rekonstruovaná tauroktonie se od této doby nacházela v Národním muzeu v Římě (v expozici v Dioklecianových lázních). I přes veškeré úsilí památkářů však nebyl monument kompletní, neboť se nepodařilo nalézt fragment reliéfu zobrazující část Mithrova pláště a také jeho ramena a hlavu. Restaurátoři předpokládali, že tyto části byly během výbuchu nenávratně zničeny. Jak se však později ukázalo, část reliéfu byla ještě před zásahem památkářů odcizena a nelegálně vyvezena mimo území Itálie.¹³⁷ V roce 1976 se totiž podařilo Bádenskému zemskému muzeu v německém Karlsruhe od švýcarské obchodnice s uměním zakoupit do této doby neznámý fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie, který měl údajně pocházet z Říma.¹³⁸ Díky postřehu švýcarského archeologa Rolfa Andrease Stuckyho, který rozpoznal podobnost obrysů zakoupeného fragmentu s chybějící částí reliéfu z Tor Cervary, nakonec došlo, u příležitosti výstavy „Imperium der Götter. Isis, Mithras, Christus – Kult und Religion im Römischen Reich“ (konané v Karlsruhe od 16. listopadu 2013 do 18. května 2014), ke spojení obou částí a ke kompletaci reliéfu.¹³⁹

Po stránce ikonografické zobrazuje reliéf z Tor Cervary tauroktonní motiv obvyklým způsobem bez podstatnějších anomálií. Tauroktonie je zasazena do jeskyně, jejíž skalnatý masiv kopíruje tělo hlavních aktérů: Mithry a jeho vlajícího pláště a obou světloňů, nalevo stojící

132) Viz [Rom-M-06-001] výše.

133) *CIL* XIV, č. 3566 = *TMM* II, č. 586 (s. 180) = Cumont 1892b = EDCS-0581556.

134) Cumont 1892b.

135) Viz [Rom-M-20-004].

136) Lissi-Carona 1965 = Canciani 2022: č. 91 (s. 75).

137) Následující líčení osudu tohoto fragmentu je založeno na Horst 2014.

138) Poprvé se jeho fotografie objevila v *Hommages à Maarten J. Vermaseren* III, tab. CCLXXV, viz Vermaseren 1982: č. 1 (s. 1, pozn. 1).

139) Ztracená tak zůstává pouze část Mithrova pláště, viz Horst 2014: obr. 3b (s. 60).

ho Cauta a napravo stojícího Cautopata. Oba světloňoši jsou znázorněni v postoji se zkrříženými nohama. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír na obvyklých místech. Velký havran je zobrazen v sedě na Mithrově plášti. Oháňka býka se proměňuje ve tři obilné klasy. V levém horním rohu se nachází vyobrazení boha Slunce jedoucího na čtyřspřeží, v protilehlém rohu bohyně Luny na *bize* tažené dvěma voly.

[029-LaC] Velletri (ant. Velitrae) [8 C6]

V muzeu v Louvru¹⁴⁰ se nachází mírně poškozená,¹⁴¹ ale z větší části zachovaná [029-LaC-001] socha s vyobrazením tauroktonie a nápisem¹⁴² (0,92 × 0,76 × 0,20 m). Místo nálezu tohoto artefaktu zůstává neznámé, s určitostí však pochází z Itálie a s velkou mírou pravděpodobnosti právě z Velletri. Socha zobrazuje tauroktonii obvyklým způsobem, z dalších aktérů jsou přítomni pouze pes, had a štír, výskyt havrana nicméně dokládají zbytky jeho pařátů na Mithrově plášti. Ocas býka se proměňuje v obilné klasy. Světloňoši byli patrně doplněni v podobě samostatných soch nebo reliéfů. Na podstavci sochy se nachází jméno pořizovatele Quinta Fulvia Zotica a dedikační formule *d(onum) d(edit) d(edicavit)*.

[030-LaC] Villa dei Centroni [8 C5]

Federico di Matteo se domnívá, že ve vile rodiny Centroniů (*Villa dei Centroni*) situované podél antické cesty *Via Anagnina* nedaleko Říma, existovalo [030-LaC-M] mithraeum,¹⁴³ zasazené do jedné z již nepoužívaných podzemních nádrží této vily. Tuto hypotézu dokládá nálezem [030-LaC-001] fragmentu reliéfu s vyobrazením tauroktonie¹⁴⁴ (0,44 × 0,31 m), objeveným během vykopávek probíhajících v této lokalitě v 70. letech 20. století. Z reliéfu se dochoval pouze jeho levý horní roh s vyobrazením částečně viditelné busty boha Slunce a třech scén v bočním vertikálním pásu (odshora dolů): i) Jupiter s hromoklínem bojující s giganty; ii) snící Saturn; iii) částečně viditelná postava muže s rozpřaženými rukama, patrně reprezentující zrození Mithry ze skály. Kromě tohoto nálezu zmiňuje di Matteo rovněž nález nápisu ve stejném znění jako nápis z Nervova fora (na základě poznámek prof. Cozzy),¹⁴⁵ ovšem bez konkrétních bibliografických informací. Zdá se, že tento nápis, pokud existuje, doposud nebyl publikován. Hypotetické, ale archeologicky nedoložené mithraeum z vily Centroniů řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

[031-LaC] Villa dei Quintili [8 C5]

V roce 1929 bylo během vykopávek podél *Via Appia* na okraji Říma v místech, kde se nachází *Villa dei Quintili*, objeveno větší množství soch, reliéfů a nápisů, které poukazyvaly na existenci svatyně Dia Brontóona (Dia Hromovládce).¹⁴⁶ Zdaleka ne všechny nálezy ale souvisely s kultem tohoto božstva. Mezi nalezenými artefakty se objevila rovněž vyobrazení Velké Matky, Ísidy a Aštarté nebo Mithry.¹⁴⁷ Situace tak představuje jistou analogii s nálezem uskutečněnými v *dolichenu* na Aventinu. Z nálezů týkajících se Mithrova kultu je možné zmínit: [031-LaC-001] fragment oboustranného reliéfu¹⁴⁸ (0,27 × 0,38 × 0,045 m), který na lícni straně zobrazuje tauroktonii a na rubové hostinu Mithry a Slunce. Z tauroktonní scény se

140) Viz <<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010275230>> [10. 9. 2022]. Monument byl získán do sbírek pařížského muzea v roce 1863.

141) Socha v době nálezů postrádala Mithrovu hlavu, ruce, část dýky, Mithrovu pravou nohu, ocas býka (kromě jeho konce v podobě obilných klasů) a zadní nohy psa. Mithrova hlava, pravá noha, zadní nohy psa a býkův ocas byly rekonstruovány v době po nálezů monumentu.

142) *CIMRM* 208/209 = *TMM* II, č. 90 (s. 248) a obr. 81 = *TMM* II, č. 146 (s. 118) = Ducroux 1975: č. 29 (s. 10) = *CIL* X, č. 6559 = EDR150701 = Canciani 2022: č. 107 (s. 85).

143) Di Matteo 2002–2003: 298 = Canciani 2022: č. 99 (s. 78).

144) Di Matteo 2002–2003: 298 = de Rossi 1979: 97–98 a obr. = Canciani 2022: č. 99a (s. 78–79).

145) Di Matteo 2002–2003: 298 = Canciani 2022: č. 99b (s. 79). Nápis z Nervova fora viz [Rom-M-10-001].

146) Annibaldi 1935.

147) Paris & Pettinau 2008 = Canciani 2022: č. 101 (s. 80).

148) *CIMRM* 635 = Annibaldi 1935: č. 19 (s. 91) = Canciani 2022: č. 101a (s. 80).

zachoval pouze levý horní okraj s bustou slunce, pod kterou se nachází špička Cautovy pochodně, lem jeskyně tvořený znamením zvěrokruhu se sedícím havranem a špička Mithrovy čapky. Ze scény hostiny je potom patrná pouze horní část těla postavy ve fryžské čapce (jeden ze světloňů), Mithrova čapka a část čelenky z paprsků boha Slunce. Scéna je zasazena do klenby tvořené olistěnými větvemi; [Rom-M-45-002] reliéf s vyobrazením Cauta¹⁴⁹ (0,51 × 0,17 × 0,045 m); [031-LaC-002] reliéf s vyobrazením Cautopata¹⁵⁰ (0,43 × 0,18 × 0,05 m); [031-LaC-003] torzo sochy mužské postavy¹⁵¹ (výška 0,24 m), u které podle Vermaserena „není vyloučeno, že...zobrazuje světloňe“. Tento artefakt vyřazuje ze seznamu relevantních mithraistických nálezů,¹⁵² protože nic nenasvědčuje tomu, že se o světloňe jedná, a samotný nálezořový kontext pokládám za nedostatečně silný argument pro jeho ponechání v mithraistickém materiálu; [031-LaC-004] *cippus* s nápisem¹⁵³ (0,6 × 0,36 × 0,14 m), který se zachoval pouze fragmentárně. S jistou mírou pravděpodobnosti je dedikován *Deo Soli Enyictō Mitre* a pořídil jej muž jménem Flavius. Na druhém řádku navrhl Annibaldi číst *Cautopati*, nápis je zde nicméně prakticky nečitelný. Na sedmé řádku nápisu se může nacházet formulace *cum omne*, která by mohla poukazovat na existenci [031-LaC-M] mithraea.¹⁵⁴ Z důvodu obtížné čitelnosti řadím tento monument mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

Hypotézu o existenci mithraea v prostorách *Villa dei Quintili* v nedávné době podpořil nález z vykopávek uskutečněných v letech 2002–2004. V podzemních servisních chodbách, které zajišťovaly provoz v *tepidariu* vily, byly nalezeny [031-LaC-005] dva fragmenty s vyobrazením tauroktonie (rozměry nezjištěné).¹⁵⁵ Tauroktonie byla zasazena do kruhového lemu. První z fragmentů zachycuje pravý horní okraj tauroktonní scény s viditelným tělem Mithry od pasu vzhůru a hlavy býka s bustou bohyně Luny v horním rohu. Z busty boha Slunce se v levé části fragmentu zachovala pouze část čelenky s paprsky. Druhý z fragmentů tvoří spodní středovou část s vyobrazením nohou býka.

Na základě výše uvedených nálezů pokládám existenci mithraea v místech *Villa dei Quintili* za pravděpodobnou, i když ne zcela jednoznačně potvrzenou. Nález druhého tauroktonního reliéfu v podzemních prostorách souvisejících s *tepidariem* naznačuje, že příhodné a jinak nevyužité prostory lázeňského komplexu sloužící potřebám Mithrova kultu, jaké známe například z Říma nebo Ostie,¹⁵⁶ se mohly vyskytovat i v této vile.

6.2 Apulia et Calabria (Regio II)

[001-Apu] Benevento (ant. Beneventum/Maleventum) [8 H8] [9 E1]

V rukopisu ze 17. století je zmiňován kámen s ikonografickými motivy v podobě trojnožky, obětní misky, vavřínové větvičky a snad i augurské hole, který rovněž nesl [001-Apu-001] nápis¹⁵⁷ tvořený písmeny M S S. Jako jedno z možných čtení tohoto nápisu bylo navrženo *M(ithrae) S(oli) s(acrum)*. Toto čtení je nicméně značně nejisté.¹⁵⁸ Zobrazené motivy nevykazují jasnou návaznost na Mithrův kult, nápis je ztracený a není jasné, kdy a v jakém kontextu byl původně objeven. Za těchto okolností je možné tento monument vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických nálezů, a to z důvodu nedostatku spolehlivých informací.

149) *CIMRM* 636 = Annibaldi 1935: č. 18 (s. 90) = Canciani 2022: č. 101b (s. 80).

150) *CIMRM* 637 = Annibaldi 1935: č. 17 (s. 90) = Canciani 2022: č. 101c (s. 80–81).

151) *CIMRM* 638 = Canciani 2022: č. 101d (s. 81).

152) Paris a Pettinau (2008: 190) pak tuto sochu identifikují jako Attida.

153) *CIMRM* 639 = Annibaldi 1935: č. 56 (s. 99) = *AE* 1935, č. 131 = HD023368 = EDR073292 = Canciani 2022: č. 101e (s. 81).

154) Clauss 1992: 24, pozn. 90.

155) Paris & Pettinau 2008: 191 = Frontoni & Galli 2012: 16–17 a obr. = Canciani 2022: č. 102 (s. 81).

156) Viz např. [Rom-M-34] mithraeum v Caracallových lázních v Římě nebo mithraeum v Mithrových lázních v Ostii [018-Ost-M].

157) *CIL* IX, č. 1550 = EDCS-12401056.

158) Clauss 1992: 284.

[002-Apu] Venosa (ant. Venusia) [9 F1]

Z italského města Venosa, starověké Venusie, pocházejí tři monumenty, které byly kladeny do souvislosti s působením Mithrova kultu. Prvním z nich je [002-Apu-001] nápis¹⁵⁹ v řečtině, který Ἡλίου Μίθρα pořídil otrok a οἰκονόμος (správce) jménem Σαγάρις, a to za zdraví svého pána Brittia Praesenta. Stejně osoby jsou s největší pravděpodobností zmíněny i na dalším [002-Apu-002] nápisu¹⁶⁰ z této lokality, tentokrát pořízeném v latině. Nápis nese v tomto případě dedikaci *Mercur(io) Invict(o)*. První řádek tohoto dnes ztraceného nápisu byl nicméně poškozen, což přivedlo Theodora Mommsena, editora devátého svazku *CIL*, k vyslovení hypotézy, že toto čtení může být chybné a nápis ve skutečnosti zmiňoval dedikaci *Mithr(ae) Invict(o)*.¹⁶¹ Ztráta nápisu však neumožňuje věrohodnost této hypotézy ověřit. Tento nápis tedy řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Posledním z možných mithraistických monumentů je [002-Apu-003] nápis,¹⁶² který na svém třetím řádku nese formulaci *Leonicus filius Mitr(ae)*. S největší pravděpodobností se však jedná o náhrobní nápis, který lze číst jako *Leonicus filius m{a}tri*, což je vzhledem k funerálnímu kontextu nejvěrohodnější řešení.¹⁶³ Pokud je tato interpretace správná, nápis je možné vyřadit ze seznamu položek relevantních pro mithraistickou epigrafii.

6.3 Bruttium et Lucania (Regio III)

[001-Bel] Grumento Nova (ant. Grumentum) [9 F2]

V *Giardino del Carlo Danio* v Grumento Nova, kde byly shromažďovány epigrafické nálezy z oblasti starověkého Grumenta, se nacházel rovněž [001-Bel-001] nápis¹⁶⁴ (na kameni neznámých rozměrů a účelu¹⁶⁵), který nechal *Soli Invicto / Mythrae* pořídit Titus Flavius¹⁶⁶ Saturninus, *evoc(atus) Aug(ustorum) n(ostrorum)*.¹⁶⁷ Další podrobnosti o tomto nápisu nejsou známy a zdá se, že je dnes pokládán za ztracený.¹⁶⁸

[Geografická poznámka: Grumento Nova se až do roku 1934 nazývalo Saponaria di Grumento. Archeologické naleziště v místech, kde se rozkládalo starověké město Grumentum, se nachází asi dva kilometry východně o současného městečka Grumento Nova.]

[002-Bel] Locri/Gerace Marina (ant. Lokroi Epizefyrioi/Λοκροὶ Επιζεφυριοί) [9 G5]

V roce 1926 byla v korytě jedné z říček poblíž Locri nalezena [002-Bel-001] hlava sochy mladíka s fryžskou čapkou¹⁶⁹ (0,235 m). Silvio Ferri, který tento nález poprvé publikoval, na základě útrpného výrazu mladíkovy tváře usuzoval, že se jedná buďto o ztvárnění Mithry nebo Attida. Vzhledem k nálezovým okolnostem nelze tuto otázku jednoznačně zodpovědět a tento monument proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Geografická poznámka: Dnešní město Locri se až do roku 1934 nazývalo Gerace Marina, viz GeoNames 2524371.]

159) *CIMRM* 171 = *TMM* II, č. 150 (s. 119) = *IG* XIV, č. 688 (s. 184) = Canciani 2022: č. 120 (s. 95).

160) *CIL* IX, č. 425 = EDR164551.

161) Viz též Claus 1992: 48. Podle Cumonta (*TMM* II, s. 119) je pak oslovením *Mercurio* myšlena planeta, nikoli bůh Merkur.

162) *CIL* IX, č. 426 = EDCS-08201125.

163) Claus 1992: 285.

164) *CIMRM* 170 = Roselli 1790: č. III (s. 51) = *CIL* X, č. 204 = *TMM* II, č. 151 (s. 120) = EDCS-11400290 = Canciani 2022: č. 121 (s. 95).

165) Vermaseren v *CIMRM* uvádí, že se jednalo o nápis na oltáři, Roselli ani Mommsen, editor první části desátého svazku *CIL*, však žádný upřesňující popis předmětu, na kterém se měl nápis nacházet, neuvádějí.

166) Roselli (1790: 51) četl na druhém řádku nápisu namísto FL FU a *nomen* dedikanta rekonstruoval jako Fulvius. Mommsen v *CIL* toto čtení korigoval na Flavius. Viz též Claus 1992: 48.

167) *Evocati Augusti* byli vojáci pretoriánské gardy, kteří se po svém čestném propuštění rozhodli znovu vstoupit do služby, často na základě osobní výzvy císaře, konzula nebo jiného vojenského velitele.

168) Podle Cancianiové (2022: 95) by se měl tento nápis nicméně nacházet v depozitářích *Soprintendenza Archeologia, Belle Arti e Paesaggio per la Basilicata* v Potenzě.

169) *CIMRM* 169 = Ferri 1926: 340 a obr. 2 = Canciani 2022: č. P31 (s. 224).

[003-Bel] Paestum, Capaccio (ant. Paestum/Poseidonia) [9 F2]

Z míst, kde se nacházelo starověké město Paestum, pochází malá bronzová destička s nápisem¹⁷⁰ (0,055 × 0,095 m) vytvořeným pomocí vpichů. Podle nejpravděpodobnějšího čtení tuto destičku, která původně byla – jak můžeme usoudit na základě děr pro hřeby – upevněna na nedochovaném předmětu, daroval *collegi(o) Dei Invic(ti)* muž jménem Aurio, *li(bertus)*.¹⁷¹ Přestože božstvo tohoto kolegia není na tomto nápisu zmíněno úplným jménem, je velmi pravděpodobné, že se v tomto případě jednalo o Mithru. Nápis je datován do období let 200–330.

6.4 Samnium (Regio IV)

[001-Sam] Albe, Massa d'Albe (ant. Alba Fucens) [8 E4]

Během vykopávek prováděných v roce 1955 byla nalezena [001-Sam-001] hlava sošky s fryžskou čapkou.¹⁷² Identifikace zobrazené postavy je nicméně nejistá, neboť se může jednat o Mithru, jednoho z mithraistických světloňošů nebo Attida.¹⁷³ Jelikož se jedná o izolovaný nález, řadím tento monument mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[002-Sam] Cagnano Amiterno, San Vittorino (*apud* ant. Amiternum) [7 H8] [8 D3]

Ve vnější stěně kostela svatého Kosmy a Damiana (*Chiesa dei Santi Cosma e Damiano*) v Cagnano Amiterno se nachází zazděná kamenná [002-Sam-001] deska s nápisem¹⁷⁴ (rozměry nezjištěné), která nese dedikaci *[S]oli / [I]nvicto / M[ithrae]*. Zbývající část nápisu neznámé délky je ztracena. Je nejisté, odkud kámen původně pocházel, s největší pravděpodobností ale z míst, kde se nacházelo starověké město Amiternum. Doba pořízení nápisu je na základě paleografických indicií kladena do rozmezí let 175–300. Navržené čtení dedikace je s velkou mírou pravděpodobností správné, M na třetím řádku je nicméně poškozené a sotva čitelné. Z tohoto důvodu nápis řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické monumenty.

[Geografická poznámka: Některé zdroje uvádějí alternativní jméno kostela jako *Chiesa di San Cosimo*. Současný a úplný název je nicméně *Chiesa dei Santi Cosma e Damiano*.]

[003-Sam] Civitella di Nesce (ant. Nersae/Aequiculi) [8 D4]

Všechny doposud nalezené mithraistické monumenty, pocházející ze starověkého města Nersae, jsou s největší pravděpodobností důsledkem činnosti jedné jediné osoby, muže jménem Apronianus, který byl otrokem v majetku obce, pro kterou vykonával funkci pokladníka, *r(ei) p(ublicae) Aequicul(anorum) ser(vus) ark(arius)*.¹⁷⁵ Tyto monumenty zahrnují: [003-Sam-001] nápis¹⁷⁶ na blíže neurčeném předmětu, který Apronianus zasvětil *Invicto Mithrae*, a to konkrétně 25. června roku 171, pod dohledem mithraistického Otce Gaia Arennia Reatina; [003-Sam-002] nápis¹⁷⁷ na blíže neurčeném předmětu, který zmiňuje, že Apronianus¹⁷⁸ znovu

170) AE 1975, č. 236 = HD009291 = Clauss 1992: 48 a pozn. 9 = EDR076070 = Canciani 2022: č. 119bis (s. 94).

171) V úvahu nicméně připadá rovněž čtení *li(bens)*, ke kterému se přiklání EDR.

172) De Visscher & Mertens 1957: 147.

173) Clauss 1992: 54, pozn. 57.

174) AE 1992, č. 366 = Persichetti 1892: 206 = Ricci & di Meo 2013: č. 4 (s. 38–39) = EDR100039 = Canciani 2022: č. 81 (s. 71).

175) Kromě níže uvedených monumentů zasvěcených Mithrovi je Apronianus zmíněn také na nápisu, který pořídil spolu se svou manželkou a synem a který zmiňuje zasvěcení soch Ísidy a Sarápida (*CIL* IX, č. 4112 = D4381 = EDCS-14805143). Z toho nápisu pochází rovněž výše uvedený neúplnější popis Aproniovy funkce a sociálního statusu.

176) *CIMRM* 647 = *CIL* IX, č. 4109 = D4190 = Ricci & di Meo 2013: č. 1 (s. 38) = EDCS-14805140 (fotografie v EDCS zobrazuje chybně monument *CIMRM* 650/651) = Canciani 2022: č. 84 (s. 72).

177) *CIMRM* 648 = *CIL* IX, č. 4410 = AE 2011, č. 85 = Ricci & di Meo 2013: č. 2 (s. 38) = EDCS-14805141 = Canciani 2022: č. 85 (s. 72–73).

178) Apronianovo jméno se patrně nacházelo v místech, kde byl nápis poškozen, vzhledem ke stále čitelnému [...*arca*]rius rei *p(ublicae)* však můžeme předpokládat, že se patrně jedná o stejnou osobu.

vybudoval [*spelaeum*]¹⁷⁹ *Solis Invic[ti Mithrae]* (...) *vetustate [collap]/sum* („zhroucené stářím“), a to na počest shromáždění dekuriů a obyvatel *rei publicae aequiculorum*. Tento nápis s největší pravděpodobností dokládá existenci [003-Sam-M] mithraea na území starověkého města Nersae, které však nebylo doposud archeologicky zachyceno; [003-Sam-003] reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem¹⁸⁰ (0,81 × 1,04 × 0,08 m), který se v současné době nachází ve sbírkách Národního muzea v Římě (Diokleciánovy lázně). Tento reliéf je v kontextu nálezů ze starověké Itálie výjimečný tím, že kromě vlastní tauroktonní scény obsahuje rovněž několik panelů s vyobrazením scén z Mithrova posvátného příběhu, a to ve třech panelech po obou bocích reliéfu. Vyobrazení tauroktonní scény je standardní, ale s pro oblast Itálie méně obvyklou kompozicí situující *Cauta* vlevo a *Cautopata* vpravo. Ze zvířat jsou přítomni pes, had, štír i havran, v horních rozích se nacházejí obvyklé busty Slunce (s bičem v ruce) a Měsíce (s měsíčním srpem za hlavou). Zobrazené boční scény zahrnují vlevo (odshora dolů) a) gigantomachii; b) snícího Saturna; c) zrození Mithry ze skály za přítomnosti dvou mladíků ve fryžských čapkách. Vpravo potom (odshora dolů) d) Mithru jedoucího na býkovi; e) spojení pravic mezi Mithrou a Sluncem; f) ponížení Slunce. Na dolním okraji reliéfu se nachází nápis *Apronianus rei p[ublicae] ark[arius] sua pecunia fecit*. Vzhledem ke stejné osobě dedikanta můžeme předpokládat, že tyto monumenty byly součástí vybavení renovovaného mithraea, a jejich pořízení lze tudíž s velkou pravděpodobností datovat do roku 171. Posledním monumentem zmiňovaným v souvislosti se starověkým městem Nersae je poškozený [003-Sam-004] nápis,¹⁸¹ který se měl nacházet na fragmentu sochy zobrazující slunečního boha. Martelli, který tento nápis zmiňuje jako první, však neuvádí jeho doslovný přepis.¹⁸² Franz Cumont pak v době, kdy shromažďoval materiály k publikaci druhého svazku svých *TMM*, již nebyl schopen tento monument dohledat. Z důvodu absence relevantních informací vyřazují tento artefakt ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[004-Sam] Fossa (ant. Aveia/Aveia Vestina) [7 H8] [8 E3]

Z Fossy, poblíž které se v období antiky nacházelo starověké město Aveia, pocházejí dva možné mithraistické nálezy. Prvním z nich je [004-Sam-001] deska s nápisem¹⁸³ (0,45 × 0,64 × 0,16 m), kterou v roce 213¹⁸⁴ pořídili dva členové jezdeckého stavu (*equites publici*), Titus Avdiaccus Furianus a Titus Flavius Lucilianus. V nápisu je zmíněno, že shromáždili pro Neporazitelné Slunce sumu potřebnou k výstavbě „jeskyně“ (*speleum*), kterou byl pověřen Publius Peticenius Primus. Přestože Mithra není v tomto nápisu explicitně zmíněn, výskyt mithraistického termínu *speleum* podporuje závěr, že nápis připomíná výstavbu [004-Sam-M] mithraea. Tento monument a hypotetické mithraeum z tohoto důvodu řadím mezi pravděpodobné, byť ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy a objekty. Druhý monument možné mithraistické povahy, dnes ale pokládáný za ztracený, je [004-Sam-002] oltář s nápisem¹⁸⁵ (0,63 × 0,31 × 0,15 m), který *inbicto / daeo* (sic!) pořídil Aurel(ius) Mucatra R(---), voják páté kohorty druhé římské legie nazývané *Parthica Filippiana*,¹⁸⁶ působící v Aveii jako *stationarius*.¹⁸⁷ Odchyly od standardní římské ortografie, které se objevují jak ve jménu osloveného božstva, tak v označení místa Mucatrova působení (*stationarius muni/cipio Habae* namísto

179) Případně [*sacellum*]*m* nebo [*templum*]*m*, což je ale vzhledem k převládající tendenci na území starověké Itálie označovat mithraea výrazem *spelaeum* (Lavagne 1978) méně pravděpodobné.

180) *CIMRM* 650/651 = *CIL* IX, č. 8151 = Ricci & di Meo 2013: č. 3 (s. 38) = EDR166931 = Canciani 2022: č. 86 (s. 73–74).

181) *CIMRM* 649 = *TMM* II, č. 297 (s. 419).

182) Martelli 1835: č. 11 (s. 162).

183) *CIMRM* 652 = *CIL* IX, č. 3608 = Ricci & di Meo 2013: č. 6 (s. 39) = EDR175631 = Canciani 2022: č. 82 (s. 71–72).

184) Nápis zmiňuje jako dobu svého pořízení čtvrtý konzulát císaře Caracally.

185) *CIL* IX, č. 7622 = D 9087 = Persichetti 1902: 68 = *AE* 1902, č. 89 = HD031950 = EDR071843 = Canciani 2022: č. 83 (s. 72).

186) Epitet *Philippiana* umožňuje s velkou mírou pravděpodobnosti nápis datovat do rozmezí let 244–249, tedy do období vlády císaře Filippa Araba, který jej druhé legii propůjčil. *Terminus ante quem* je poté vymezen ukončením užívání epitetu *Filippiana* v roce 249 v důsledku příklonu této legie ke vzpouře vyvolané uzurpátorem Pacatianem v letech 248–249, viz Bruun 1995: 21.

187) *Stationarii* byly vojáci krátkodobě převeleni do určitého místa k výkonu strážní služby, a to především v Itálii nebo v provinciích s minimální vojenskou přítomností.

stationarius muni/cipio Aveiaie), jdou patrně na vrub jeho thráckému původu. Přestože božstvo, ke kterému se voják Mucatra obrací, je zmíněno pouze skrze epitet *invictus deus*, i v tomto případě se s velkou mírou pravděpodobnosti jedná o Mithru. Oltář s tímto nápisem opět řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[005-Sam] Isernia (ant. Aesernum) [8 G6]

Ve vnější stěně *Palazzo Petrecca* v Isernii se nacházel [005-Sam-001] *cippus* s nápisem¹⁸⁸ (0,48 × 0,33 m), původně sloužící jako oltář nebo podstavec pro sochu. *Cippus* nesl dedikaci *Invicto / deo* a pořídil jej muž jménem Verus, *antistes*. Tento titul v mithraistických komunitách patrně označoval kněze nebo člověka pověřeného správou mithraea, obvykle některého z mithraistických Otců.¹⁸⁹ Nápis řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy, protože oslovené božstvo není zmíněno plným jménem a epitet *invictus* Mithra sdílel společně s dalšími božstvy. Stejně nejednoznačný je také titul *antistes*.

[006-Sam] Vasto (ant. Histonium) [8 H4]

Ve Vasto byla v kostele *Chiesa della Madonna delle Grazie*, vybudovaném v 16. století, nalezena [006-Sam-001] deska s nápisem¹⁹⁰ (0,297 × 0,372 × 0,108 m), který pořídili Gaius Artenna Pudens, Gaius Vettius Super a Lucius Corisius Sauturninus, vojáci druhé kohorty pretoriánské gardy. Nápis je datován do 2. století. Poslední řádek nápisu je tvořen písmeny S D D, která mohou být čteno jako *S(oli) d(onum) d(ederunt)*. Ricciová a di Meo nicméně správně podotýkají, že toto čtení je nejisté a nápis uvádějí ve svém seznamu mithraistických nálezů ze čtvrtého italského regionu jako sporný. Za těchto okolností je nicméně vhodnější přikročit k vyřazení nápisu ze seznamu relevantních mithraistických nálezů, neboť pravděpodobnost, že nápis skutečně zmiňuje Slunce ztotožněné s Mithrou, je velmi malá.

6.5 Picenum (Regio V)

[001-Pic] Macerata (*apud* ant. Helvia Ricina) [7 H5]

Jediný mithraistický monument objevený na území pátého italského regionu pochází z Maceraty, poblíž které se v období antiky nacházelo město Helvia Ricina. Jedná se o [001-Pic-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem¹⁹¹ (0,47 × 0,54 × 0,06 m),¹⁹² který byl nalezen v několika fragmentech, ale umožňujících prakticky kompletní rekonstrukci jeho celkové plochy. Monument byl nabízen k prodeji v roce 1904 římským starožitníkem a následně zakoupen pro *Lyceum Hosianum* v Braunsbergu v tehdejší německém východním Prusku (dnešní Braniewo v Polsku). Od roku 1947 se nachází ve sbírkách Národního muzea ve Varšavě. Ztvárnění tauroktonního motivu je standardní, s několika netypickými detaily. Býk je především zobrazen v běhu, nikoli přitisknutý k zemi, a kolem Mithrovy hlavy se nachází šest slunečních paprsků. Přítomná zvířata jsou vyobrazena v obvyklých pozicích, ocas umírajícího býka se proměňuje ve tři obilné klasy. V horních rozích chybí jinak obvyklá vyobrazení bust Slunce a Měsíce. Oba světloňoši (*Cautopates* nalevo, *Cautes* napravo), vyobrazení v postoji s nezkríženými nohama, drží pochodně v obou rukou. V pravém horním rohu se nachází nápis [I]NVICTO PROPITIO / SAL NOVANIO / [L]UCIANUS / D P, jehož interpretace naráží na určité obtíže. V dřívějším bádání bylo jméno dedikanta rekonstruováno

188) *CIMRM* 203 = *CIL* IX, č. 2632 = Ricci & di Meo 2013: č. 5 (s. 39) = EDR127765 = Canciani 2022: č. 87 (s. 74).

189) Podrobná diskuse k této otázce, viz Mitthof 1992.

190) *CIL* IX, č. 2838 = Ricci & di Meo 2013: č. 8 (s. 39) = EDR175971 = Canciani 2022: č. N17 (s. 231).

191) *CIMRM* 690/691 = *TMM* II, č. 98 (s. 257) = Huelsen 1904: 153 = *AE* 1904, č. 200 = Sadurska 1953: č. 53 (s. 118–123) a tab. XLIV = Mayer i Olivé 2010, 62–66 = *AE* 2010, č. 423 = HD033528 = EDR072025 = Canciani 2022: č. 50 (s. 55).

192) Uváděné rozměry tohoto reliéfu se v literatuře mírně liší. Huelsen (1904: 153) uvádí výšku 0,55 a délku 0,7 m, Vermaseren v *CIMRM* výšku 0,49, délku 0,605 a šířku 0,06 m. Výše se příkláním k rozměrům udávaným Sadurskou (1953: 118).

jako *Sal(vius) Novanio(s) Lucianus*.¹⁹³ V roce 2010 však navrhl Marc Mayer i Olivé alternativní čtení, podle kterého za epitetem *invicto propitio*¹⁹⁴ následuje jméno soby, které má být Mithra příznivě nakloněn, tedy *Salvia Novania* v dativu. Pořizovatel monumentu a nápisu by za těchto okolností byl na nápisu uveden pouze jménem *Lucianus*.¹⁹⁵ Na základě jména *Salvius* pak Mayer i Olivé klade pořizování tohoto artefaktu do souvislosti s městem *Urbs Salvia*, které se nachází jižně od současné *Maceraty*.¹⁹⁶ Tato souvislost však zůstává čistě hypotetická, neboť jedinou relativně jistou informací o původu monumentu je jeho nález v místě dnešní *Maceraty*, a tedy na území regionu *Picenum*.

6.6 Umbria et ager Gallicus (Regio VI)

[001-Umb] Fano (ant. *Fanum Fortunae*) [7 G4]

Z přímořského města *Fano* pocházejí dva možné mithraistické monumenty, které jsou v literatuře zmiňovány pouze okrajově. Přestože k jejich objevu došlo již v roce 1948, nebyly zahrnuty do *Vermaserenova* korpusu a v *Cultores Mithrae* je neuvádí ani *Manfred Claus*. Prvním z těchto nálezů je [001-Umb-001] oltář s nápisem¹⁹⁷ (0,94 × 0,46 × 0,42 m), který *Soli / Invicto* pořídil *Quintus Valerius Eutyches*. Na základě paleografických informací je doba pořízení oltáře kladena do druhé poloviny 2. století. Tento monument řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy, jelikož dedikace *Soli Invicto* sama o sobě neumožňuje spolehlivě rozhodnout, zda byl tímto oslovením míněn *Mithra* či nikoli. Ve stejné lokalitě byl nalezen také [001-Umb-002] fragment reliéfu s možným vyobrazením mithraistické bytosti se lví hlavou¹⁹⁸ (0,7 × 0,45 × 0,03–0,11 m), v jehož středu se nachází polonahá mužská postava stojící čelem k pozorovateli, oděná do krátké bederní roušky. Postava je zobrazena bosá, s jedním křídlem viditelným pod pravým ramenem zdvižené pravé ruky třímající neidentifikovatelný předmět, jehož větší část je odlomena. Po levé straně postavy (z pohledu pozorovatele) se nachází malý oltář, kolem kterého se vine had. V blízkosti oltáře je zobrazeno několik dalších předmětů: zapálená pochodeň a dýka směřující vzhůru, kruhovitý předmět se třemi protínajícími se liniemi (obětní koláč?), tři obilné klasy a válcovitá nádoba se širokou základnou (*situla*). Zobrazené postavě chybí hlava, levá ruka, noha a levé křídlo. Reliéf nese stopy původních barev. Jeho zadní strana je neopracovaná, což spolu s absencí upevňovacích kolíků naznačuje, že reliéf byl zasazen do okolního zdiva. Fragment reliéfu s vyobrazením mužské postavy klasifikuji jako pravděpodobný, ale ne zcela jednoznačně potvrzený mithraistický artefakt. Jednoznačnější závěr znemožňuje absence hlavy, zobrazená postava však typologicky odpovídá dochovaným exemplářům mithraistické bytosti se lví hlavou a rovněž zobrazená symbolika je konzistentní s důležitými motivy objevujícími se v mithraistické ikonografii.

[002-Umb] Fratta, Montefalco [7 G7]

V obci *Fratta* poblíž *Montefalca* byl nalezen [002-Umb-001] nápis¹⁹⁹ (rozměry a další podrobnosti neznámé) nesoucí dedikaci *Soli Invicto*. Dnes již ztracený kámen s nápisem byl užít sekundárně ke stavbě schodiště jednoho z místních domů a není jasné, odkud se na místo svého pozdějšího nálezu dostal. V úvahu připadají jak *Terni* (ant. *Interamna Nahars*), tak *Spoletum* (ant. *Spoletium*). Z nápisu samotného nelze usoudit, zda se týkal *Mithrova* kultu či nikoli, proto jej řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

193) Huelsen 1904: 153 = *AE* 1904, č. 200 = *Sadurska* 1953: 120 = HD033528 = *Clauss* 1992: 54.

194) Epitet *invictus propitius* se patrně objevuje na nápisu z Éauze v galské *Aquitanii*, viz [003-Aqu-005] níže, jeho mithraistický charakter však není zcela nesporný.

195) Mayer i Olivé 2010: 62–66 = *AE* 2010, č. 200. Toto čtení je rovněž akceptováno jako správné v EDR072025.

196) Mayer i Olivé 2010: 65–66.

197) *FA* 4, 1949, č. 3838 = *Bernardelli Calavalle* 1986 = *AE* 1986, č. 331 = HD016647 = EDR081846 = *Canciani* 2022: č. P19 (s. 221–222).

198) *Catani* 1992 = *Canciani* 2022: č. P19 (s. 221–222).

199) *CIMRM* 683 = *CIL* XI.2, č. 4775 = EDR164163.

[003-Umb] Macerata Feltria (ant. Pitinum Pisaurense) [7 F4]

Giancarlo Susini zmiňuje v souvislosti s touto lokalitou nález [003-Umb-001] fragmentu reliéfu s vyobrazením postavy s fryžskou čapkou²⁰⁰ (nebo *modiem*) na hlavě, ze které vycházejí sluneční paprsky. Identifikace zobrazeného božstva na tomto poškozeném reliéfu je nejistá, může se jednat o Mithru, ale také o Attida nebo Sarápida.²⁰¹ Situaci navíc komplikuje absence obrazové reprodukce tohoto monumentu. Tento monument řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[004-Umb] Montoro [7 F8] [8 C2]

Na zámku v Montoru se nachází [004-Umb-001] deska s nápisem²⁰² (0,74 × 0,74 × 0,07 m), v současné době sestávají ze tří fragmentů.²⁰³ Fragmenty desky byly objeveny ve sklepeních zámku a místo jejich původního nálezu je neznámé. Nápis nese dedikaci *Soli et Invicto [Mithrae]* a pořídil jej Sextus Egnatius Primitivus, *sacerdos probatus a VIvir / Aug(ustalis) Casuentii et Carsulis*, zvolený rovněž do funkce pokladníka kolegia augustálů. Jako důvod k pořízení nápisu je uvedena obnova mithraea zničeného zemětřesením, *speiaaeum (sic!) vi motu terrae di/ruptum*, které Sextus Egnatius Primitivus provedl na své náklady a *ex permissu san[ctissimi] / ordnisi dec[urionum]*. Nápis tedy dokládá existenci mithraea v daném regionu, nevíme však, v jaké konkrétní lokalitě. Vzhledem k uvedeným funkcím Egnatia Primitiva se s největší pravděpodobností nacházelo buďto ve starověkém městě Casuentum nebo Carsulae. Deska samotná pak s největší pravděpodobností sloužila v původním mithraeu jako součást podstavce pro sochu²⁰⁴ a byla sekundárně využita pro pořízení nápisu vystaveného v obnoveném mithraeu. Po stránce obsahové stojí za pozornost formulace dedikace zdůrazňující odlišnost Mithry a Slunce, kteří jinak v epitetu *Deus Sol Invictus Mithras* často splývají.

[005-Umb] Narni (ant. Narnia) [7 F8] [8 C2]

Následující monument představuje jeden z „přízraků“, které se ve Vermaserenovu korpusu příležitostně objevují a často setrvávají i v dalším bádání. Podle Vermaserena může z Narni pocházet [005-Umb-001] fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie,²⁰⁵ který zmiňuje Franz Cumont v dodatcích ke druhému svazku *TMM* a který se měl v době vydání *CIMRM* nacházet ve sbírkách Římského národního muzea (v expozici v Dioklecianových lázních). Cumont však jako místo nálezu uvádí Nemi v Laziu (italský region I Latium et Campania).²⁰⁶ Jak Cumont, tak Vermaseren pak neodkazují na žádnou literaturu, ze které čerpají. Vermaseren u toho monumentu zmiňuje jeho rozměry (0,3 × 0,33 × 0,04 m) a z uvedeného popisu vyplývá, že se měla zachovat pravá část reliéfu zobrazující část Mithrova a býkova těla, pes a část Cautopata. Na základě těchto informací není monument dohledatelný. S velkou pravděpodobností je tento monument totožný s monumentem, o kterém Vermaseren s odkazem na svou komunikaci s Franzem Cumontem prohlašuje, že byl v roce 1896 získán do římského muzea v Dioklecianových lázních a měl údajně rovněž pocházet z Narni.²⁰⁷ Věrohodnost tohoto závěru podporují i uváděné rozměry tohoto exempláře (0,3 × 0,35 m), které jsou prakticky identické s výše zmíněným fragmentem. Tento monument řadím mezi potvrzené

200) Susini 1956: 43; 1978: č. 5 (s. 1200). Susini se zdá být jediným zdrojem informací o tomto nálezu, na který odkazují všichni ostatní autoři.

201) Clauss 1992: 285; Bastianelli 2018: 108, pozn. 84.

202) Ciotti 1978, č. II (s. 239–246 a tab. XXIX–XXX) = Petracchia Lucernoni 1996 = *AE* 1996, č. 601 = EDR136596 = Canciani 2022: č. 56 (s. 60–61).

203) Ciotti v roce 1978 nápis rekonstruoval na základě dvou tehdy známých fragmentů, třetí fragment byl identifikován až později a publikován souběžně s novým čtením nápisu (Petraccia Lucernoni 1996 = *AE* 1996, č. 601).

204) Tento účel prozrazují stopy po čepech sloužících k uchycení sochy na rubové straně desky, viz Ciotti 1978, tab. XXX.

205) *CIMRM* 669 = *TMM* I, č. 87bis (s. 364) = Canciani 2022: č. 297 (s. 215).

206) Bastianelliová (2018) tento monument ve svém přehledu nálezů z šestého italského regionu, kam starověká Narnia (současné Narni) spadala, vůbec nezmiňuje. Z rešerše literatury se zdá, že pokud již někteří autoři tento monument zmiňují, pouze přejímají informaci z Vermaserenova korpusu bez jakýchkoli dalších podrobností, viz např. Clauss 1992: 55 nebo Cancianiová (2022: 215).

207) *CIMRM* 671.2 = Canciani 2022: č. 296 (s. 215).

mithraistické nálezy. Kromě fragmentu tauroktonního reliéfu měla být ve stejném roce získána také [005-Umb-002] hlava sochy s fryžskou čapkou²⁰⁸ (výška 0,2 m) nesoucí stopy červené barvy a zlacení. Tento artefakt řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[006-Umb] Otricoli (ant. Ocriculum) [7 F8] [8 C3]

Ze starověkého města Ocriculum pochází několik nálezů, které jsou kladeny do souvislosti s působením římského kultu boha Mithry. Nesporným mithraistickým monumentem je [006-Umb-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie²⁰⁹ (0,75 × 0,5 m), který byl nalezen již v letech 1776–1777 během papežských vykopávek v místech starověkého Ocracula a jeho okolí, odkud byl posléze přemístěn do Vatikánských muzeí, kde se nachází doposud.²¹⁰ Reliéf má tvar obdélníkové desky s kratší základnou na spodní straně, se zaoblenou horní stranou a dvěma *akroterii* v levém a pravém horním rohu, ve kterých se nachází v obvyklých pozicích busty Slunce a Měsíce. Kromě Mithry a jeho doprovodu se na hlavním panelu reliéfu nachází rovněž vyobrazení dvou scén z Mithrova posvátného příběhu, a to a) Mithra *tauroforos* (vlevo nad postavou Cautopata) a b) zrození Mithry ze skály (vpravo nahoře nad špičkou Cautovy pochodně). Další postavy jsou vyobrazeny v pásu lemujícím spodní okraj reliéfu (zleva doprava): c) Luna jedoucí doprava na voze taženém dvěma býky; d) ponížení Slunce; e) Slunce jedoucí doprava na voze taženém čtyřmi koňmi. Monument byl nalezen poškozený a následně zrestaurován, často velmi necitlivým způsobem. Rekonstruované části zahrnují např. hlavu boha Mithry (který upírá pohled netypicky dopředu), jeho pravé rameno a pravou ruku, hlavu a krk býka, téměř kompletní postavu Cauta, tělo a hlavu Mithry rodícího se ze skály, které bylo chybně zrestaurováno jako Venuše *anadyomené* (ἀναδυομένη) – Venuše vystupující z moře atd. Později byl tento monument kladen do souvislosti s [006-Umb-002] deskou s nápisem,²¹¹ která se dochovala ve dvou fragmentech a kterou pořídil Valerius Marinus, *pater*, jenž zmiňuje vyplnění slibu v podobě porřízení *signu[m] Invicti Mithr(a)e*. Vazba k výše zmíněnému tauroktonnímu reliéfu však zůstává vzhledem k nejasným nálezovým okolnostem nápisu nejistá. Další dva monumenty, zmiňované mezi nálezy z Otricoli, již patří mezi nálezy vykazující určitou míru nejistoty. Prvním z těchto monumentů je [006-Umb-003] nápis²¹² v podobě dedikace ve formě *Mithra*. Jediným zdrojem informací o tomto nálezu je stručná zmínka u Giovanniho Eroliho a o místě jeho dalšího výskytu není nic známo. Vzhledem k Eroliho erudici tento nápis klasifikuji jako pravděpodobný, ale ne zcela jednoznačně potvrzený mithraistický nález. Druhým a posledním monumentem je fragmentárně dochovaný [006-Umb-004] kámen s nápisem²¹³ (0,12 × 0,305 × 0,14 m), který se v současné době nachází v kolegiálním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Otricoli (*Collegiata di Santa Maria Assunta*), obsahující formulaci *iussu Au(reli) /[--]alis patri [--]*. Carlo Pietrangeli jej navrhl chápat jako mithraistický, a to na základě výskytu formule (*ex*) *iussu* a slova *pater*. Tento argument však není zcela přesvědčivý, neboť výše zmíněná formulace a použitý titul jsou příliš obecné a nespecifické, aby mohly tuto souvislost prokázat. Z tohoto důvodu řadím tento nápis mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[007-Umb] San Gemini Fonte (*apud* ant. Carsulae) [7 F7] [8 C2]

Ze San Gemini pocházejí [007-Umb-001] fragmenty kamenné desky s nápisem²¹⁴ (0,33 × 1,045 × 0,026 m), které byly užity ke stavbě benediktínského kláštera a po jeho rekonstrukci odloženy v jedné z místních zahrad jako nepotřebný materiál. Není jasné, z jaké lokality tato

208) *CIMRM* 671.1 = Canciani 2022: č. 296 (s. 215).

209) *CIMRM* 556 = *TMM* II, č. 74 (s. 484) = Bastianelli 2018: 100 a obr. 14 = Canciani 2022: č. 57 (s. 61). Barvená fotografie tohoto monumentu je k dispozici v katalogu Vatikánských muzeí na <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.839.0.0>> [10. 9. 2022].

210) Cumont a Vermaseren řadí tento monument mezi nálezy z Říma.

211) *CIMRM* 625 = *TMM* II, č. 42 (s. 101) = *CIL* VI.1, č. 743 = Bastianelli 2018: 106–108 a obr. 16 = EDCS-17300884 = EDR182818 = EDR182817 = Canciani 2022: č. 57 (s. 61).

212) *CIMRM* 684 = *TMM* II, č. 160 = Erolí 1880: 306, pozn. 2 = Canciani 2022: č. 58 (s. 62).

213) EDR167561 = Pietrangeli 1978: 29, pozn. 53 = Bastianelli 2018: 100, pozn. 55.

214) Ciotti 1978: č. I (s. 233–239 a tab. XXVIII) = *AE* 2013, č. 453 = EDCS-35400001 = Canciani 2022: č. 55 (s. 60).

kamenná deska původně pocházela, jako nejpravděpodobnějším místem se nicméně jeví starověké město Carsulae, které se nacházelo přibližně čtyři kilometry severně od současného San Gemini. Přestože deska byla během svého sekundárního užití rozlámana na několik fragmentů, bylo jí možné znovu téměř kompletně sestavit a nápis tak zůstává, až na drobné lakuny, velmi dobře čitelný. Nápis pořídilo devět *leones*, mithraistických Lvů: i) Titus Lepidius Honorinus; ii) Alexander, císařský otrok a *circitor*; iii) Amicus, císařský otrok a *circitor*; iv) Lucius Vicrius Severus; v) Lucius Vicrius Speratus; vi) Titus Satronius Sabianus; vii) Publius Vatinius Iustus; viii) Lucius Iulius Felix; ix) Lucius Longinius Stachys, *faber*. Tito mithraističtí Lvi ze svých prostředků vybudovali [007-Umb-M] mithraeum a vybavili jej obrazem a dalšími kultickými předměty, přičemž k označení mithraea užili příhodného, ale jinde nedoloženého výrazu *leonteum* („lvírna“).²¹⁵ Kromě výstavby mithraea rovněž shromáždili dar v hodnotě pěti tisíc sesterciů, které převzal Egnatius Reparatus,²¹⁶ *sacerdos legitimus et collator*, jenž vykonával funkci Otce místní mithraistické komunity a zasvětil výše uvedené muže do stupně lev.²¹⁷ Místo pro výstavbu mithraea bylo poskytnuto z rozhodnutí dekurionů a s jejich výslovným svolením, jak prozrazuje užití formulace *l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)*.

[008-Umb] Sarsina (ant. Sarsina) [7 F4]

Ve 20. letech 20. století byly během vykopávek v Sarsině nalezeny četné fragmenty soch zobrazujících „orientální božstva“, mezi kterými byli identifikováni například Attis, Sarápis nebo Anubis. Jedna ze [008-Umb-001] soch zobrazující stojící postavu²¹⁸ (výška 1,18 m, rozměry podstavce 0,48 × 0,32 m) pak byla restaurátory interpretována jako mithraistická. Rekonstruovaná socha však nevykazuje žádné znaky, které by tuto mithraistickou interpretaci jakýmkoli způsobem podporovaly. Je možné, že se jedná o další z fragmentárně dochovaných zobrazení Attida.²¹⁹ Za těchto okolností je možné tento monument vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[009-Umb] Sassoferrato (ant. Sentinum) [7 G5]

Z míst, kde se nacházelo starověké Sentinum, pochází několik mithraistických nálezů. Prvním z nich je [009-Umb-001] fragmentárně dochovaná mramorová socha s vyobrazením tauroktonie²²⁰ (0,57 × 0,43 × 0,13 m), která se v současné době nachází v *Palazzo Raccamadoro-Ramelli* ve Fabrianu poblíž Sassoferrata. Ze sochy se zachovalo tělo býka (bez ocasu) a Mithra se zbytky pláště a chybějícíma rukama. Vlevo na podstavci sochy se nacházejí stopy chodidla patřící jednomu ze světlonošů. Ze zvířat jsou přítomni štír, had a pes (dochovaly se pouze hlava a přední nohy). Tato socha je kladena do souvislosti s [009-Umb-002] kamennou deskou nesoucí dva nápisy pořízené dvěma rozdílnými kameníky: i) první z nápisů²²¹ pořídili Gessius Castus a Gessius Severus a zmiňuje zhotovení *simulacrum exornatum* zasvěcené *N(umini) s(ancto) S(olis) I(nvicti) M(ithrae)*. Tento nápis nacházející se ve středové části desky je nahore i dole lemován dalším ii) nápisem,²²² který upřesňuje pořízení sochy uvedením datace *dicatus V id(us) Sept(embres) Antonino Aug(usto) II et Sacerdote II co(n)s(ulibus)* (tedy 9. září 219, za druhých konzulátů císaře Elagabala a Quinta Tineia Sacerdota). Kromě datace tento nápis rovněž uvádí, že k jeho pořízení došlo za dohledu mithraistického Otce Gaia Propertia Augurina, titulovaného jako *sacerdos*. Dalším mithraistickým nálezem je [009-Umb-

215) Ohledně interpretace významu tohoto termínu viz Rubio Rivera 1998.

216) Jméno Reparatus („Napravený“) může být titulem odkazujícím k Egnatiovu duchovnímu obrození v důsledku Egnatiova příklonu k Mithrovi kultu, viz Ciotti 1978: 237.

217) Nápis v této souvislosti používá slovesa *consummare* ve významu „završit“: *leones consummati ab Egnatio Reparato* (ř. 3–4).

218) Mansuelli 1966–1967: 164–165 (č. 6) a tab. 58.1 = Mansuelli & Finamore & Pampaloni 1967: 282, 284 a obr. 35–36 = Susini 1978: č. 12 (s. 1201).

219) Clauss 1992: 285. Tuto možnost připouští i Susini (1978: č. 12 [s. 1201]). Vermaseren tento monument zařazuje do korpusu nálezů týkajících se kultu Kybelé a Attida, viz *CCCA* IV, č. 192 (s. 78–79).

220) *CIMRM* 685 = Ramelli 1853: 15–19 a tab. I = *TMM* II, č. 98 (s. 257) a obr. 93 = Bastianelli 2018: 108 a obr. 17 = Canciani 2022: č. 51a (s. 56).

221) *CIMRM* 687 = Ramelli 1853: č. I (s. 20) = *CIL* XI.2, č. 5736 = EDR016190 = Canciani 2022: č. 51b (s. 56).

222) *CIMRM* 687 = Ramelli 1853: č. I (s. 20) = *CIL* XI.2, č. 5736 = EDR016199 = Canciani 2022: č. 51b (s. 56).

003] oltář nebo podstavec s nápisem,²²³ který *Invicto* zasvětili dva mithraističtí *leones* Umbrius Rufinus a Umbrius Aemilianus, pod dohledem Sevia Facunda. Posledním a v určitém směru nejzajímavějším mithraistickým monumentem ze starověkého Sentina je [009-Umb-004] deska s nápisem,²²⁴ kterou pod dohledem Gaia Propertia Profutura pořídili *Cultores D(ei) S(olus) I(nvicti) Mithrae a patroni* místní mithraistické komunity, nejspíše v době kolem roku 260. Nápis nese ve třech sloupcích (I-III) jména 35 členů mithraistické komunity, kteří v průběhu let svými prostředky podpořili fungování Mithrova kultu v Sentinu.²²⁵ Dataci tohoto seznamu lze provést na základě skutečnosti, že některé z osob v něm uvedené se vyskytují rovněž na dalším nápisu ze Sentina, pořízeném 18. září roku 260, v tomto případě registrujícím členy *collegia fabrum Sentinianum*.²²⁶ Konkrétně se jedná o Gaia Casidia Rufina,²²⁷ který je na tomto nápisem zmiňován jako *quinquennalis*, a Aetria Romana²²⁸ a Statia Velocise,²²⁹ kteří jsou uvedeni mezi *legati* kolegia. V případě jednoho patrona, Sentinata Ianuaria, uvádí seznam dodatečnou informaci, že v mithraistické komunitě vykonával funkci *pater leonum*.²³⁰ Co se týče sociálního původu mithraistických *patrones*, osazenstvo zahrnovalo nejen *ingenui* místního původu, ale rovněž otroky²³¹ nebo propuštěnce,²³² kteří se nacházeli ve vlastnictví města Sentina. Podle Manfreda Claussa pak jména příslušníků rodu Propertiů dokládají dlouhodobé zakotvení Mithrova kultu v místních rodinách, neboť Gaius Propertius Augurinus²³³ je doložen jako kněz na nápisu z roku 219 a Gaius Propertius Profuturus jako *prosedens* dohlížející na pořízení seznamu Mithrových *cultores* o půl století později.²³⁴ Ramelli mezi mithraistickými artefakty uvádí rovněž další monument epigrafické povahy, a to [009-Umb-005] desku s nápisem,²³⁵ kterou *Iovi Soli / Invicto / Sarapidi* pořídil Titus Aelius Antipater, *proc(urator) aug(ustorum)*, společně se svou manželkou Umbrii Bassou. Tento nápis však s největší pravděpodobností Mithru nezmiňuje a patří spíše do kontextu kultu boha Sarápida, který je v něm ztotožněn s Jupiterem a Neporazitelným Sluncem. Tento nápis vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nápisů. Stejný postoj zaujímám i vůči dnes ztracenému [009-Umb-006] nápisu²³⁶ zasvěcenému *Deo Frondisiae*, který byl kladen do souvislosti s Mithrovým kultem na základě Bormannovy domněnky, že dedikaci zleva předcházelo nedochované slovo [*Invicto*].²³⁷ Toto doplnění však není příliš pravděpodobné a tento nápis tak může být vyřazen ze seznamu relevantních mithraistických nálezů. Ze Sentina, z lokality *Insula del Pozzo*, má rovněž pocházet [009-Umb-007] jaspis s údajným mithraistickým motivem,²³⁸ o tomto monumentu však nejsou známy žádné bližší podrobnosti, což možnost posouzení jeho mithraistického charakteru do značné míry ztěžuje a prozatím může být vyřazen ze seznamu relevantních nálezů.

223) CIMRM 689 = Ramelli 1853: č. II (s. 20) = CIL XI.2, č. 5735 = EDR016198 = Canciani 2022: č. 51d (s. 57–58)

224) CIMRM 688 = Ramelli 1853: č. III (s. 21) = CIL XI.2, č. 5737 = D 4215 = EDR016200 = Canciani 2022: č. 51c (s. 56–57).

225) První sloupec (14 jmen): [I.1] *Coiedius Proculus*, [I.2] *Ligurius Theodotus*, [I.3] *Mussius Vindex*, [I.4] *Coiedius Hilarinus*, [I.5] *Sentin(as), pater leonum, Ianuarius*, [I.6] *Titius Castor*, [I.7] *Pompe(i)us Pompeianus*, [I.8] *Gessius Optabilis*, [I.9] *Ligurius Clementinus*, [I.10] *Plotius Fortunatus*, [I.11] *Licinius Faustus*, [I.12] *Aetrius Romanus*, [I.13] *Asinius Commodi[anus]*, [I.14] *Visen(n)ius Quinq[ue]nnalis*; druhý sloupec (14 jmen): [II.1] *Pompon(ius) Victor*, [II.2] *Statius Velox*, [II.3] *Vassiden(us) Verus*, [II.4] *Helvenat(ius) Celer*, [II.5] *Carfan(ius) Achille(s)*, [II.6] *Casidius Rufin(us)*, [II.7] *Antist(ius) Benign(us)*, [II.8] *Aetrius Irenaeus*, [II.9] *Helven(atius) Gemellin(us)*, [II.10] *Sentin(as) Valentin(us)*, [II.11] *Iulius Victorin(us)*, [II.12] *C[a]ecil(ius) Sozo[n]*, [II.13] *[--] Verecun]d(us)*, [II.14] *[--]t(us)*; třetí sloupec (7 jmen): [III.1] *Rantifanus Verus*, [III.2] *Caesoni(us) Dexter*, [III.3] *Ianuarius (servus) Sent(inatium)*, [III.4] *Aelius (H)ylas*, [III.5] *Coied(ius) Pamphilus*, [III.6] *Aduren(us) Theseus*, [III.7] *Coied(ius) Auxanon*. Dole v prázdném místě třetího slupce pak stojí *menesterio Sevio Felice*.

226) CIL XI.2, č. 5748 = D 7220 = EDR016194.

227) Viz II.6. *Praenomen* Gaius je doplněn právě na základě nápisu *collegia fabrum*.

228) Viz I.12.

229) Viz II.2.

230) Viz I.5.

231) *Ianuarius (servus) Sent(inatium)*, viz III.3.

232) *Sentinas Valentinus*, viz II.10, a výše zmíněný *pater leonum Ianuarius Sentinas* (I.5).

233) Viz [009-Umb-002].

234) Clauss 1992: 58.

235) CIL XI.2, č. 5738 = Ramelli 1853: č. V (s. 31) = D 4397 = EDR016202.

236) CIL XI.2, č. 5734 = Petracchia 2008 = EDR016313.

237) Viz komentář k CIL XI.2, č. 5734 (s. 839).

238) Letmo zmíněn v Micheli 2008: 127.

Na základě bohatosti nálezů učiněných v lokalitě *Insula del Pozzo* je možné souhlasit se závěrem, že se v této lokalitě nacházelo [009-Umb-M-01] mithraeum (I),²³⁹ součástí jehož vybavení byly i výše uvedené potvrzené mithraistické nálezy. Tuto hypotézu podporuje také Ramellim zmiňovaný nález mramorových sloupů.²⁴⁰ Přestože toto mithraeum nebylo doposud archeologicky zachyceno, s největší pravděpodobností se nacházelo v některé z místností rozlehlého domu z římského období,²⁴¹ jehož součástí bylo rovněž *tablinum* se známou mozaikou Aiona, objevenou v roce 1806.²⁴² Přestože tato mozaika s Mithrovým kultem s téměř naprostou jistotou přímo nesouvisí, dokládá zájem majitelů domu o kosmologické motivy, které rovněž rezonovaly v některých mithraistických komunitách. Ramelliho hypotézu o existenci ještě jednoho [009-Umb-M-02] mithraea (II) v místech kláštera San Croce,²⁴³ založenou na jeho interpretaci výše zmíněného nápisu zasvěceného *Iovi Soli Invicto Sarapidi*, je možné odmítnout: nápis s Mithrovým kultem téměř jistě nesouvisí, a pokud se v místech dnešního kláštera nacházel antický chrám, s největší pravděpodobností byl zasvěcen egyptským božstvům.²⁴⁴

[010-Umb] Spoleto (ant. Spoletium) [7 G7] [8 C1]

Jedinou lokalitou v šestém italském regionu Umbria et ager Gallicus, ve které bylo nalezeno a archeologicky odkryto [010-Umb-M] mithraeum,²⁴⁵ je současné Spoleto, antické Spoletium. Zdejší mithraeum bylo objeveno a odkryto v letech 1878–1879 pod vedením italského archeologa Fabia Goriho. Mithraeum bylo součástí rozsáhlé vily nacházející se v místě nazývaném „I Casini“ (nebo také „Campo San Gregorio“ nebo „Campo del Vescovo“) poblíž dnešní vily Redenty (*Villa Redenta*) a *Via Bruno Buozzi*. Mithraeum, které bylo orientováno v ose jihovýchod-severozápad (se zadní stěnou na jihovýchod), mělo standardní půdorys suterénní obdélníkové místnosti (21,1 × 3,9 m) s centrální uličkou (šířka 1,46 m) a dvěma vyvýšenými pódií po obou stranách (výška 0,77 m, šířka 1,22 m). V zadní stěně místnosti se nacházely tři výklenky, větší ve středu a dva menší nalevo i napravo. Dva symetricky umístěné výklenky se nacházely rovněž ve stěnách obou pódií. K ústřední síni mithraea přiléhala předsíň, která patrně sloužila jako servisní a skladovací místnost pro potřeby Mithrova kultu. Podlaha ústřední uličky byla vydlážděna technikou *opus sectile*, stěny ústřední síně byly omítnuty omítkou červené barvy.

Z nálezů učiněných v prostorách mithraea a okolních místnostech vily je možné zmínit: [010-Umb-M-001] oltář s nápisem²⁴⁶ (1,02 × 0,6 × 0,45 m) nalezený před velkým výklenkem v zadní stěně místnosti, zasvěcený *Soli / invicto Mithrae*; [010-Umb-M-002] kuželovitě tvarovaný kámen²⁴⁷ (výška 1,32 m) s hrubě opracovanými stěnami a se čtvercovým otvorem umístěným přibližně ve dvou třetinách výšky. Účel tohoto předmětu, který se nacházel nalevo od oltáře, je nejasný. Goriho hypotéza, že se v tomto případě jednalo o zobrazení Mithrova zrození ze skály,²⁴⁸ se nejeví jako příliš pravděpodobná; [010-Umb-M-003] kámen s trojúhelníkovou základnou²⁴⁹ a otvorem na horní straně (0,77 × 0,23 m), který se nacházel před mezerou mezi oltářem a kuželovitě tvarovaným kamenem.²⁵⁰ Rovněž účel tohoto předmětu je nejasný; na stěnách bočních lavic se s největší pravděpodobností nacházelo [010-Umb-M-004] šest fresk s vyobrazením postav planetárních božstev,²⁵¹ z nichž se dochovaly pouze dvě na pravém

239) *CIMRM* 686 = Canciani 2022: č. N11 (s. 229–230).

240) Ramelli 1853: 29–30.

241) Bastianelli 2018: 111.

242) Ohledně okolností nálezů této mozaiky, která se v současné době nachází ve sbírkách glyptotéky v Mnichově, viz Catani 2018.

243) Ramelli 1853: 31–33.

244) Bastianelli 2018: 112.

245) *CIMRM* 673 = *TMM* II, č. 97 (s. 255–257) a obr. 89–90 = Gori 1878–1879a: 56–62; 1878–1879b: 252–256 = Coote 1882 = Bastianelli Moscati 2007 = Canciani 2022: č. 53 (s. 58–59).

246) *CIMRM* 674 = *CIL* XI.2, č. 4774 = *TMM* II, č. 159 (s. 122) = EDR164122 = Canciani 2022: č. 53b (s. 59).

247) *CIMRM* 675 = Canciani 2022: č. 53c (s. 59).

248) Coote 1882: 206.

249) *CIMRM* 676 = Canciani 2022: č. 53d (s. 59).

250) Obrazová reprodukce nálezové situace těchto tří artefaktů, viz Coote 1882: 206.

251) Nejblíže ikonografickou paralelu představují mozaiky zobrazující šestici planetárních božstev z mithraea sedmi sfér v Ostii, viz [Ost-M-17-002] výše. Fresky ze Spoleta se bohužel nedochovaly a jejich nejvěrnější reprodukci

pódiu: i) Saturn²⁵² v podobě muže s bílým vousem, zeleným pláštěm a třímajícím v pravé ruce srp (*falx*) a v levé nerozpoznatelný oválný předmět; ii) Merkur²⁵³ v podobě nahého mladíka s červeným pláštěm upevněným kolem krku, držícího v pravé ruce měsíc s penězi. Mithraistický status dalších zde objevených artefaktů je již nejjasnější, neboť jejich nález je obvykle situován nikoli do ústřední síně mithraea, ale do okolních přilehlých prostor. Z těchto nálezů je možné zmínit: [010-Umb-M-005] malou slonovinovou sošku klečícího mladíka²⁵⁴ v tunice a dlouhém plášti s vavřínovým věncem kolem hlavy hrajícího na *citharu*, pravděpodobně zobrazující boha Apollóna (výška 0,1 m); [010-Umb-M-006] paže sochy²⁵⁵ z mramoru (délka 0,13 m), údajně nalezená poblíž kuželovitě tvarovaného kamene, kterou Gori pokládal za část nedochovaného zobrazení Mithry rodícího se ze skály; [010-Umb-M-007] obětnický muž;²⁵⁶ [010-Umb-M-008] medailon v podobě řeckého kříže s vyobrazením mužské a ženské postavy s paprčitými čelenkami kolem hlav, které mohou ztvárňovat Slunce a Měsíc;²⁵⁷ [010-Umb-M-009] drobné nálezy zahrnující keramickou lampu s nápisem *C. Dessi* a tři mince, dvě ražené císařem Konstantinem (nalezené ve vrstvě pokrývající pravé pódium), jedna císařem Gratianem.²⁵⁸ Tyto mince představují cennou indicii pro stanovení chronologie fungování mithraea ve Spoletu. Vila samotná byla využívána v průběhu 1. až 3. století, s možnou krátkou renovací v desetiletích na přelomu 3. a 4. století.²⁵⁹ Nalezený archeologický materiál naneštěstí neumožňuje přesné určení doby založení mithraea. Nález mincí ražených na počátku 4. století a v jeho průběhu v destrukční vrstvě však naznačuje, že mithraeum fungovalo až do této doby a ukončilo svou činnost nejspíše v prvních desetiletích 4. století. K destrukci budovy pak došlo později, nejspíše ke konci 4. století.

[011-Umb] Terni (ant. Interamna Nahars) [7 G8] [8 C2]

V roce 1880 získal markýz Erolí do svých sbírek [011-Umb-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie²⁶⁰ (0,39 × 0,51 × 0,1 m), který byl nalezen jedním z místních stavitelů během prací poblíž města Terni.²⁶¹ Objev byl s největší pravděpodobností učiněn v rozvalinách antické vily, jejíž součástí bylo patrně i [011-Umb-M-01] mithraeum (I), ve kterém se reliéf původně nacházel. Reliéf vykazuje pouze menší mechanická poškození, jeho povrch ale nese známky opotřebení v důsledku vystavení kamene atmosférickým vlivům, ke kterému došlo zřejmě v době po opuštění vily a mithraea.²⁶² Vyobrazení tauroktonie je, až na několik drobných detailů, standardní. Nejpozoruhodnějším detailem je přítomnost druhého štíra, který se nachází u nohou vlevo stojícího Cauta. Z jiných nálezů víme, že štír byl v některých případech se světloňosi zobrazován, téměř ve všech případech však sloužil jako atribut Cautopata.²⁶³ Nad skalnatým okrajem jeskyně, ve které se tauroktonie odehrává, se nacházelo sedm oltářů oddělených stromy (z důvodu poškození je nyní viditelných pouze pět oltářů a stromů). Na spodním okraji reliéfu se pak nacházelo sedm *urcei* (džbánů). Na zadní straně reliéfu je

tak poskytují akvarely pořizené architektem Silvestrim, které ve svých publikacích věnovaných mithraeu ve Spoletu přetiskuje Bastianelliová.

252) *CIMRM* 677.1 = *TMM* II, obr. 91 (s. 256) = Bastianelli Moscati 2007: obr. 6 a 8 = Bastianelli 2018: obr. 5 a 7 = Canciani 2022: č. 53a.a (s. 59).

253) *CIMRM* 677.2 = *TMM* II, obr. 02 (s. 256) = Bastianelli Moscati 2007: obr. 7 a 9 = Bastianelli 2018: obr. 6 a 8 = Canciani 2022: č. 53a.b (s. 59).

254) *CIMRM* 678 = *TMM* II, č. 97.1 (s. 256) = Gori 1878–1879a: 62 = Coote 1882: 207.

255) *CIMRM* 679 = *TMM* II, č. 97.2 (s. 256) = Gori 1878–1879a: 58.

256) *CIMRM* 680 = *TMM* II, č. 97.4 (s. 256).

257) *CIMRM* 681 = *TMM* II, č. 97.3 (s. 256).

258) *CIMRM* 682 = *TMM* II, č. 97.5 (s. 257).

259) Bastianelli Moscati 2007: 39.

260) *CIMRM* 670 = *TMM* II, č. 96 (s. 253–255) a obr. 88 = Erolí 1880 = Bastianelli Moscati (2008–2009) = Bastianelli 2018: 87–91 = Canciani 2022: č. 54 (s. 60).

261) Ohledně okolností, za jakých byl tento reliéf nalezen a získán do sbírek markýze Erolího, viz Erolí 1880: 308–309.

262) Bastianelli 2018: 88.

263) Viz např. *CIMRM* 1956 (Apulum, Dacia); *CIMRM* 2120 (Sarmizegetusa, Dacia); Schwertheim 56 (Boppard, Germania Superior). Jedinou výjimku v tomto směru představuje tauroktonie z Říma (viz [Rom-M-33-001] výše), která se nachází ve sbírkách rodiny Torloniů, na které je štír rovněž zobrazen u Cautových nohou.

vytesán nápis²⁶⁴ v podobě DNG[---] / ICT[---], jehož čtení, stejně jako bezprostřední souvislost s tauroktonním motivem, zůstávají nejisté. Doba pořízení monumentu je na základě informací známých o fungování zemědělských statků v blízkosti starověké Interamny Nahars kladena do let 150–250. V místech antického divadla v Terni byl rovněž nalezen [011-Umb-002] náhrobní nápis,²⁶⁵ který zmiňuje muže jménem [*T(itus) P(inarius) T(iti) f(ilius) Clu(stumina)*]. Ten je na nápisu titulován jako *IIIvir / pr(aetor) sacr(orum), pater*. Cancianiová tento nápis zmiňuje mezi vyřazenými monumenty, neuvádí však žádný zdroj, který mithraistický status tohoto nápisu vážně zvažoval. Simone Sisani v nedávné době zmínil existenci [011-Umb-M-02] mithraea (II) v podzemních prostorách pod bazilikou San Valentino,²⁶⁶ Rubio Riverová však správně podotýká, že se jedná pouze o místní legendu nepodpořenou žádným relevantním archeologickým výzkumem.²⁶⁷

[012-Umb] Trevi (*ant. Trebiae*) [7 G7] [8 C1]

Již někdy v době před rokem 1760 byl v Trevi objeven [012-Umb-001] fragment sochy s vyobrazením tauroktonie²⁶⁸ (0,42 × 0,67 × 0,15). Po svém nález se tento artefakt nacházel v jedné z řemeslnických dílen, kde jej našel hrabě Giacomo Valenti a získal pro své sbírky antického umění. Přesné nálezové okolnosti tohoto málo známého monumentu, který není uveden ani v Cumontově ani Vermaserenově korpusu mithraistických nálezů, jsou neznámé. V současné době se tento monument nachází ve vstupní chodbě *Palazzo Valenti* v Trevi. Z tauroktonní kompozice je zachován pouze býk, štír a většina hadího těla bez hlavy. Ostatní postavy jsou ztracené, včetně Mithry, který byl k tělu býka upevněn pomocí čepů umístěných ve stále viditelných otvorech jeho na hřbetu.

[013-Umb] Villa San Faustino, Massa Martana [7 F7] [8 C1]

Simone Sisani v nedávné době zmínil existenci [011-Umb-M-02] mithraea v *Grotta Traiano*, která se nachází v podzemních prostorách archeologické lokality *Catacomba di Villa San Faustino*.²⁶⁹ Rubio Riverová však správně podotýká, že se jedná o pouhou domněnku nepodpořenou systematickým archeologickým výzkumem a nálezy prokazatelně mithraistické povahy.²⁷⁰ Hypotetické mithraeum proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

6.7 Etruria (Regio VII)

[001-Etr] Ansedonia, Orbetello (*ant. Cosae/Cosa/Κόσσαί*) [7 E8]

V roce 1951 bylo během vykopávek prováděných Americkou akademií v Římě v místech, kde se v období antiky rozkládalo římské město Cosa, objeveno možné [001-Etr-M] mithraeum.²⁷¹ Tento nález i přes svou zmínku v publikované literatuře unikl pozornosti Maartena J. Vermaserena, který jej nezařadil do svého korpusu mithraistických nálezů, a zůstal opomenut i Manfredem Claussem v jeho *Cultores Mithrae*. Mithraeum se nacházelo ve sklepeních kurie v komplexu budov tvořících římské *forum* a vykazovalo charakteristický architektonický plán v podobě obdélníkové místnosti se dvěma bočními pódií. V bočních stěnách pódií byly identifikovány dva protilehlé výklenky a v ploše lavic cihlové bloky, které

264) *CIL* XI, č. 4235 = EDR132284. V úvahu připadá jak možnost, že se jedná o značku kamenické dílny, tak o dataci v možných formách *D(omino) N(ostro) G[ordiano Pio Felici Invi]/cto [Aug(usto)]* nebo *D(omino) N(ostro) G[allieno Invi]/cto [Aug(usto)]*, případně *D(omino) N(ostro) G[alerio Val(erio) Maximiano Invi]/cto [Aug(usto)]*. Zcela vyloučit nelze ani to, že tato písmena byla vytesána až po objevení monumentu v 19. století (*TMM* II, s. 254).

265) EDR130572 = *CIL* XI, č. 4189 = Canciani 2022: č. N13 (s. 230).

266) Sisani 2006: 180.

267) Rubio Rivera 2018: 60–61. Viz též Canciani 2022: N12 (s. 230).

268) Prospero Valenti 1996 = Bastianelli 2018: 98–100 a obr. 13a–b = Canciani 2022: č. 52 (s. 58).

269) Sisani 2006: 180.

270) Rubio Rivera 2018: 60–61. Viz též Canciani 2022: N12 (s. 230).

271) Richardson 1957: 55 a obr. 8–9 = Fentress 1994: 213 = Henriques 2018 = Luciani 2018: č. 4 (s. 30) = Canciani 2022: č. 70 (s. 66).

spolu se dvěma dalšími sloužily jako podstavce pro sochy. Ve vzdálenosti 0,7 m od zadní stěny se nacházel [001-Etr-M-001] cihlový oltář (1,2 × 0,6 × 0,6 m) a před ním byla v podlaze vyhloubena [001-Etr-M-002] nádrž.²⁷² V prostoru kolem oltáře byly nalezeny [001-Etr-M-003] zbytky sádrového obložení, které mohly pocházet z nedochovaného tauroktonního reliéfu umístěného v zadní stěně místnosti.²⁷³ V prostorách mithraea bylo nalezeno několik [001-Etr-M-004] mincí a keramických lamp, jedna z nich s vyobrazením slunečního božstva.²⁷⁴ Nejvýznamnějším nálezem ikonografické povahy byly [001-Etr-M-005] fragmenty lýtky, kotníku a chodidla sochy, která mohla ztvárňovat jednoho z mithraistických světloňů.²⁷⁵ Na základě nálezů mincí a keramiky bylo mithraeum původně datováno do poloviny 2. století.²⁷⁶ Pozdější analýza fází osídlení římské Cosy, založená na informacích získaných během druhé vlny vykopávek probíhajících od roku 1990, však vedla k posunutí doby založení mithraea až do období 250–300.²⁷⁷ Tato pozdější datace fungování mithraea byla založena na závěru, že Cosa byla na sklonku 1. století prakticky opuštěna a k jejímu masivnějšímu znovuosídlení došlo až na počátku 3. století v období vlády císaře Caracally. Nový archeologický průzkum, který započal v roce 2013, však tezi o opuštěnosti Cosy v průběhu 2. století zpochybnil a vrátil do hry možnost založení mithraea ve druhé polovině 2. století.²⁷⁸ Mithraeum z Cosy řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické objekty. Budova vykazuje velké množství rysů, které odpovídají prvkům doloženým v potvrzených italských mithraeích, žádný z v ní učiněných nálezů však nelze jednoznačně spojit s fungováním římského kultu boha Mithry.

[002-Etr] Arezzo (ant. Arretium/Adretium) [7 E5]

Ve stěně domu poblíž kostela svatého Mikuláše (*chiesa di San Niccolò*) v Arezzu byl nalezen malý [002-Etr-001] kamenný *cippus* s nápisem²⁷⁹ (rozměry neznámé), který [*In*]victo / deo / sancto pořídil Myron, *ser(vus)*, jako odměnu božstvu za trvalý zdravý a prospěch svého pána Pruniciana. Tento monument, který je v současné době pokládán za ztracený, řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy. Nicola Luciani ve svém přehledu mithraistických nálezů z Etrurie zmiňuje rovněž nález [002-Etr-002] fragmentu hlavy býka²⁸⁰ (0,27 × 0,215 × 0,29 m) se stopami dlaně u nozder, který by mohl být součástí tauroktonní sochy. Tato interpretace je však nejistá,²⁸¹ a tento artefakt proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[003-Etr] Asciano [7 E6]

Z Asciana údajně pochází [003-Etr-001] socha s vyobrazením tauroktonie²⁸² (0,42 × 0,47 m), kterou zakoupil Franz Cumont od římského obchodníka se starožitnostmi a která se po jeho smrti nachází v budově Belgické akademie v Římě. Socha zobrazuje pouze Mithru a býka spolu se psem (chybí zadní nohy), štírem a hadem, který je neobvykle ztvárněn jako vylézající ze země.

272) Oltář: Richardson 1957: 55 a obr. 9; nádrž: Henriques 2018: 168, obr. 10.

273) Richardson 1957: 55.

274) Henriques 2018: 161–162 a obr. 4.

275) Henriques 2018: 162 a obr. 5–6 = Luciani 2018: č. 25 (s. 32) = Canciani 2022: č. 70a (s. 66).

276) Richardson 1957: 55.

277) Fentress 1994: 213.

278) Henriques 2018: 164–165.

279) *CIMRM* 658 = *TMM* II, č. 204 (s. 128) = *CIL* XI.1, č. 1821 = Cumont 1937: 96 = EDR110603 = Canciani 2022: č. 62 (s. 63).

280) Bocci Pacini & Nocentini Sbolci 1983: 28 = Luciani 2018: č. 26 = Canciani 2022: č. 63 (s. 63).

281) Bocci Paciniová a Nocentini Sbolciová (1983: 28) připouštějí, že by se mohlo rovněž jednat o sochu Herkula.

282) *CIMRM* 662 = Cumont 1937: 102–103 a tab. XII.1 = Luciani 2018, č. 18 a obr. 5 = Canciani 2022: č. 64 (s. 63).

[004-Etr] Bolsena (ant. Volsinii) [7 F7] [8 B2]

Přítomnost římského kultu boha Mithry na území starověkých Volsinií dokládá [004-Etr-001] oltář s nápisem²⁸³ (0,75 × 0,35 × 0,27 m), který se v současné době nachází v kostele svatě Panny Marie (*Chiesa di Santa Maria Vecchia*) v městečku Ficulle. Zpočátku byl tento artefakt řazen mezi nálezy z Říma, ale díky výzkumu italského historika Giovanna Eroliho bylo místo jeho původu posléze spojeno s antickými Volsiniemi.²⁸⁴ Nápis, který pořídil Tiberius Claudius Thermodon, syn Tiberiův, zmiňuje, že tento muž vyplnil svůj předchozí slib učiněný *Soli Inivicto / Mithrae* a daroval božstvu *spaeleum cum / signis et ara / ceterisque* („jeskyni se sochami, oltářem a dalším vybavením“). Nápis tedy s velkou mírou pravděpodobnosti dokládá existenci archeologicky nedoloženého [004-Etr-M] mithraea ve starověkých Volsiniích. Dedikant Tiberius Claudius Thermodon, který byl patrně maloasijského původu, je znám rovněž z dalšího nápisu z Volsinií, v tomto případě zasvěceném bohyni Dianě.²⁸⁵ Dedikace Mithrovi je datována do druhé poloviny 2. století.²⁸⁶

Pozoruhodný objev, jehož spojitost s Mithrovým kultem ale zůstává nejistá, představují dva bronzové reliéfy s ikonografickými motivy, které pocházejí ze sbírky markýze Ravizy a nyní se nacházejí ve sbírkách Vatikánských muzeí: [004-Etr-002] první z reliéfů²⁸⁷ (0,25 × 0,2 m) zobrazuje bustu vousatého božstva, patrně Jupitera Sabazia. Levé rameno zobrazeného božstva je zakryté pláštěm, na jeho pravém rameni se nachází sedící orel. Postava drží v pravé ruce piniovou šišku, v levé ruce větévku, kolem které se vine had. Na nahé hrudi postavy se nachází obětní koláč a vyobrazení Mithry zabíjejícího býka. Vedle tauroktonního motivu je zobrazen kráter a beraní hlava; [004-Etr-003] druhý reliéf²⁸⁸ (0,27 × 0,23 m) zobrazuje vousaté božstvo ve fryžské čapce, opět nejpravděpodobněji Jupitera Sabazia, které v pravé ruce drží piniovou šišku, v levé ruce hůl s ozdobným vrškem, kolem které se vine had. Oba bronzové reliéfy mají v rozích otvory pro hřeby a lze tudíž předpokládat, že byly určeny k zavěšení na stěně. Tyto artefakty klasifikuji jako možné, ale sporné mithraistické monumenty, neboť je s Mithrovým kultem nespojuje nic jiného než překvapivá přítomnost tauroktonního motivu na prvním z nich. Vzhledem ke skutečnosti, že nálezy okolnosti obou těchto artefaktů jsou neznámé, nelze jejich mithraistický charakter jednoznačně prokázat.

[005-Etr] Castel di Guido (ant. Lorium) [8 B5]

V prosinci roku 1987 byl v důsledku zemědělských prací v lokalitě *Castel di Guido* objeven komplex tří podzemních místností tesaných do tufového masivu a spojených příčnými chodbami.²⁸⁹ Během následujících archeologických vykopávek byly v jedné z místností (archeology označené jako místnost C) na její zadní stěně objeveny pozůstatky tesaného reliéfu. Vzhledem ke špatnému stavu zachovalosti bylo možné pouze rozpoznat vyobrazení hada na pravé straně, stromu na levé straně a ve středu reliéfu hlavu muže s vousy, zřejmě představujícího božstvo.²⁹⁰ Objevené prostory byly následně identifikovány jako možné [005-Etr-M] mithraeum.²⁹¹ Tuto hypotézu výzkumníci podložili nejenom charakterem odkrytých prostor, ale rovněž odkazem na nález tauroktonní sochy v blízkém okolí, ke kterému došlo v roce 1824 u vesnice Bottaccio a která je v současné době vystavena ve vile Doria Pamphilj v Římě.²⁹² Hypotetické mithraeum z Castel di Guido řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty, neboť archeologické vykopávky nevedly k odhalení žádného nesporně mithraistického artefaktu.

283) CIMRM 660 = CIL VI.1, č. 3723 = CIL XI.1, č. 2684 = D 4223 = Cumont 1937: 96 = AE 2011, č. 370 = EDR126714 = Canciani 2022: č. 68 (s. 65).

284) Viz komentář Eugena Bormanna v CIL XI.1, č. 2684 (s. 424) a Alice Rossiové v EDR126714.

285) CIL XI.1, č. 2683 = EDR126846.

286) AE 2011, č. 370.

287) CIMRM 659.1 = Cumont 1892a: tab X (obr. vpravo) = TMM II, č. 104a (s. 259) a obr. 97 = CCIS II, č. 84 a tab. XXXIV.84 = Canciani 2022: č. 67 (s. 65).

288) CIMRM 659.2 = Cumont 1892a: tab X (obr. vlevo) = TMM II, č. 104b (s. 259) a obr. 98 = CCIS II, č. 83 a tab. XXXIV.83 = Canciani 2022: č. 67 (s. 65).

289) Mineo 1989–1990: 285–286.

290) Mineo 1989–1990: 286 a obr. 353.

291) Mineo 1989–1990: 286 = Canciani 2022: č. P23 (s. 222).

292) Viz [Rom-082] výše.

[006-Etr] Cavriglia [7 E5]

V roce 1974 byl v městečku Cavriglia objeven [006-Etr-001] fragment sochy s vyobrazením tauroktonie²⁹³ (výška cca 0,32 m), který byl posléze uložen v depozitářích archeologického muzea v Arrezu. Dochovaná část sochy sestává z podstavce, těla Mithry od pasů dolů a trupu býka bez hlavy a šije. Z dalších zvířat byl přítomen štír, had a pes, ze kterého zbývají pouze stopy předních tlap na býkové hrudi.

[007-Etr] Ceri, Cerveteri (*apud* ant. Caere) [8 B5]

V soukromé sbírce rodiny Guastiani-Panunzi v Braccianu se po dlouhou dobu nacházel poškozený [007-Etr-001] oltář s nápisem²⁹⁴ (0,92 × 0,58 × 0,59 m), nalezený ve vesničce Ceri poblíž Cerveteri, kde se v období antiky nacházelo starověké město Caere. V nedávné době byl tento doposud nepublikovaný artefakt podstoupen městskému muzeu v Braccianu a v současné době se nachází v zahradách vily Panunzi. Oltář, který je v horní i dolní části poškozený, má čtvercový podstavec a v jeho zadní stěně se nachází hluboký obdélníkový výklenek. Oltář nese dedikaci [*Deo Soli Invic/to Mi*]thrae a pořídil jej Memmius Placidus,²⁹⁵ *heliodromus*, který byl zasvěcen (*sacratu*s) do tohoto mithraistického stupně Curtiem Iuvenalem, mithraistickým Otcem. Jedná se o první doložený výskyt mithraistického stupně *Heliodromus* (Slunceběh) v epigrafickém materiálu, který je spojitelný s konkrétní osobou, a představuje tím pádem důležitý příspěvek do diskusí ohledně charakteru mithraistických iniciačních stupňů. Nápis je na základě paleografických indicií, formy uváděných jmen a formulací datován do rozmezí let 150–230.

[008-Etr] Cerveteri (ant. Caere/Καιρέα/Ἀγυλλα) [8 B5]

Další z pozoruhodných nálezů s možnou mithraistickou relevancí pochází z Clepsinova *hypogea* (*Ipogeo di Clepsina*),²⁹⁶ které se nachází v místech, kde se rozkládalo starověké město Caere. Kromě freskové výzdoby a stop dokládajících přítomnost kultu Velké Matky a Ísidy bylo v těchto prostorách objeveno i [008-Etr-001] *graffito* zobrazující postavu s paprscitou čelenkou.²⁹⁷ Zpočátku byl zobrazený motiv identifikován jako bůh Slunce jedoucí na slunečním voze. Pomocí infračerveného zobrazení však bylo v dalším výzkumu možné rozeznat i doposud nezřetelné části kresby a ukázalo se, že postava s paprscitou čelenkou na *graffiti* usmrcuje býka, kterého drží levou rukou za levý roh. Zobrazená scéna vykazuje některé odlišnosti od standardního ztvárnění tauroktonie: kromě skutečnosti, že postava drží býka za roh a nikoli za tlamu a nejsou spolu s ní vyobrazeny žádné obvykle přítomné postavy a zvířata, je netypickým detailem především to, že zobrazenou postavu nelze jednoznačně ztotožnit s Mithrou, neboť nemá na hlavě fryžskou čapku, ale paprscitou čelenku. Vzhledem ke skutečnosti, že vzájemný vztah Mithry a Slunce je v mithraistické ikonografii a ideologii ambivalentní a na několika málo exemplářích tauroktonie je Mithra s paprsky kolem hlavy zobrazen,²⁹⁸ nelze mithraistický charakter kresby vyloučit. Je možné, že solární aspekt Mithry byl v tomto konkrétním případě zdůrazněn, neboť výše zmíněné *graffito* se nacházelo v okně orientovaném v ose severovýchod-jihozápad, kam dopadaly sluneční paprsky v období zimního slunovratu.²⁹⁹ Dalším vysvětlením neobvyklosti tohoto tauroktonního zobrazení může být, že kresba pochází z formativního období fungování římského kultu boha Mithry, která doposud přála experimentování s později standardizovaným ikonografickým ztvárněním.³⁰⁰ Graffiti z Cerveteri řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

293) Bocci Pacini & Nocentini Sbolci 1983: 28 = Luciani 2018: č. 19 (s. 32) = Canciani 2022: č. 61 (s. 63).

294) Antolini 2017: 17–27 a obr. 1–3 = AE 2017, č. 450 = EDR166595 = Canciani 2022: č. 73 (s. 69).

295) Jméno dedikanta je na nápisě částečně poškozené a nachází se zde ve formě [---]mius Pla/cidus, jeho rekonstrukce do výše uvedené podoby je však relativně jistá.

296) Podrobnější informace o Clepsiově *hypogeu* viz Colivicchi 2015.

297) Colivicchi et al. 2016: 388–389 a obr. 24 = Colivicchi 2015: 53, obr. 2.5 (v barvě) = Luciani 2018: č. 22 (s. 32) = Canciani 2022: č. P21 (s. 222).

298) Viz např. [001-Pic-001] z Maceraty nebo [004-Aem-001] z Pisignana.

299) Colivicchi et al. 2016: 389.

300) Luciani 2018: 28, pozn. 6.

[009-Etr] Colle Arsiccio, Villa [7 F6]

V roce 1934 byl v lokalitě nazývané *Colle Arsiccio* poblíž Trasimenského jezera objeven velký depot votivních předmětů z bronzu a terakoty, které zde byly ukládány počínaje 7. stoletím př. n. l. až do doby vlády konstantinovské dynastie. Mezi zde nalezenými votivními předměty se nachází i [009-Etr-001] fragmentárně zachovaný terakotový *pinax* (0,248 × 0,179 × 0,033 m) zobrazující levou část panelu s vyobrazením tauroktonie.³⁰¹ Dochovaná část zobrazuje Cauta se vztyčenou pochodní a nad ním na okraji jeskyně sedícího havrana. Vpravo od Cauta jsou rovněž viditelné tři obilné klasy rašící z oháňky umírajícího býka. Součástí tohoto *pinaku* může být také [009-Etr-002] fragment zobrazující zkřížené nohy stojící postavy, patrně světlo-noše.³⁰² *Pinax* je datován do druhé poloviny 2. století. Kromě tohoto jasně identifikovatelného mithraistického motivu uvádí Flavia Morandiniová i další ikonografický materiál v podobě [009-Etr-003] *protomai* býčích hlav, bust Slunce a Měsíce nebo keramiky s hadími motivy,³⁰³ které mohou rovněž souviset s Mithrovým kultem. Vzhledem k obecnosti těchto motivů však pokládám tuto souvislost za nepotvrzenou a tyto nálezy řadím mezi možné, ale sporné mithraistické artefakty. Přítomnost mithraistických artefaktů v depotu zůstává nevysvětlena, Flavia Morandiniová nicméně spekuluje o přítomnosti blízkého mithraea [009-Etr-M], které se mělo nacházet v blízkosti pecí sloužících k vypalování votivních terakot.³⁰⁴ Z důvodu absence architektonických pozůstatků řadím toto hypotetické mithraeum mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

[010-Etr] Fiano Romano [8 C4]

V roce 1926 byl ve Fiano Romano nalezen [010-Etr-001] oboustranný reliéf s vyobrazením tauroktonie a hostiny Mithry a Slunce³⁰⁵ (0,62 × 0,67 × 0,16 m), který se v současné době nachází ve sbírkách muzea v pařížském Louvru. Součástí nálezů byl i travertinový podstavec (0,1 × 0,76 × 0,5 m), na kterém reliéf spočíval. Na lící straně je zobrazen Mithra zabíjející býka, jehož ocas končí svazkem obilných klasů. Ze zvířat jsou přítomni pes, had, štír a havran, oba obvyklí světlo-noši chybí. Horní rohy reliéfu jsou tvořeny skalními klenbami, z nichž vystupují busty Slunce (vlevo) a Luny (vpravo). Luna má za rameny měsíční srpek, kolem hlavy boha Slunce se nachází čelenka z dvanácti paprsků. Další paprsek pak směřuje od busty boha Slunce až k Mithrovým ramenům. Na rubové straně jsou vyobrazeni Mithra a Slunce hodující na kůži zabitého býka, na níž je dobře patrná hlava a jedna ze zadních nohou. Mithra v typickém oděvu a fryžské čapce drží v levé ruce dlouhou pochodeň a pravou ruku pokládá na ramena boha Slunce, který je oděn pouze do krátkého pláště, připevněného na pravém rameni sponou (*fibula*). Kolem hlavy Slunce se nachází aureola a koruna s jedenácti paprsky, v levé ruce drží bič, pravou ruku natahuje ke světlo-nošovi, který stojí před ním a podává mu *rhyton*. Další světlo-noš, oděný stejně jako jeho společník do oděvu východního stylu a se vztyčenou pochodní v levé ruce, drží pravou rukou skloněný *caduceus*, kterým míří k patě oltáře s vyobrazením hada s hřebínkem na hlavě. Z *caduceu* potom vycházejí buďto plameny, nebo voda.³⁰⁶ V levém horním rohu je zobrazena bohyně Luna s měsíčním srpkem

301) Morandini 2006: 79–80 a tab. XXI.a–c = Luciani 2018: č. 21 (s. 32) = Canciani 2022: č. 65a (s. 64).

302) Morandini 2006: 80, tab. XXII.a = Canciani 2022: č. 65b (s. 64).

303) Podrobný výčet viz Morandini 2006: 80–85 a tab. XXIb–XXXII d = Canciani 2022: č. 65c (s. 64).

304) Morandini 2006: 83 = Canciani 2022: č. 65 (s. 64). Tuto hypotézu Morandiniová zdůvodňuje výskytem velkého množství špatně vypálených votivních předmětů, které byly vyhozeny jako zmetky.

305) *CIMRM* 641 = Cumont 1946 = Canciani 2022: č. 78 (s. 70–71).306) Tento pozoruhodný detail byl interpretován různými způsoby. Franz Cumont (1946: 191) se domníval, že z *caduceu* vychází voda, protože v této kompozici spatřoval vyjádření mithraistické nauky o čtyřech elementech. Jelikož oltář podle Cumonta reprezentoval oheň, had zemi a vzduch byl přítomen implicitně jako vše obklopující a neviditelná substance, látka vycházející z *caduceu* musela reprezentovat jinak chybějící vodní živel. Věrohodnější působí interpretace Roberta Turcana (1986: 221–223), podle které *caduceus* odkazuje na Hermovu roli *psychopompa*. Plameny, které z něj vycházející, v tomto případě symbolizují duše odcházející do podsvětí. Turcan tuto interpretaci důmyslně propojuje s tauroktonní scénou na lící straně, neboť to, co způsobuje odchod duší v ohnivě formě, je dle jeho mínění právě krev býka vsáknutá do půdy v blízkosti oltáře (Turcan 1986: 224–229). Rozdílné byl identifikován i objekt v dolní části reliéfu se zobrazeným hadem. Podle Leroye Campbella (1968: 189) není tento předmět oltářem, ale nádobou na vodu. Reinhold Merkelbach (1984: 319) se potom přikláněl k závěru, že jde o nádobu na míšení vína (*kratér*). Žádná z těchto dvou inovativních interpretací se však nezdá pravděpodobnější než očividná identifikace tohoto objektu jako oltáře.

na ramenou, s pohledem odvráceným od zobrazené scény. Reliéf nese stopy původní červené barvy. Na základě stylu a uměleckého provedení je tento artefakt datován do 2. století.

[011-Etr] La Civita, Tarquinia (ant. Tarquinii/Tarchonion) [8 A4]

V roce 2014 byla během ilegálních vykopávek v *La Civita* v místech, kde se rozkládalo římské město Tarquinia, nalezena masivní socha s vyobrazením tauroktonie. Socha byla ještě před svým prodejem na černém trhu se starožitnostmi zajištěna během akce speciálního útvaru karabiníků (*Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale*), který má na starosti právě boj proti nezákonnému prodeji italských kulturních památek.³⁰⁷ Výsledkem zadrženého překupníka byly zjištěny informace o místě nálezů, které se mělo nacházet poblíž ruin starého etruského chrámu *Ara della Regina*. O nálezů byly zpraveni italští archeologové, kteří v roce 2014 v místech údajného nálezů podnikli archeologické vykopávky. Ty vedly k odkrytí základů římského domu a také k nálezů další části tauroktonní sochy v podobě sochy psa s kusem býčí nohy. Objev tohoto fragmentu, který dokonale pasuje k nalezené tauroktonní soše, tak potvrzuje přesné místo jejího nálezů. Nalezená [011-Etr-001] socha s vyobrazením tauroktonie³⁰⁸ (výška od podstavce k Mithrovi krku 0,89 m, výška od podstavce k nozdram býka 0,95 m, maximální rozměry podstavce délka 1,54 m, šířka 0,43 m, tloušťka 0,07 m) je opracována ze všech stran a představuje práci nejvyšší umělecké kvality, pocházející pravděpodobně z některé z vyhlášených sochařských dílen v Římě. Socha v rekonstruované podobě zobrazuje Mithru (bez hlavy, pravé paže, levé ruky a pravého chodidla) v okamžiku, kdy vráží svou dýku do těla býka. Ze zvířat jsou dobře viditelní štír a pes, z hada se dochovaly pouze drobné části.³⁰⁹ Na základě uměleckého stylu a sochařské techniky je tento exemplář datován do období vlády císaře Antonina Pia (138–161). Místo nálezů, *domus* z římského období, bylo následně důkladně odkryto během vykopávek v letech 2016–2017 pod vedení Attilia Mastrocinqueho.³¹⁰ Z dosavadního výzkumu vyplývá, že tauroktonní socha byla nalezena v prostorách domu mimo svůj původní kontext,³¹¹ a přesné místo, kde se nacházelo předpokládané [011-Etr-M] mithraeum sloužící jeho obyvatelům, se doposud nepodařilo lokalizovat. Vzhledem k váze sochy je nicméně nepravděpodobné, že se vyskytovalo ve větší vzdálenosti od místa nálezů.³¹²

[012-Etr] La Civitucola, Capena (ant. Capena) [8 C4]

Nejspíše ze starověké Capeny³¹³ pocházela [012-Etr-001] soška s vyobrazením mithraistického světlohoše s nápisem³¹⁴ (výška 0,65 m), která byla vystavena v domě rodiny Trasiů v Torrita Tiberina, odkud měla být později převezena do Říma.³¹⁵ Od této doby jsou další osudy tohoto artefaktu neznámé.³¹⁶ Soška zobrazovala stojícího světlohoše s fryžskou čapkou na hlavě oděného do tuniky, pláště a kalhot (*anaxyrides*). Pravá ruka světlohoše byla ztracená, levá ruka, ve které třímal pochodeň, se zachovala odlomená. Na podstavci vedle chodidla pravé

307) Podrobnosti ohledně okolností nálezů a jeho zajištění viz Scapaticci 2018: 9–11; Mastrocinque 2020: 87–90.

308) Scapaticci 2018: 11–14 a obr. 2–7 = Mastrocinque 2020: 87–90 a obr. 8.4–5 = Canciani 2022: č. 72 (s. 68–69).

309) Některé komponenty, mimo jiné právě části hada, ale i Mithrova ruka s dýkou, byly získány až v dalším průběhu vyšetřování po první restauraci monumentu, viz Scapaticci 2018: 12.

310) Pro dosavadní souhrnné výsledky těchto vykopávek viz jednotlivé studie v Mastrocinque & Soriano & Marchetti 2020.

311) Mastrocinque 2020: 91. Tento závěr potvrzuje i výpověď překupníka, podle které byla socha nalezena hlavou dolů, což může podle Scapaticciové (2018: 21) poukazovat na násilné zničení mithraea na sklonku 4. století.

312) Mastrocinque 2020: 91.

313) EDR144270 v souvislosti s touto sochou (ovšem bez udání bližších podrobností) zmiňuje doprovodný nápis zjevně pořízený v době po nálezů tohoto artefaktu ve znění: *Capenae adtributa, sed pertinens ad Sepernam*.

314) *CIMRM* 645 = *TMM* II, č. 105 (s. 260) = Luciani 2018: č. 23 (s. 32) = Canciani 2022: č. 77 (s. 70).

315) Nálezové okolnosti: Tomasetti 1884, 420, pozn. 1; transport do Říma: Tomasetti 1913: 328–329.

316) Vermaseren v komentáři k *CIMRM* 645 zmiňuje Tomasettiho informaci o lokaci tohoto monumentu v Římě, zároveň však podotýká, že nebyl schopen zjistit, kde přesně se má nacházet.

nohy se nacházel nápis, který *Inbic/to* pořídil muž jménem Hymnus.³¹⁷ Vzhledem k použití titulu *invictus* řadím tento artefakt mezi potvrzené mithraistické nálezy.

[013-Etr] Montalcino [7 E6]

V roce 1750 byla v Montalcinu objevena [013-Etr-001] malá bronzová *tabula ansata* s nápisem³¹⁸ (0,074 × 0,12 × 0,001 m), kterou nechal pořádit Lucius Granius Pudens, veterán sedmé kohorty pretoriánské gardy. Tento pozoruhodný artefakt byl zařazen Bormannem do *CIL*, v následujících letech byl ale pokládán za ztracený. Ve skutečnosti se stal nejprve součástí sbírek Národního muzea v Bargellu a posléze Národního archeologického muzea ve Florencii, kde se nachází doposud. Text s největší pravděpodobností cituje ze závěti Lucia Grania Pudenta, ve které stanovuje, aby byla skupině označené v nápisu jako *gens* dána k dispozici částka osmi tisíc denárů za účelem jejího investování v podobě úročené půjčky. Ze zisku pak měl být pořízen olej do lampy, která měla být zapálena každý rok v den narozenin.³¹⁹ Nápis nespecifikuje, o čí narozeniny se mělo jednat, vzhledem ke skutečnosti, že je zakončen dedikací umožňující čtení *D(eo) I(nvicto) M(ithrae)*,³²⁰ je možné, že zmíněnými narozeninami byly míněny Mithrovy narozeniny, snad slavené v období zimního slunovratu. Přestože o významu zimního slunovratu coby Mithrových narozenin se v prostředí mithraistických studií spekuluje již dlouhou dobu, reálné doklady doposud chybí a nápis z Montalcina tak může představovat první nepřímou indicii podporující tuto hypotézu. Kromě této informace text poskytuje rovněž cenný vhled do možných podob ekonomického fungování mithraistických komunit, o kterém máme jinak jen minimum dostupných informací. Vzhledem ke skutečnosti, že dedikace je uvedena pouze ve zkrácené podobě umožňující rovněž čtení ve formě dedikace podsvětním božstvům, řadím tento předmět mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[014-Etr] Monte Bisenzio, Capodimonte (ant. Visentium) [7 E8] [8 A2]

V roce 1991 byla v archeologické lokalitě *Monte Bisenzio* poblíž městečka Capodimonte na březích Bolsenského jezera³²¹ objevena v tufovém masivu jeskyně, která pravděpodobně sloužila jako [014-Etr-M] mithraeum.³²² Ústřední síň mithraea (11 × 5,6–5,7 m, největší výška stropu cca 2,5 m) je orientována přibližně v ose východ–západ (se zadní stěnou na východ). Po bocích centrální uličky (šířka 1,9 m) se nachází dvě boční pódia, levé v délce 8,1 m, pravé 7 m. V bočních stěnách pódíí se nachází výklenky (tři v levém pódíu a čtyři v pravém) a sedm kamenných *cippů*, které sloužily k umístování lamp nebo jako podstavce pro sošky. V zadní části mithraea se nalézá prostor v podobě malé apsidy s mělkým výklenkem opatřeným štítovým nástavcem (*pediment*), ve kterém se patrně nacházelo vyobrazení tauroktonie.³²³ Z ikonografické výzdoby nebo vybavení svatyně se nedochovalo nic a nebyly zde učiněny ani žádné podpůrné nálezy, které by umožňovaly jednoznačnou identifikaci nalezených prostor jako místa Mithrova kultu. Z toho důvodu klasifikuji hypotetické mithraeum z *Monte Bisenzio* jako pravděpodobný, ale ne zcela jednoznačně potvrzený mithraistický objekt. Co se týče datace doby fungování předpokládaného mithraea, lze pouze odhadovat, že bylo založeno na konci 2. století nebo na počátku 3. století.³²⁴ Podobným obtížím je vystaveno i určení doby opuštění mithraea. Je nicméně pravděpodobné, že nebylo násilně zničeno a veškeré škody, které „jeskyně“ utrpěla, lze přičíst na vrub zemědělské a pastevecké aktivity v době poantické.³²⁵

317) *CIMRM* 646 = *CIL* XI.1, č. 3865 = *TMM* II, č. 162 (s. 122) = EDR121130 = Canciani 2022: č. 77 (s. 70).

318) *CIL* XI.1, 2596 = D 8362 = Ceccoli 2021 (s barevnou fotografií) = EDR157415 = Luciani 2018: č. 35 (s. 33) = Canciani 2022: č. N14 (s. 230).

319) *Tabula ansata* je opatřena dvěma otvory pro hřeby (v pravém horním rohu a na pravé straně uprostřed) a je možné, že byla umístěna v blízkosti lampy, jejíž zapálení financovala.

320) Cancianiová (2022: 230) se nicméně přiklání ke čtení *D(is) I(nferis) M(anibus)*, předloženému Dessauem, a destičku vyřazuje ze svého katalogu mithraistických nálezů.

321) Shrnující publikace věnovaná výzkumu v této oblasti, viz Pellegrini et al. 2011.

322) Biamonte 1997 = Canciani 2022: č. 69 (s. 65–66).

323) Biamonte 1997: 24–29 a obr. 1–4 a stratigrafický plán mithraea na s. 36.

324) Biamonte 1997: 30.

325) Biamonte 1997: 31.

[015-Etr] Pisa (ant. Pisae) [7 C4]

Již na počátku 19. století byl v Pise ve stěnách stáji objeven [015-Etr-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie³²⁶ (0,44 × 0,55 m), který se v současné době nachází v *Camposanto Monumentale di Pisa* (hřbitov, v jehož prostorách se nachází rovněž lapidárium a muzeum). Reliéf, který je v pravém dolním rohu odlomený, nese standardní vyobrazení tauroktonie bez výjimečných detailů. Ze zvířat jsou přítomni pes, had, štír a havran, všichni v obvyklých pozicích. Tauroktonní scéna je lemována oběma světloňosi, Cautem vlevo a Cautopatem napravo. V levém horním rohu se nachází busta boha Slunce s paprscitou čelenkou na hlavě, v pravém horním rohu busta bohyně Luny s měsíčním srpkem za zády a závojem (*velum*) přetaženým přes hlavu. Reliéf nese stopy původní černé barvy.

[016-Etr] Roselle (ant. Rusellae) [7 D7]

V muzeu v Grossetu se nachází [016-Etr-001] fragment Mithrovy sochy³²⁷ (0,6 × 0,4 m) z mramoru, která patrně byla součástí tauroktonní kompozice. Ze sochy se zachovalo pouze tělo Mithry bez nohou a rukou (kromě části pravého ramene) a vlající plášť. Hlava a krk jsou nasazeny na zbytek torza a jsou zhotoveny z jiného materiálu. Vzhledem ke stavu fragmentu a pozici hlavy, trupu a rukou tento monument klasifikuji jako pravděpodobný, ale ne zcela jednoznačně potvrzený mithraistický monument.

[017-Etr] Santo Stefano ai Lupi, Livorno (ant. Portus Pisanus) [7 C5]

Během vykopávek prováděných v letech 2005–2009 v lokalitě *Santo Stefano ai Lupi* poblíž Livorna, kde se v římském období nacházel důležitý přístav Portus Pisanus, byly objeveny i základy přístavního skladiště, vybudovaného v době kolem poloviny 1. století př. n. l. V rámci pozdějších úprav byla, nejspíše ve druhé polovině 2. století, jedna z rohových místností v jihozápadní části budovy adaptována do podoby [017-Etr-M] mithraea³²⁸ a využívána členy místní mithraistické komunity. Z archeologických nálezů vyplývá, že mithraeum před svým definitivním opuštěním fungovalo ještě v prvních dekádách 5. století. I v tomto případě je identifikace odkrytých prostor jako mithraea zcela závislá na stratigrafickém plánu, který odpovídá typickému uspořádání mithraea. V daných místech bohužel nebyly nalezeny žádné podpůrné nálezy, které by spojitost s Mithrovým kultem jednoznačně prokazovaly. Hypotetické mithraeum ze *Santo Stefano ai Lupi* proto klasifikuji jako pravděpodobný, ale ne zcela jednoznačně potvrzený mithraistický objekt.

[Geografická poznámka: DARE uvádí jako pravděpodobné místo antického přístavu Portus Pisanus dnešní *San Piero a Grado* poblíž Pisy. Studie věnované římským přístavům však nyní antický Portus Pisanus situují jižněji na severní okraj dnešního Livorna, do lokality nazývané *Santo Stefano ai Lupi*,³²⁹ ke které se zde přikláním.]

[018-Etr] Soriano nel Cimino [7 F8] [8 B3]

Někdy v průběhu 19. století byl poblíž domu patřícímu rodině Fontanů nalezen [018-Etr-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie³³⁰ (0,58 × 0,62 m) z bílého mramoru. Nález byl učiněn v troskách římské vily, v podzemní místnosti s betonovou podlahou zaplněné sutinami a odpadem. Další osudy tohoto artefaktu jsou neznámé a patrně neexistuje ani žádná jeho fotografie. Jedinou zásadnější informací o tomto nálezů tak zůstává původní zpráva a nákres pořízený Germanem di San Stanislauem v knize z roku 1886, na které se odvolávají všechny pozdější publikace. Nákres zobrazuje tauroktonii ve standardním provedení bez přítomnosti

326) *CIMRM* 663 = *TMM* II, č. 100 (s. 257–258) a obr. 95 = Luciani 2018: č. 12 (s. 31) = Canciani 2022: č. 59 (s. 62).

327) *CIMRM* 661 = *TMM* II, č. 99 (s. 257) a obr. 94 = Luciani 2018: č. 17 (s. 32) = Canciani 2022: č. 66 (s. 64–65).

328) Genovesi 2011; Ducci & Pasquinucci & Genovesi 2011: 44; Luciani 2018: č. 5 (s. 31); Canciani 2022: č. 60 (s. 62–63).

329) Ducci, Pasquinucci & Genovesi 2011: 41–42 a mapa (obr. 1); Morhange et al. 2015: 128–129 a mapa (obr. 13); Kaniewski et al. 2018: 1–2.

330) *CIMRM* 657 = Di San Stanislao 1886: 95–97 a tab. IVa, č. 3 = Cumont 1937: 102 a obr. 2 = Luciani 2018: č. 11 (s. 32) = Canciani 2022: č. 74 (s. 69).

světloňů. Ze zvířat jsou vyobrazeni pes, had a štír. Oháňka umírajícího býka se proměňuje ve tři obilné klasy.

[019-Etr] Sutri (ant. Sutrium) [8 B4]

V roce 1896 byly v Sutri nalezeny [019-Etr-001] dva fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie³³¹ (0,63 × 1,07 × 0,025–0,03 m), které se v současné době nacházejí v Národním muzeu v Římě (v Dioklecianových lázních). Tauroktonie je zasazena do širokého rámu s rýhovaným povrchem, který představuje stěny skalního masivu obklopujícího jeskyni. Zobrazení je, pokud můžeme usoudit z dochovaných zlomků, standardní. Zachována je spodní část monumentu s větší částí těla býka a Mithry (kromě hlavy), horní část je odlomená a ztracená. Oháňka umírajícího býka se proměňuje ve tři obilné klasy. Ze zvířat jsou viditelní pes, štír a větší část hada. V levé horní části se nachází fragment sedícího havrana (pařáty a část ocasu). Busty Slunce a Měsíce v horních rozích se nedochovaly. V Sutri se rovněž nachází kostel Madonny Bohorodičky (*Chiesa della Madonna del Parto*), tesaný do tufové skalní stěny.³³² Někteří badatelé jsou přesvědčeni o tom, že vstupní *atrium* současného kostela sloužilo před christianizací tohoto místa jako *pronaos* [019-Etr-M] mithraea,³³³ ze kterého se vstupovalo do jeho ústřední místnosti (21,2 × 6,7 m), podélně rozdělené dvěma řadami deseti podpěrných sloupů. Skalní prostory vykazují obvyklé rozdělení na centrální uličku s klenutým stropem a dvě boční lavice, jejichž konstrukce je dodnes patrná. Podél patek sloupů běží dvě nízké římsy (výška 0,5 m, šířka 0,3 m), dvě další se potom nacházejí po obvodu bočních stěn síně a ohraničují tak úzkou chodbičku (šířka 0,75 m), která však s největší pravděpodobností byla vyražena dodatečně, což vedlo k destrukci předtím existujících bočních pódíí. Podlaha centrální uličky se svažuje vzhůru k dnešnímu kůru, který se od konců pódíí výrazně rozšiřuje. V jeho zadní stěně se nachází výklenek s freskou svaté Panny Marie, původně však mohl sloužit jako prostor pro umístění reliéfu s vyobrazením tauroktonie. Přestože mínění některých badatelů, například Maartena J. Vermaserena,³³⁴ vyjadřují silné přesvědčení o existenci mithraea v těchto prostorách, tento závěr zůstává nejistý. Je nezpochybnitelné, že prostory kostela vykazují určitou podobnost s architektonickým plánem typického mithraea, hypotézu, že byl vybudován na místě mithraistického chrámu, však nelze podpořit žádnými dalšími nálezy mithraistické povahy. Hypotetické mithraeum v Sutri proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

[020-Etr] Veio, Isola Farnese (ant. Veii) [8 C5]

Z míst, kde se ve starověku nacházelo starobylé etruské město Veie, pocházejí dva reliéfy s mithraistickými ikonografickými motivy. První z nich, [020-Etr-001] reliéf s mithraistickými motivy, byl nalezen již v 60. letech 20. století během vykopávek prováděných na tomto místě Britskou školou v Římě pod vedení Johna Bryana Ward-Perkinse. O tomto nálezu však, jak se zdá, existuje v původní archeologické zprávě jen kusá zmínka. Autoři nedávné kolektivní monografie, která Ward-Perkinsovy vykopávky Veii znovu zhodnocuje, pouze poznamenávají, že nález architektonické terakotové desky a mramorového reliéfu v oblasti č. 37 „poukazuje na veřejnou budovu pravděpodobně náboženské povahy. Na mramorové desce se nacházejí pozůstatky postav typických pro mytologický cyklus soustředěný kolem boha Mithry.“³³⁵ Nedávný pokus Uga Fusca zjistit o tomto monumentu více informací pátráním v depozitářích Britské školy v Římě bohužel nevedl k nálezu tohoto artefaktu.³³⁶ Momentálně

331) *CIMRM* 654 = *TMM* II, č. 98bis (s. 487) = Cumont 1937: 96–97 a tab. XII.2 = Luciani 2018: č. 9 (s. 31) = Canciani 2022: č. 76 (s. 69–70).

332) Frothingam 1889.

333) *CIMRM* 653 = Sestieri 1934 = Cumont 1937: 97–100 a tab. XI.1 = Luciani 2018: č. 1 (s. 30) = Canciani 2022: č. P22 (s. 222).

334) Vermaseren v komentáři k *CIMRM* 653 (s. 241) poznamenává: „Z jeho plánu [i.e. kostela] je jasné, že původně musel sloužit jako mithraeum“.

335) Cascino et. al. 2012: 50–51: *Il rinvenimento di una lastra di terracotta architettonica e di un bassorilievo di marmo vanno riferiti ad un edificio pubblico verosimilmente di carattere culturale. La lastra di marmo reca resti di figurine tipiche del ciclo dedicato a Mitra*. Viz též Canciani 2022: č. 80 (s. 71).

336) Fusco 2018: 80.

je možné pouze konstatovat, že obrazová reprodukce nebo detailnější popis tohoto možného mithraistického monumentu nejsou k dispozici. Z tohoto důvodu jej řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Druhým nálezem z nedávné doby je velký [020-Etr-002] reliéf s vyobrazením tauroktonie³³⁷ (1,55 × 1,54 × 0,16–0,33 m), který byl zajištěn v roce 2009 během policejního zásahu proti překupníkům se starožitnostmi. Reliéf se dochoval prakticky kompletní ve dvou částech: část A představuje převážnou část reliéfu, kus B potom úlomek jeho pravého horního rohu, který byl odlomen, jak napovídá ohlazení zlomové hrany, již v době před novodobým nálezem reliéfu. Po svém ilegálním odkrytí utrpěl kus A drobná poškození, po celkové stránce však jde o velmi dobře zachovalý monument vysoké umělecké kvality a váze kolem 1,5 tuny, který kombinuje techniku vysokého a nízkého tesaného reliéfu. Pokud jde o samotné vyobrazení tauroktonie, je standardní s několika zajímavými detaily. Postava Mithry ve vysokém reliéfu je oproti ostatním aktérům zvýrazněna svou velikostí. Cautopates, nacházející se v pozici vlevo, hledí směrem k tauroktonii, stojí tedy zády k pozorovateli a s obličejem směřujícím do kamenné masy monumentu. V levém a pravém rohu se nachází obvyklá vyobrazení Slunce a Měsíce, nikoli však v podobě běžnějších bust, ale jedoucí na čtyřspřeží (Slunce) nebo *bize* tažené párem volů (Luna). V prostoru nad lemem jeskyně a mezi Slunce a Měsícem se pak nacházejí dvě hvězdy se čtyřmi paprsky. Cautes, zobrazený napravo od tauroktonie, drží v ruce kromě vtyčené pochodně také zahnutý předmět, nejpravděpodobněji pastýřskou hůl (*pedum*). Ještě pozoruhodnějším a v podstatě výjimečným detailem je potom toulec, který má Mithra přehozený přes záda, a vyobrazení luku, který se nachází po obou stranách za jeho hlavou. Na základě stylistického provedení je tento exemplář tauroktonie datován do období pozdní vlády císaře Hadriana nebo rané vlády císaře Antonina Pia.³³⁸ Nález kusu těchto rozměrů a váhy s téměř naprostou jistotou dokládá existenci nejméně jednoho mithraea ve Veíích doby císařské, přesné místo jeho výskytu však prozatím nebylo identifikováno.

[021-Etr] Vico Matrino (ant. Vicus Matrini) [8 B3]

Německý humanista a geograf Lucas Holstenius během své cesty po Itálii spatřil již v roce 1641³³⁹ ve stěně venkovské usedlosti v lokalitě *La Capannacce* poblíž míst, kde se v období antiky nacházelo město Vicus Matrini, tufový³⁴⁰ [021-Etr-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem.³⁴¹ Reliéf se na tomto místě nachází dodnes a zobrazuje Mithru zabíjejícího býka v jeskyni naznačené skalním obloukem. Tělo Mithry a jeho hlava jsou poškozené, přesto je však mithraistický charakter monumentu jasně patrný. Na znázorněné scéně chybí obvyklé komponenty v podobě světlonošů, bust Slunce a Měsíce a doprovodných zvířat, zobrazen je pouze had, který se plazí podél dolního okraje reliéfu. Oháňka umírajícího býka se proměňuje ve tři obilné klasy. V levém dolním rohu reliéfu se nachází v orámované ploše nápis *L. Avillius / Rufinus / posuit*. Komentář k nápisu v EDR zmiňuje zajímavou hypotézu Carla Tedeschiho (bohužel bez odkazu na konkrétní literaturu), který se na základě přibližné shody rozměrů reliéfu s výklenkem v zadní stěně kostela svaté Madony bohorodičky v Sutri,³⁴² domnívá, že tauroktonie z *La Capannacce* mohla původně pocházet právě z jedenáct kilometrů vzdáleného Sutri.

[022-Etr] Vulci (ant. Vulci/Volci) [7 E8] [8 A3]

V roce 1975 bylo během vykopávek římské vily ve Vulci objeveno [022-Etr-M] mithraeum,³⁴³ které se nacházelo v jedné z jejích místností. Mithraeum mělo obvyklý půdorys obdélníkové místnosti pod úrovní terénu o rozměrech přibližně 13,2 × 5,1 m a bylo orientováno v ose

337) Fusco & Boitani 2015: 527–531 a obr. 1, 3 a 5–9; Fusco 2018: 70–80 a obr. 2–3, 5–7 = Canciani 2022: č. 79 (s. 71).

338) Fusco 2018: 78.

339) Viz komentář k *CIL* XI.1, č. 3320.

340) V italštině je tento typ šedého kamene vulkanického původu nazýván *peperino*.

341) *CIMRM* 655 = Garucci 1864: 33–34 = Di San Stanislao 1886: 98 = Cumont 1937: 101 a tab. XI.2 = Luciani 2018: č. 10 (s. 31) a obr. 9 = *CIL* XI.1, č. 3320 = EDR121131 = Canciani 2022: č. 75 (s. 69).

342) Viz [019-Etr-M] výše.

343) Sgubini Moretti 1979 = Sgubini Moretti et al. 1998 = Canciani 2022: č. 71 (s. 67).

severozápad-jihovýchod. Nezvyklým architektonickým rysem je vysoká výška obou bočních pódíí (cca 1,2 m), na která se vystupovalo po čtyřech schodech na jejich předních okrajích. Pódia byla navíc vystavěna do podoby dvanácti klenutých oblouků (po šesti na každé straně), které na krajích a ve středu pódíí doplňovalo šest malých výklenků. Všechny tyto malé výklenky byly obdélníkové tvaru, kromě středového výklenku v pravém pódíu, jehož horní strana byla rovněž opatřena obloukem.

Mezi nálezy učiněné v prostorech mithraea patří: [022-Etr-M-001] fragmentárně dochované velké sousoší s vyobrazením tauroktonie³⁴⁴ (max. výška 0,79 m, max. délka 1,54, max. šířka 0,34 m), ze kterého se dochovala převážná část těla býka a Mithry (bez hlavy a větší části levé ruky). Býk svým ocasem podpíral vlající Mithrův plášť. Na podstavci je částečně viditelný had, zprava se k ráně na býčím krku blíží pes. Socha je opracována z obou stran; [022-Etr-M-002] soška havrana³⁴⁵ (max. výška 0,255 m, max. délka 0,35 m, max. šířka 0,11 m), která s největší pravděpodobností tvořila součást velkého sousoší s vyobrazením tauroktonie; [022-Etr-M-003] fragmentárně dochovaná menší socha s vyobrazením tauroktonie³⁴⁶ (max. výška 0,38 m, max. délka 0,48, max. šířka 0,23 m), ze které se dochovala převážná část těla býka a Mithry (bez hlavy a části levé ruky). Z doprovodných zvířat jsou přítomni pes, had a štír na obvyklých místech. Zajímavým detailem je zpracování zadní strany sochy, která svým provedením v podobě těsně přiléhajících řad oblých výstupků připomínám skálu, ze které se na některých monumentech rodí Mithra. Při pohledu zezadu tak tento monument mohl plnit rovněž funkci tohoto ikonografického motivu; [022-Etr-M-004] socha Cauta³⁴⁷ (0,68 × 0,18 m), která se dochovala v dobrém stavu až na chybějící chodidla a pravou ruku s pochodní. Zajímavým a jedinečným detailem této sochy je sedm dolů směřujících oblouků, které jsou zobrazeny na zádech světlohoše (a svým tvarem připomínají oblouky z podlažní mozaiky mithraea sedmi sfér v Ostii³⁴⁸; [022-Etr-M-005] *trapezophoros*;³⁴⁹ [021-Etr-M-006] kratér s hadím motivem;³⁵⁰ [022-Etr-M-007] kultická nádoba;³⁵¹ [021-Etr-M-008] hermovka s vyobrazením Bacchovy hlavy;³⁵² [022-Etr-M-009] drobné nálezy³⁵³ v podobě keramiky, lamp a mincí. Všechny nalezené předměty jsou na základě svého uměleckého provedení datovány do 3. století.

6.7.1 Monumenty nalezené v Etrurii, ale bez známých nálezových okolností

[Etr-001] Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie³⁵⁴

V *Palazzo Corsini sull'Arno* ve Florencii se nachází fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (0,37 × 0,43 m), která byla po svém nálezu rozsáhle a nešetrně restaurována. Z původní sochy z bílého mramoru se zachovala pouze horní část Mithrova těla s částmi nohou a zadní část těla býka se stále viditelným štírem, ale bez zadních nohou a ocasu. Z původní sochy se rovněž dochovala část býkovy hlavy s nozdrami v místě, kde se jej dotýká Mithrova levá ruka. Nálezové okolnosti tohoto monumentu jsou neznámé a zdá se, že k dispozici není ani fotografická reprodukce tohoto artefaktu, který stručně popisuje pouze Franz Cumont v *TMM*.

344) Sgubini Moretti 1979: 269–272 a tab. IV–IX = Sgubini Moretti et al. 1998: 18–19 a obr. = Canciani 2022: č. 71a (s. 67–68).

345) Sgubini Moretti 1979: 272–273 a tab. X = Sgubini Moretti et al. 1998: 20 a obr. = Canciani 2022: č. 71a (s. 68).

346) Sgubini Moretti 1979: 274–276 a tab. XIII–XVI = Sgubini Moretti et al. 1998: 22 a obr. = Canciani 2022: č. 71b (s. 68).

347) Sgubini Moretti 1979: 273–274 a tab. XI–XII = Sgubini Moretti et al. 1998: 21 a obr. = Canciani 2022: č. 71c (s. 68).

348) Viz [Ost-M-17-001] výše. Detail viz Sgubini Moretti 1979: tab. XII.

349) Sgubini Moretti et al. 1998: 23–25 a obr.

350) Sgubini Moretti et al. 1998: č. 13 a obr. (s. 26–29) = Canciani 2022: č. 71d.a (s. 68).

351) Sgubini Moretti et al. 1998: č. 14 a obr. (s. 26–29) = Canciani 2022: č. 71d.b (s. 68).

352) Sgubini Moretti et al. 1998: 23 a obr.

353) Sgubini Moretti et al. 1998: č. 16–51 a obr. (s. 30–37).

354) *CIMRM* 664 = *TMM* II, č. 103 (s. 259) = Canciani 2022: č. 288 (s. 213).

[Etr-002] Reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁵⁵

V archeologickém muzeu ve Florencii se nachází reliéf s vyobrazením tauroktonie (0,68 × 0,5 × 0,09 m) z mramoru, který se až na odlomené dolní rohy zachoval v dobrém stavu. Zobrazení tauroktonie je standardní. Mithra usmrcuje býka se širokým obětním pásem kolem břicha (*dorsale*), jehož oháňka se proměňuje ve tři obilné klasy. Mithra odvrací hlavu a jeho pohled směřuje k havranovi sedícímu na okraji jeskyně. Z dalších doprovodných zvířat jsou přítomni pes, had a štír v obvyklých pozicích. Scéna je lemována oběma světloňoši v postoji se zkříženými nohama, Cautem vlevo a Cautopatem vpravo. V horních rozích reliéfu se na obvyklých místech nacházejí busty Slunce a bohyně Luny v měsíčním srpku. Přesné nálezkové okolnosti tohoto monumentu jsou neznámé, poprvé se však objevil ve sbírkách starožitností ve vile Martin v Settignanu poblíž Florencie, odkud byl odprodán florencijskému muzeu.³⁵⁶

[Etr-003] Socha bytosti se lví hlavou³⁵⁷

Ve florencijské *Galleria degli Uffizi* se nachází socha³⁵⁸ mithraistické bytosti se lví hlavou (1,15 × 0,35 m), která byl muzeem zakoupena v roce 1824. Místo nálezu tohoto monumentu je neznámé, s největší pravděpodobností však pochází z Florencie nebo jejího bezprostředního okolí. Reliéf zobrazuje bytost se lví hlavou stojící na glóbu se třemi znameními zvířetníku (průměr 0,35 m, zobrazena jsou znamení Ryb, Štíra a Vah),³⁵⁹ jehož tělo obepíná v šesti záhybech had, který pokládá svou hlavu na hlavu bytosti. Na bocích bytosti se nachází pár dolů směřujících křídel. Křídla se nacházela rovněž na ramenou, z tohoto páru se ale zachovaly pouze otvory sloužící jejich upevnění. Postava v pravé ruce třímá klíč s dosud viditelným jedním zubem, v levé ruce pak žezlo, které je z větší části odlomené. U pravé nohy bytosti je patrný fragment hromoklínu zakončeného lidskou hlavou s členkou s pěti paprsky. Zadní strana sochy není opracována, což nasvědčuje tomu, že se nacházela ve výklenku a byla viditelná pouze zepředu. Pořízení sochy je na základě stylistických kritérií datována do poloviny 3. století.³⁶⁰

[Etr-004] Socha zrození Mithry ze skály³⁶¹

Ve florencijské *Galleria degli Uffizi* se rovněž nachází fragment sochy (0,72 × 0,43 m), která s velkou mírou pravděpodobnosti zobrazovala motiv zrození Mithry ze skály. Z vyobrazení Mithry se zachovala pouze část břicha s pupkem. Na přední straně zvrásněné skály je vyobrazena hlava s dlouhými vlasy a vousy, představující nejspíše boha Oceana. Na zadní straně kamene se nachází otvor pro vsazení vodovodní trubky, který prochází sochou a vede k ústům zobrazeného božstva. Další otvor pak procházel Mithrovým tělem směrem vzhůru. Vzhledem ke stupni zachovalosti sochy ji řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické monumenty.

355) *CIMRM* 668 = Minto 1949: 205–208 a tab. X.1 = Canciani 2022: č. 291 (s. 214).

356) Minto 1949: 205.

357) *CIMRM* 665 = *TMM* II, č. 101 (s. 258–259) a obr. 96 = B 14 = Canciani 2022: č. 289 (s. 213).

358) Vermaseren v *CIMRM* tento monument popisuje jako reliéf. Vzhledem ke skutečnosti, že zadní strana tohoto monumentu nebyla opracována, je tato klasifikace po technické stránce možná. Cumont v *TMM* a Bortolinová (2012: 207) nicméně tento monument označují za sochu, k čemuž se rovněž přikláním.

359) Globus a chodidla bytosti jsou původní, moderní restaurací prošla část lýtek od kotníků ke kolenům a ocas hada.

360) Bortolin 2012: 207.

361) *CIMRM* 666 = *TMM* II, č. 102 (s. 487) a obr. 420 = Vermaseren 1951c: 289 a tab. XXI, 3 = Canciani 2022: č. 290: 213–214.

[Etr-005] Hlava sochy Mithry zabíjejícího býka³⁶²

V galerii Uffizzi ve Florencii se nachází mramorová hlava, kterou Amelung ve svém průvodci florencijskými galeriemi klasifikuje jako umírajícího giganta, a to na základě útrpného výrazu obličejů.³⁶³ Další badatelé tuto sochu identifikovali jako umírajícího Alexandra Velikého.³⁶⁴ Franz Cumont nastolil otázku, zda se v tomto případě nemůže jednat o hlavu tauroktonní sochy.³⁶⁵ Bez jasných nálezových okolností však nelze tuto otázku rozhodnout a samotná hlava sochy nevykazuje žádné indicie, které by ji kladly do souvislosti s Mithrovým kultem. Zobrazený mladík má kudrnaté vlasy, nikoli fryžskou čapku, což spíše odkazuje ke ztvárnění Alexandrovy apoteózy v období římského císařství.³⁶⁶ Tento artefakt proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

6.8 Aemilia (Regio VIII)

[001-Aem] Bologna (ant. Bononia/Felsina) [7 E2]

V Lidovém muzeu v Bologni jsou vystaveny dva mithraistické monumenty. O okolnostech jejich nálezu je známo jen velmi málo a není vůbec jisté, zda pocházejí z Bologně, nebo byly objeveny v některé jiné lokalitě. Prvním z nich je malý [001-Aem-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁶⁷ (0,22 × 0,27 m) z bílého mramoru, který obsahuje několik pozoruhodných ikonografických detailů. Tauroktonní kompozice je sama o sobě standardní. Mithra zabíjí býka, jehož oháňka se proměňuje v jeden obilný klas. Kolem břicha býka je viditelné široké a zdobené *dorsale*. Zobrazena jsou rovněž všechna zvířata, a to v obvyklých pozicích. Scéna je lemována dvěma světloňši, Cautopatem vlevo a Cautem vpravo. Neobvyklým detailem nicméně je, že za postavami obou světloňšů se nacházejí stromy, jeden s vyobrazením štíra (za Cautopatem), druhý hlavy býka. Na spodním okraji reliéfu se nachází vyobrazení tří scén z Mithrova posvátného příběhu (zleva doprava): i) hostina tří osob ležících na lehátku; ii) nahá postava dětského vzezření v *bize*, která v pravé ruce třímá girlandu. Oděna je do vlajčího pláště sepnutého kolem krku a přes záda má přehozený toulec se šípy; iii) ležící postava v plášti (Saturn nebo Oceanus). Na horním okraji reliéfu se nachází vyobrazení bust sedmi planetárních božstev (zleva doprava): Slunce, Saturn, Venuše, Jupiter, Merkur, Mars, Luna. Slunce a Luna se tak nacházejí na svých obvyklých místech v horních rozích tauroktonie, reliéf s Bologni však celou sekvenci doplňuje o vyobrazení dalších planet.³⁶⁸ Tento monument, kterých se nacházel ve sbírkách muzea v Bologni, byl v 70. letech 20. století odcizen a místo jeho současného výskytu není známé. Druhým mithraistickým monumentem je [001-Aem-002] reliéf s vyobrazením Cautopata³⁶⁹ (0,37 × 0,27 m). Cautopates je zobrazen v obvyklém ustrojení v postoji se zkříženými nohama, stojící vedle keře se špičatými listy. Pozoruhodným detailem je vyobrazení ležícího býka u světloňšových nohou a převráceného džbánů (na levém okraji reliéfu nad špičkou Cautopatovy pochodně, zhruba ve výši světloňšových ramen), ze kterého vytéká mocný vodní pramen. V levém horním rohu reliéfu se nachází měsíční srpek. Poslední artefakt, který byl kladen do souvislosti s Mithrovým kultem, je [001-Aem-003] terakotová lampa s údajným vyobrazením Mithry zabíjejícího býka.³⁷⁰ Vzhledem ke skutečnosti, že postava na lampě je zobrazena s křídly na zádech, je možné vyslovit závěr, že se jedná o bohyni Niké a nikoli o Mithru.³⁷¹ Tento monument tak může být vyřazen ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

362) CIMRM 667 = Canciani 2022: č. P20 (s. 222).

363) Amelung 1897: č. 151 (s. 95–96). Viz též Bieber 1956: 312.

364) Cumont (1947: 8) nicméně žádné z těchto autorů neuvádí.

365) TMM I, s. 182, pozn. 6 a obr. 13; Cumont 1947b: 8–9.

366) Viz diskuse ohledně podobných monumentů [Rom-044] a [Rom-045] z Říma a [Ost-M-09-006] a [Ost-M-09-007] z Ostie.

367) CIMRM 693 = TMM II, č. 106 (s. 260–261) = Merkelbach 1984: obr. 71 (s. 320–321) = Canciani 2022: č. 286 (s. 212).

368) Zevrubná diskuse o možném významu této planetární sekvence, viz Beck 1988: 15–33.

369) CIMRM 694 = TMM II, č. 107 a obr. 100 (s. 261–262) = Merkelbach 1984: obr. 72 (s. 321) = Canciani 2022: č. P18 (s. 221).

370) Meconcelli & De Carolis 1997: č. 33 (s. 20–21).

371) Bussière & Lindros Wohl 2017: č. 116 (s. 87).

[002-Aem] Ganaceto, Modena (*apud* ant. Mutina) [7 D1]

V zimě roku 1845 byl v Ganacetu poblíž Modeny během přestavby sklepa domu ševce Coppioho objeven [002-Aem-001] reliéf s vyobrazením světloňoše³⁷² (0,5 × 0,2 × 0,13 m), sekundárně užitý jako dveřní sloupek. Reliéf zobrazuje mladíka s fryžskou čapkou a zkříženými nohama, který v obou rukou drží vztyčenou pochodeň. Cavedoni tento monument identifikoval jako část funerálního reliéfu.³⁷³ Cumont však tuto interpretaci zpochybnil, neboť na základě prohlídky monumentu údajně identifikoval zbytky Mithrova vlajícího pláště, z čehož usuzoval, že se jedná o fragment levé strany tauroktonního reliéfu. Cancianiová tento monument nicméně vyřazuje ze seznamu relevantních nálezů a přiklání se k interpretaci zobrazené postavy jako Attida na zbytku pohřební stély, kterou představila Nicoletta Giordaniová.³⁷⁴ Na základě dostupné obrazové reprodukce nelze tuto hypotézu spolehlivě rozhodnout. Reliéf z Ganaceta proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[003-Aem] Modena (ant. Mutina) [7 D2]

V muzeu v italské Modeně se nachází [003-Aem-001] reliéf³⁷⁵ (0,71 × 0,49 m), zhotovený z bílého mramoru, který představuje jeden z nejpozoruhodnějších mithraistických monumentů nalezených na území starověké Itálie. Historické prameny poprvé zmiňují existenci tohoto artefaktu již v 17. století, kdy a kde přesně byl nalezen však zůstává neznámé. Reliéf byl zřejmě sekundárně využit v prostředí římského kultu boha Mithry jako zobrazení motivu mithraistické bytosti se lví hlavou, i když vykazuje některé odlišnosti od jejího standardního ikonografického provedení.³⁷⁶ Uprostřed reliéfu je zobrazen nahý stojící mladík, který v levé ruce drží dlouhou hůl a v pravé hromoklín. Jeho nohy, které jsou zakončeny kopyty, spočívají na polovině vaječné skořápky, ze které šlehají plameny. Druhá polovina vaječné skořápky, rovněž v plamenech, se nachází nad jeho hlavou s kudrnatými vlasy, ze které vychází pět paprsků. Kolem těla mladíka se vine ve čtyřech záhybech had, jehož hlava spočívá na skořápce nad hlavou mladíka. Za rameny bytosti, ze kterých vyrůstají dva páry křídel, je umístěn měsíční srpek. Na prsou mladíka se nachází maska v podobě lví hlavy, z boků pak vyrůstají hlavy berana (vpravo) a kozla (vlevo). Postava stojí ve výklenku, který je lemován ekliptikálním pásem rozděleným do dvanácti polí, z nichž každé obsahuje jedno znamení zvěrokruhu, a to v obvyklém pořadí po směru hodinových ručiček, počínaje Beranem (znamení jarní rovnodennosti) nad hlavou vyobrazené bytosti. V rozích reliéfu jsou ztvárněny hlavy větrů, dvě mladé a bezvousé, dvě s bujnou kšticí a vousaté: Zefyros (vpravo nahoře), Notos (vlevo nahoře), Boreás (vlevo dole) a Euros (vpravo dole). Reliéf je opatřena dvěma nápisy.³⁷⁷ První, který je z důvodu úmyslného vymazání prakticky nečitelný,³⁷⁸ se nachází vlevo od zobrazené

372) *CIMRM* 697 = *TMM* II, č. 108 (s. 262) = Cavedoni 1846: 27–28 = Susini 1978: č. 45 (s. 1208) = Rebecchi 1986: 914 a obr. 19 = Canciani 2022: č. N10 (s. 227).

373) Cavedoni 1846: 27.

374) Giordani 2005: 13.

375) *CIMRM* 695 = B 44 = Cavedoni 1863: 1–4 = Osek 2018 = Canciani 2022: č. 287 (s. 212–213).

376) Za nejzásadnější odlišnost lze pokládat skutečnost, že tato bytost v tomto případě nemá lví, ale lidskou hlavu.

377) *CIMRM* 696 = *CIL* VI.4.3, č. 36829 (s. 3768) = EDCS-19600498. Viditelná písmena nápisu jsou dobře čitelná, jejich provedení však působí poněkud neumělým dojmem, což ostře kontrastuje s vysokou uměleckou kvalitou sochařské práce, kterou se vyznačuje zbytek reliéfu. Na základě této skutečnosti se Ewa Oseková (2018: 696–699), dle mého soudu zcela správně, domnívá, že reliéf byl oběma nápisy opatřen až dodatečně.

378) Franz Cumont (1902: 9) navrhl čtení tohoto nápisu ve formě *[E]uphrosy/[ne et] Felix*, které bylo posléze přijato i do *CIL* a je nyní pokládáno za jeho standardní doplnění. *CIMRM* pak uvádí lehce modifikované čtení ve formě *Euphrosy/n[e] et Felix*. Cavedoni (1863), který tento monument publikoval v novodobém bádání jako první, ale navrhoval čtení *Iuppiter Osyri Felix* a vyjádřil pochybnosti o autenticitě tohoto nápisu. Ewa Oseková (2018: 699) nicméně argumentuje ve prospěch starověkého původu nápisu. Podle barevné fotografie nápisu, kterou poskytuje (Osek 2018: obr. 8 [s. 698]), nelze žádné z navržených čtení potvrdit, neboť text byl v těchto místech s největší pravděpodobností úmyslně vymazán. Na základě fotografie jsou čitelná pouze koncová písmena ROSY na prvním řádku, počáteční písmeno N a koncové X na druhém řádku. Čtení předložené v *CIMRM* tak lze odmítnout jako zcela spekulativní. Z tohoto důvodu je možné odmítnout i interpretace, které vymazání koncového „e“ v hypotetickém Eufrosyne vysvětlují jako důsledek snahy přizpůsobit se prostředí čistě mužského kultu poté, co byl monument inkorporován některou z mithraistických komunit (Vermaserenův komentář k *CIMRM* 696), založené s největší pravděpodobností na Eislerově (1910: 405–406) hypotéze, že monument původně zasvětil manželský (nebo příbuzenský) pár Eufrosyne a Felix a po jejich rozvodu jej Felix přenesl do prostředí Mithrova kultu, kde se stal mithraistickým Otcem.

bytosti ve výšce jeho kolen. Druhý ve znění *p(ecunia) p(osuit)*³⁷⁹ / *Felix pater* je situován na spodní okraj monumentu kolem hlav zobrazených větrů. Mithraistický charakter reliéfu, který zobrazuje bytost „se lví hlavou“ v netradiční podobě nesoucí stopy orfických vlivů,³⁸⁰ je vyvozován na základě titulu *pater*, který uvádí pořizovatel nápisu Felix. Monument byl s největší pravděpodobností převzat z orfického prostředí³⁸¹ a představuje zajímavý doklad kulturní hybridizace v období římského císařství, kdy jsou původně různorodé myšlenky a motivy spojovány do nových forem za účelem vyjádření aktuálních kosmologických a teologických představ konkrétní mithraistické komunity.

[004-Aem] Pisignano, Cesena (apud ant. Caesena) [7 F3]

V kostele svatého Štefana (*pieve di Santo Stefano*) v Pisignano se nachází [004-Aem-001] oltář s vyobrazením tauroktonie³⁸² (0,8 × 0,29 × 0,24 m), který byl sekundárně využit jako podstavec pro nádrž se svččenou vodou. Přesné místo nálezu tohoto monumentu je neznámé, pravděpodobně však pochází ze starověké Caeseny. Samotný tauroktonní reliéf se nachází na těle oltáře na panelu o velikosti 0,29 × 0,22 m a zobrazuje událost ve zjednodušené formě, bez obvyklých světlonošů nebo bust Slunce a Měsíce. Neobvyklým detailem je aureola ze slunečních paprsků kolem Mithrovy fryžské čapky. Býk je zobrazen v běhu, nikoli sražený a přitisknutý k zemi. Z doprovodných zvířat jsou viditelní pes, had (který leze po zemi a nikoli k ráně na býčím krku), štír i havran, oháňka býka se proměňuje v obilné klasy. Tauroktonní reliéf vykazuje stopy poškození a opotřebení (obličej Mithry, Mithrova pravá ruka s dýkou atd.).

[005-Aem] Sasso Marconi [7 D2]

Možnou existenci [005-Aem-M] mithraea v jeskyni poblíž Sasso Marconi zmiňuje ve svém výčtu nálezů týkajících se orientálních kultů Giancarlo Susini,³⁸³ s odkazem na původní zprávu Edoarda Brizia z roku 1887.³⁸⁴ Z mlčení pozdější literatury, která objev mithraea v Sasso Marconi již dále nezmiňuje, je možné vyvodit, že Briziova hypotéza opřená z velké části o místní legendy nebyla podpořena žádnými nálezy mithraistické povahy. Toto hypotetické mithraeum tak může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Geografická poznámka: Dnešní městečko Sasso Marconi se až do roku 1935 jmenovalo Praduro e Sasso. Od roku 1935 do roku 1938 se krátce nazývalo Sasso Bolognese a v roce 1938 bylo ještě jednou a nyní definitivně přejmenováno na Sasso Marconi. Stalo se tak na počest italského laureáta Nobelovy ceny za fyziku Guglielma Marconiho, který je v Sasso Marconi pohřben.]

379) Rovněž toto čtení bylo navrženo Franzem Cumontem (1902: 9). Zajímavou možnost alternativního doplnění ve formě *p(ater) p(atrum)* představil již Robert Eisler (1910: 405) a nově je uvádí rovněž Attilio Mastrocinque (1998: 102–104 a pozn. 351).

380) Orfické ovlivnění motivu předpokládal již Cavedoni (1863), i když postavu samotnou interpretoval jako synkretické božstvo Osiris-Mithras. Za orfického Fanéta označil postavu zobrazenou na reliéfu z Modeny poprvé Robert Eisler (1910: 399–404). Franz Cumont (1902) zprvu přítomnost orfických vlivů umenšoval a zobrazenou postavu interpretoval jako mithraistického Krona, po nálezů řecky psaného nápisu z Říma, který je zasvěcen Διὶ Ἡλίῳ Μίθρα / Φάνητι (viz [Rom-M-01-003] výše) však tuto interpretaci akceptoval (Cumont 1934). Doposud nejdůkladnější a nejpřesvědčivější argumentací ve prospěch orfického charakteru vyobrazení bytosti se „lví hlavou“ z Modeny, založenou na paralelách mezi monumentem a orfickými teogonickými hymny, přináší nová studie Ewy Osekové (2018: 706–718).

381) Ohledně bohatých dějin bádání o tomto monumentu a spekulací kolem identity na něm zobrazené postavy od roku 1863 až do současnosti, viz Osek 2018: 699–706.

382) *CIMRM* 692 = Ducati 1912 = Susini 1978: č. 13 (s. 1201) = Canciani 2022: č. 49 (s. 55).

383) Susini 1978: č. 38 (s. 1205).

384) Brizio 1887: 7.

6.9 Sicilia

[001-Sic] Agrigento (ant. Akragas/Agrigentum) [9 E6]

V Agrigentu byl nalezen [001-Sic-001] fragment keramické desky s vyobrazením svastiky ve slunečním kotouči (0,155 × 0,15 × 0,03 m).³⁸⁵ Giulia Sfameni Gasparrová tento artefakt uvádí mezi mithraistickými nálezy, ale bez udání jediného důvodu, který by souvislost tohoto předmětu s Mithrovým kultem jakkoli osvětloval. Za těchto okolností je možné tento artefakt vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[002-Sic] Catania (ant. Catina) [9 F6]

Ze sicilského města Catania pochází několik nálezů, které byly kladeny do souvislosti s působením římského kultu boha Mithry. Prvním z nich je [002-Sic-001] fragment disku z bílého mramoru (0,24 × 0,37 × 0,05 m), který zřejmě nesl vyobrazení tauroktonie zasazené do zvěrokruhu.³⁸⁶ Přesné místo nálezu tohoto monumentu, který se nachází v *Museo di Castello Ursino* v Catanii, je neznámé.³⁸⁷ Zachována je pravá dolní strana disku s vyobrazením přední nohy býka a kopýtka jeho zadní nohy a hada, který se vine směrem k místu, kde se musel nacházet býčí krk. Ze znamení zvěrokruhu, které lemovaly uprostřed zobrazený motiv, jsou viditelná znamení Vah a Štúra. Vzhledem ke stavu zachovalosti tohoto reliéfu jej řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické artefakty. Další možné mithraistické nálezy představují: [002-Sic-002] reliéf s vyobrazením boha Slunce³⁸⁸ (0,35 × 0,3 × 0,06 m) s dvanácti paprsky kolem hlavy, který je zasazen do kruhového rámu; pravděpodobně párový [002-Sic-003] reliéf s vyobrazením bohyně Luny³⁸⁹ (stejně rozměry jako předchozí monument) v kruhovém rámu s měsíčním srpem za zády. V rozích obou reliéfů se nacházejí čtyři osmicípé hvězdy. V tomto případě je spojitost obou reliéfů s Mithrovým kultem nejasná a jen velmi slabě zdůvodněná. Skutečnost, že se standardně vyskytují na vyobrazeních tauroktonie,³⁹⁰ není dostatečným argumentem pro potvrzení jejich mithraistického charakteru. Tyto monumenty proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů. Ze stejného důvodu pak ze seznamu relevantních nálezů vyřazují [002-Sic-004] pět keramických lamp s vyobrazením boha Slunce³⁹¹ ze sbírek *Museo Biscari*, které rovněž mezi mithraistickými nálezy uvádí Sfameni Gasparrová.

[003-Sic] Lipari (ant. Lipara/Liparae) [9 F5]

Během vykopávek nekropole (*necropole della contrada Diana*) ve městě Lipari na Liparských ostrovech bylo nalezeno [003-Sic-001] pět keramických lamp s vyobrazením boha Slunce.³⁹² Giulia Sfameni Gasparrová je uvádí ve svém seznamu mithraistických nálezů ze Sicílie, vzhledem ke skutečnosti, že byly nalezeny v hrobkách, je však jejich spojitost s Mithrovým kultem zcela neprůkazná. Tyto artefakty proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

385) Sfameni Gasparro 1973: č. 434 a tab. CXVIII, obr. 160.

386) CIMRM 163A (CIMRM II, s. 22) = Sfameni Gasparro 1973: č. 344 = Manganaro 1961: 191 a tab V, obr. 14 = Canciani 2022: č. 124 (s. 96).

387) Jeho existenci zmiňuje již Carlo Gastone (1923: 151) ve svých zápiscích z cest po Sicílii, místo nálezu tohoto fragmentu však neuvádí ano on.

388) Sfameni Gasparro 1973: č. 345a = Manganaro 1961: 191 a tab. V, obr. 15.

389) Sfameni Gasparro 1973: č. 345a = Manganaro 1961: 191 a tab. V, obr. 16.

390) Manganaro 1961: 191 a pozn. 96.

391) Sfameni Gasparro 1973: č. 346–350 (fotografie první z těchto lamp viz tab. CXIX, obr. 161).

392) Sfameni Gasparro 1973: č. 351–353bis.

[004-Sic] Mozia, Isola San Pantaleo (ant. Motya/Motón) [9 D6]

V městečku Mozia na ostrově San Pantaleo byla nalezena [004-Sic-001] keramická lampa s vyobrazením busty slunečního boha³⁹³ s paprčitou čelenkou, situované do velkého měsíčního srpku. Sfameni Gasparrová ji řadí mezi mithraistické nálezy, její spojitost s Mithrovým kultem nicméně zůstává zcela neprůkazná, a z tohoto důvodu ji vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[005-Sic] Palermo (ant. Panormus/Πάνωμορος) [9 E5]

Palermo představuje jednu z mála sicilských lokalit, ve které se nachází několik potvrzených mithraistických nálezů. V národním muzeu v Palermu je vystaven [005-Sic-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁹⁴ (0,67 × 0,73 × 0,15 m) z bílého mramoru. Jeho přesné nálezové okolnosti zůstávají neznámé a není jisté, zda byl nalezen v místech, kde se rozkládalo starověké město Panormus. Reliéf zobrazuje tauroktonní scénu v rámu vyznačujícím skalnatý okraj jeskyně, na kterém jsou v obvyklých místech usazeny busty Slunce a Měsíce a mezi nimi sedící havran. Z dalších zvířat jsou přítomni pes, had a štír. Pozoruhodným detailem je přítomnost lví hlavy, které se nachází na zemi před hlavou hada. Po bocích reliéfu se nacházejí oba světloňosi, jeden z nich, Cautes (vlevo) je vyobrazen se zkříženými nohama. Reliéf byl mírně poškozen a prošel novodobou restaurací, která se dotkla zejména postav obou světloňosů a Mithrovy pravé paže. Na základě stylu a provedení je monument datován do 3. století. V národním muzeu v Palermu se rovněž nachází [005-Sic-002] dvě párové sošky světloňosů³⁹⁵ (0,71 × 0,69 m) zobrazující mithraistického Cauta a Cautopata v obvyklém ustrojení, s pochodněmi držnými v obou rukou.

[006-Sic] Siracusa (Syrákúsy) (ant. Syracusae/Syrakousai/Συράκουσαι) [9 F7]

Další sicilskou lokalitou, ze které pochází prokazatelně mithraistické nálezy, jsou Syrákúsy. I zde ovšem narážíme na problémy vyplývající z nedostatku informací o jejich nálezových okolnostech. Podle nepublikovaných záznamů,³⁹⁶ které pořídili Paolo Orsi a R. Carta a které jsou uloženy v archeologickém muzeu v Syrákúsách, bylo v dubnu 1931 ve víšce Santa Lucia (*borgata Santa Lucia*) objeveno podzemní *hypogeum*, které bylo z důvodu absence funerální funkce interpretováno jako [006-Sic-M-01] mithraeum.³⁹⁷ K tomuto závěru archeology vedly nepřímé indicie v podobě výskytu výklenků, které nesly stopy štukové a freskové výzdoby, z nichž jediný rozpoznatelný panel nesl vyobrazení lva pronásledujícího jeleny.³⁹⁸ V těchto prostorách však nebyly učiněny žádné nálezy, které by jejich spojitost s Mithrovým kultem jednoznačně prokazovaly, a proto je řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty. V dalších nepublikovaných záznamech, které rovněž pořídil Paolo Orsi, pak stojí, že v květnu téhož roku bylo nalezeno a prozkoumáno další [006-Sic-M-02] mithraeum,³⁹⁹ tentokrát v místech ulic *Via Avola* a *Via B. Riposta*. V mithraeu II byly učiněny následující nálezy: [006-Sic-M-02-001] vápencový fragment s vyobrazením tauroktonie⁴⁰⁰ (0,19 × 0,29 m), ze které se zachovaly hlava a krk býka, část Mithrovy ruky s dýkou a hlava psa; [006-Sic-M-02-002] fragment hlavy sochy s fryžskou čapkou⁴⁰¹ (0,16 × 0,08 m); [006-Sic-M-02-003] torzo sochy se

393) Sfameni Gasparro 1973: č. 357 a tab. CXIX, obr. 162.

394) *CIMRM* 164 = *TMM* II, č. 119 (s. 269) a obr. 112 = Sfameni Gasparro 1973: č. 355 a tab. CXX, obr. 163 = Canciani 2022: č. 293 (s. 214).

395) *CIMRM* 165–166 = *TMM* II, č. 120 (s. 270) a obr. III/3 = Sfameni Gasparro 1973: č. 356 a tab. CXXI, obr. 164 a tab. CXXII, obr. 165 = Canciani 2022: č. 294 a č. 295 (s. 214–215).

396) Tyto záznamy zpracovala a ve zkrácené formě vydala Sfameni Gasparrová (1973: 281–288).

397) Sfameni Gasparro 1973: č. 341a–b.1–6 = Canciani 2022: č. P32 (s. 224). Toto mithraeum označují jako mithraeum I.

398) Sfameni Gasparro 1973: č. 341b.6.

399) Sfameni Gasparro 1973: č. 341c.1–6 = Germanà 2013: 241–243 Canciani 2022: č. 122 (s. 195). Toto mithraeum označují jako mithraeum II.

400) Sfameni Gasparro 1973: č. 341c.1 a tab. CXII, obr. 153 = Germanà 2013: 243 = Canciani 2022: č. 122a (s. 196).

401) Sfameni Gasparro 1973: č. 341c.2 a tab. CXIII, obr. 154 = Germanà 2013: 243 = Canciani 2022: č. 122b (s. 196).

zbytky pláště⁴⁰² (0,15 × 0,16 m); [006-Sic-M-02-004] fragment části sochy s vyobrazením pláště;⁴⁰³ [006-Sic-M-02-005] fragment dlaně ruky sochy⁴⁰⁴ (0,095 × 0,055 m); [006-Sic-M-02-006] šest lamp s ikonografickými motivy.⁴⁰⁵ Nalezené fragmenty soch mohly pocházet ze sousoší ztvárňujícího tauroktonii, a proto je (i s lampami, které byly nalezeny ve stejném kontextu) spolu s jasně identifikovatelným fragmentem tauroktonie řadím mezi potvrzené mithraistické nálezy. Ze Syrakús pochází rovněž další [006-Sic-001] fragment sochy s vyobrazením tauroktonie⁴⁰⁶ (0,57 × 0,55 × 0,18 m) z bílého mramoru, který byl v blíže neurčené době objeven během demolice španělské vojenské pevnosti. Dochovaný fragment zobrazuje Mithrovo tělo bez hlavy, paží a pravého chodidla v typické pozici na těle býka, ze kterého se zachovala část trupu. Další nálezy ze Syrakús je potom možné odmítnout jako s Mithrovým kultem nesouvisející. Jedná se o [006-Sic-002] lampu s vyobrazením boha Slunce,⁴⁰⁷ která byla nalezena izolovaně mimo prokazatelně mithraistický kontext, a o [006-Sic-003] sochu s údajným vyobrazením Mithry⁴⁰⁸ (rozměry nezjištěné), která nicméně podle všech indicií zobrazuje klečící ženskou postavu.⁴⁰⁹

[007-Sic] Termini Imerese (ant. Thermae Himeraeae/Θερμαὶ Ἱμεραΐαι) [9 E5]

V městečku Termini Imerese poblíž Palermo byl nalezen kamenný [007-Sic-001] cippus s nápisem⁴¹⁰ (0,85 × 0,37 × 0,28 m), který je čten jako *Soli / invicto / conserva/τορι [im]p(eratoris) / Αντων[ini] / Αυ[g(usti)]*. Nápis je datován do období vlády císaře Elagabala. Nápis se s největší pravděpodobností netýká Mithra, ale Neporazitelného Slunce, jehož kult se v období vlády severovské dynastie těšil císařské podpoře, a proto jej řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

6.10 Sardinia et Corsica

[001-Cor] La Canonica, Lucciana (ant. Mariana) [7 B8]

V roce 2017 bylo během záchranných archeologických prací v lokalitě *La Canonica* poblíž korsického města Lucciana objeveno [001-Cor-M] mithraeum.⁴¹¹ V této lokalitě, ležící v úrodném údolí řeky Golo, se v období antiky rozkládala římská kolonie Mariana, založená kolem roku 100 př. n. l. římským vojevůdcem a politikem Gaiem Mariem. Mithraeum bylo vybudováno nejdříve v době kolem poloviny 2. století v již existující starší budově s nádvořím a prokazatelně fungovalo ještě v průběhu 3. a 4. století. Někdy na konci 4. století nebo na počátku 5. století bylo zničeno a opuštěno. Dům, ve kterém se mithraeum nachází, má trapezoidní půdorys o rozměrech přibližně 20 × 7 metrů. Na ústřední síň, která se nachází v jižním cípu budovy, navazuje předsíň a další místnosti sloužící jako přípravný nebo uložistiště náčiní potřebného k provozu mithraea. Vchod do ústřední síně je veden z předsíně o ploše přibližně 8 m², do které se vstupovalo dveřmi v západní stěně, vedoucími pravděpodobně do ulice, a dveřmi ve východní stěně, vedoucími z přilehlého dvora. V předsíni se u severní stěny nacházelo velké ohniště sloužící k přípravě nebo ohřevu pokrmů. V podlaze předsíně z udusaného jílu bylo nalezeno velké množství kostí, mince ražené ve 4. století a střepy keramických nádob ne starších než z 5. století. Vstup do vlastní ústřední síně vedl dveřmi v severní stěně předsíně po mírně se svažující podlaze až do míst, kde začínala obě boční pódia běžící až k jižní zadní stěně. Ústřední síň měla nepravidelný trapezoidní půdorys

402) Sfameni Gasparro 1973: č. 341c.3 a tab. CXIV, obr. 156.

403) Sfameni Gasparro 1973: č. 341c.4 a tab. CXIII, obr. 155.

404) Sfameni Gasparro 1973: č. 341c.5 a tab. CXV, obr. 157 = Germanà 2013: 243 = Canciani 2022: č. 122c (s. 196).

405) Sfameni Gasparro 1973: č. 341c.6 a tab. CXVI, obr. 158a-f.

406) *CIMRM* 163 = *TMM* II, č. 121 (s. 270) a obr. 114 = Sfameni Gasparro 1973: č. 342 a tab. CXVII, obr. 159 = Germanà 2013: 243 = Canciani 2022: č. 123 (s. 96).

407) Sfameni Gasparro 1973: č. 342bis.

408) Germanà 2013: 243 = Canciani 2022: č. N18 (s. 231).

409) Canciani 2022: 231.

410) *CIMRM* 167 = *TMM* II, č. 220 (s. 129) = *CIL* X, č. 7337 = Sfameni Gasparro 1973: č. 354 = EDR127000.

411) Chapon 2020; De Peretti 2021.

o délce 11,65 m (západní stěna) a 9,1 m (východní stěna) a šířce 6,9 m (jižní stěna) a 4,3 m (severní stěna). Ústřední ulička byla v těchto místech vydlážděna terakotovými dlaždicemi. Boční pódia, obložená prkny, měla ve svých bocích přibližně ve středu dva klenuté výklenky o maximální šířce 0,5 metru, do kterých byly umísťovány lampy. Ve středové ose uličky se v podlaze nacházely dvě terakotové schrány, zakryté prkny a dlaždicemi.

Z důvodu zničení mithraea a jeho vybavení bylo nalezeno jen minimum artefaktů, z nichž za nejvýznamnější lze pokládat [001-Cor-M-001] tři fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie a nápisem.⁴¹² Fragmenty reliéfu, který byl cíleně rozlámán a nese stopy ohně, zachycují neúplnou spodní část reliéfu, na které je doposud patrně tělo Mithry od pasu dolů, trup býka, štír v obvyklé pozici u býčích varlat, hlava hada, pes a spodní část napravo stojícího světloňoše v postoji se zkříženýma nohama. Na dolním okraji reliéfu se nachází část nápisu, který je čten jako *Marin[---] posuit*. Kromě ikonografického materiálu poskytlo mithraeum velké množství [001-Cor-M-002] drobných nálezů v podobě kostí zkonsumovaných zvířat,⁴¹³ nalezených v místech bočních pódíí, a drobného kultického náčiní v podobě zvonků,⁴¹⁴ keramických lamp,⁴¹⁵ dýky,⁴¹⁶ oboustranného meče⁴¹⁷ a sekáčku.⁴¹⁸ Pozoruhodným nálezem, jehož souvislost s fungováním mithraea je nicméně nejasná, pak představuje velké množství (130 kusů) stočených olověných destiček, možná sloužících k pořizování kleteb (*defixio*).⁴¹⁹

[001-Sard] Porto Torres (ant. Turris Libisonis) [9 A2]

V místech tohoto přístavního města v severní Sardinii byl objeven [001-Sard-001] fragment sochy světloňoše⁴²⁰ (rozměry nezjištěné), datované do poloviny 3. století. Socha zobrazuje mladíka v oděvu východního stylu s dlouhým pláštěm sepnutým uprostřed hrudi kulatou broží, hlava a nohy sochy od kotníků dolů jsou odlomeny. Mladík je zobrazen v postoji se zkříženýma nohama a s tunikou přepásanou přes střed hrudi širokým opaskem. V obou rukou třímá pochodeň obrácenou směrem dolů. S velkou mírou pravděpodobnosti se jedná o vyobrazení mithraistického Cautopata. Vzhledem k izolovanosti nálezu a ztrátě hlavy, která neumožňuje rozpoznat, zda měl světloňoš nasazenou fryžskou čapku, řadím tento artefakt mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithrasitické monumenty.

6.11 Malta

[001-Mal] Mdina, Rabat (ant. Melita) [9 F8]

Archeoložka Claudia Sagonová ve své monografii, příznačně pojmenované *Lookig for Mithra in Malta*,⁴²¹ představuje velké množství jeskyní, artefaktů a obrazových motivů, které dle jejího přesvědčení souvisí s Mithrovým kultem. Její argumentace je však ve svém celku nepřesvědčivá, neboť žádný z jí uváděných motivů nespadá do obvyklých ikonografických vzorů souvisejících s římskou podobou Mithrova kultu. Výběrem je možné zmínit: [001-Mal-001] terakotové sošky Mithry jezdce, nacházené v hrobkách.⁴²² Sagonová poukazuje na jejich podobnost s vyobrazením Mithry jezdce na mincích z Trabzonu,⁴²³ skutečnost, že pochází ze zjevně funerálního kontextu však jejich mithraistický charakter prakticky vylučuje; [001-Mal-002]

412) Chapon 2020: 84 a obr. 7.9; De Peretti 2021: 464 a obr. 4.

413) Chapon 2020: 83; De Peretti 2021: 464.

414) Chapon 2020: 82 a obr. 7.8, 1.

415) Chapon 2020: 82 a obr. 7.8, 3 a 7.8, 4–5 (nalezené ve výklenku v pravém pódiu).

416) Chapon 20320: 82 a obr. 7.8, 6 (dýka byla nalezena v jedné ze schrán v podlaze středové uličky).

417) De Peretti 2021: 464 a obr. 5 (meč byl nalezen v levém pódiu u zadní stěny ústřední síně mithraea).

418) Chapon 2020: 82 a obr. 7.8, 7.

419) Chapon 2020: 78 a obr. 7.3. Destičky byly nalezeny mimo mithraeum ve venkovním prostoru před jeho zadní jižní opěrnou stěnou v místech, kudy vedlo staré koryto řeky Golo. Destičky byly původně patrně uloženy ve schráně z materiálu, který se od doby jejich uložení rozložil. Pragmatickým vysvětlením jejich funkce je, že sloužily jako závaží rybářských sítí, podle archeologů se nicméně může jednat i o základový depot.

420) Contu 1968 = Canciani 2022: č. 125 (s. 97). Viz též Mastino & Vismara 1994: 43 a obr. 24 (na s. 41).

421) Sagona 2009.

422) Sagona 2009: 15–18 a obr. 9–12.

423) Viz [010-Cap-001] výše.

fragment terakotové desky s údajným vyobrazením Mithry jako Neporazitelného Slunce.⁴²⁴ Interpretace zobrazené scény je obtížná, v každém případě však nevykazuje jasnou podobnost s doloženými mithraistickými ikonografickými motivy. Postava s pochodní je ztvárněna s velkým párem křídel na zádech, identifikace zobrazeného ptáka jako havrana (jde-li vůbec o zobrazení ptáka a nikoli ještěrky) a obilných klasů se zdá být velmi arbitrární; [001-Mal-003] sošku zrození Mithry ze skály,⁴²⁵ která zobrazuje postavu s rukama spojenýma na břicho bez nohou, která vychází z kuželovité základny. Zobrazení znovu vykazuje četné odlišnosti od obvyklých exemplářů tohoto motivu v mithraistické ikonografii. Postava je prostovlasá, bez fryžské čapky a s pozicí rukou, který je netypická. Mithra během této scény obvykle svírá dýku a pochodeň. Rovněž skalní masiv, ze kterého se rodí, je naznačen výrazněji než je tomu v případě této sošky; [001-Mal-004] fragment reliéfu s údajným vyobrazením mithraistické bytosti se lví hlavou⁴²⁶ (0,4 × 0,53 × 0,15 m), ze které se zachovala pouze horní část hlavy, která vzdáleně vykazuje lví charakteristiky. Všechny tyto nálezy, s výjimkou posledního, vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů. Fragment možného vyobrazení mithraistické bytosti se lví hlavou pak řadím mezi možné, ale sporné mithraistické artefakty.

6.12 Monumenty s nejasnými nálezovými okolnostmi, ale patrně pocházející z Itálie

[Ita-001] Soška s vyobrazením Cautopata⁴²⁷

V galerii zámku Catajo (*Castello del Catajo*) poblíž Padovy se nachází socha světlohoše (výška 0,41 m) v oděvu východního stylu v postoji se zkříženýma nohama. Vedle světlohoše se nachází kámen, ke kterému směřuje pochodeň. Světlohoš má v obličeji útrpný výraz. Identifikace zobrazené postavy je nejednoznačná. Dütschke, jehož popis přebírá Cumont i Vermaseren, tuto sošku chápe jako vyobrazení Attida.⁴²⁸ Tento monument řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Ita-002] Reliéf s vyobrazením Cautopata⁴²⁹

V galerii zámku Catajo (*Castello del Catajo*) poblíž Padovy se nachází i další monument, tentokrát v podobě poškozeného reliéfu (výška 1,05 m) s odlomeným spodním okrajem. Zobrazuje postavu mladíka s kudrnatými vlasy a fryžskou čapkou směřujícího pochodeň, kterou třímá v obou rukách, k zemi. Cumont a Vermaseren se přiklání k interpretaci této postavy jako Cautopata. Dütschke, na jehož popisu jsou oba závislí, ji klasifikuje jako Attida.⁴³⁰ Reliéf potom pokládá za součást funerálního monumentu. Tento monument řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Ita-003] Bronzová soška s vyobrazením Cautopata⁴³¹

Z Itálie by měla pocházet malá bronzová soška (výška 0,1 m), nacházející se ve sbírkách Britského muzea v Londýně. Soška zobrazuje postavu oděnou v oděvu východního stylu v postoji se zkříženýma nohama. V pravé ruce třímala nyní odlomenou pochodeň obrácenou směrem k zemi, v levé ruce beraní hlavu. Vermaseren zobrazenou postavu identifikuje jako Cautopata, Walters, ze kterého čerpá, jako Parida. Walters rovněž nezmiňuje, že soška držela v pravé ruce pochodeň, neboť tento předmět, ze kterého se dochovala jen nepatrná část, pokládá za dýku. Tento monument řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

424) Sagona 2009: 18–21 a obr. 19.

425) Sagona 2009: 24–25 a obr. 22.

426) Sagona 2009: 28–29 a obr. 16–18 = B 43.

427) *CIMRM* 762 = *TMM* II, č. 112 (s. 266) = Canciani 2022: č. P17 (s. 221).

428) Dütschke 1882: č. 437 (s. 183).

429) *CIMRM* 763 = *TMM* II, č. 113 (s. 266) = Canciani 2022: č. P17 (s. 221).

430) Dütschke 1882: č. 569 (s. 227).

431) *CIMRM* 761 = Walters 1899: č. 1596 (s. 259) = Canciani 2022: č. 305 (s. 217).

[lta-004] Dvě hlavy sošek s fryžskými čapkami⁴³²

Vermaseren, s odkazem na Dütschkeho,⁴³³ zmiňuje rovněž dvě další drobné hlavy sošek s fryžskými čapkami (výška 0,08 a 0,16 m), které dle jeho mínění mohly ztvárňovat světloňoše. Dütschke v obou případech identifikuje zobrazené postavy jako Attida. Tyto artefakty vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[lta-005] Hlava bronzové sošky s fryžskou čapkou⁴³⁴

Ve sbírkách Britského muzea v Londýně se od roku 1814 rovněž nachází hlava bronzové sošky (výška 0,05 m) s fryžskou čapkou, která se lehce naklání doprava a upíná svůj pohled vzhůru. Kolem hlavy se nachází sedm slunečních paprsků. Walters tuto postavu identifikuje jak vyobrazení Mithry. Tento artefakt řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[lta-006] Bronzová ruka z Mithrovy sochy⁴³⁵

V roce 1899 se součástí sbírek Ashmoleova muzea v Oxfordu stala rovněž bronzová paže sochy s vyobrazením dvou hvězd a svastiky. Ve zprávě kurátora muzejních sbírek A. J. Evanse byla označena za „ruku z římské sošky Mithry“ (*der Arm einer römischen Mithrasfigur*).⁴³⁶ Vermaseren v době přípravy *CIMRM* tento artefakt osobně prozkoumal a dospěl k závěru, že tato ruka s téměř naprostou určitostí nebyla součástí Mithrovy sochy, a to z důvodu polohy paže, která neodpovídá známým vyobrazením Mithry, a téměř naprosté absenci svastiky jako solárního symbolu v mithraistické ikonografii.⁴³⁷ Na základě těchto informací vyřazují tento artefakt ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[lta-007] Lampy s mithraistickými motivy⁴³⁸

Franz Cumont v *TMM* uvádí dvě keramické lampy s mithraistickými motivy, které se měly nacházet ve sbírkách Giovanna Battisti Passeriho. Na první z lamp se mělo nacházet vyobrazení Mithry zabíjejícího bez obvyklých doprovodných postav býka, se značkou dílny ve znění *Probi*. Druhá lampa měla být zhotovena v podobě býčí hlavy s nápisem *Μέτρα ιερός*. V roce 1892 prozkoumal Passeriho sbírky, které vešly do vlastnictví *Museo Oliveriano* v Pesaru, Enrico Dressel.⁴³⁹ První lampu s vyobrazením tauroktonie ve sbírkách vůbec nenalezl a označil ji za pravděpodobné falsum.⁴⁴⁰ Za padělek pak jednoznačně pokládal i druhou lampu, a to na základě autopsie.⁴⁴¹ Podle Cumonta však autenticitu nápisu na druhé lampě dokládá skutečnost, že Passeri četl nápis chybně z prava doleva jako *Ἀρτέμ(ιδι) ιερός* a identifikoval ji jako dedikaci náležící bohyni Artemidě Tauropolské.⁴⁴² V tomto případě se nicméně příkláním k Dresselovu kritickému náhledu a obě lampy vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

432) *CIMRM* 764 = Canciani 2022: č. P17 (s. 221).

433) Dütschke 1882: č. 440 (s. 184) a č. 700 (s. 279).

434) *CIMRM* 760 = Walters 1899: č. 1018 (s. 184) = Canciani 2022: č. P45 (s. 227). Viz též vstup v elektronickém katalogu Britského muzea: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1814-0704-746>.

435) *CIMRM* 765 = Canciani 2022: č. N37 (s. 234).

436) Evans 1900: 114.

437) Lze nicméně uvést alespoň jeden prokazatelně mithraistický monument, na kterém se svastika objevuje, a to tufový reliéf s vyobrazením tauroktonie ze starověkého města Oescus v Horní Moesii (*CIMRM* 2247). Svastika se pak údajně objevuje rovněž na fragmentárně dochovaném reliéfu s vyobrazením tauroktonie ze starověké Sarmizegetusy (*CIMRM* 2046.11), dostupná fotografie nicméně neumožňuje tuto zprávu jednoznačně potvrdit.

438) *CIMRM* 766.1 = *TMM* II, č. 289 (s. 409–410) a obr. 338 = Passeri 1739: 75–76 (č. XC) a tab. XC; *CIMRM* 766.2 = *TMM* II, č. 290 (s. 410) a obr. 339 = Passeri 1739: 82 (č. XCIX) a tab. XCVII. Viz též Canciani 2022: č. N38 (s. 234).

439) Dressel 1892.

440) Dressel 1892: 147.

441) Dressel 1892: 147.

442) *TMM* II, s. 410.

[Ita-008] Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie⁴⁴³

V Rodinově muzeu v Paříži se nachází fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (0,56 × 0,76 m), datovaný s velkou pravděpodobností do 2. století. Ze sochy se zachovalo pouze tělo býka s Mithrovým levým kolenem a stehnem a sotva zřetelnými obrysy psa.

[Ita-009] Bronzový reliéf s vyobrazením tauroktonie⁴⁴⁴

V newyorském Metropolitním muzeu se od roku 1997 nachází bronzová deska s vyobrazením tauroktonie, která je datována do konce 2. nebo na počátek 3. století. Místo jejího původu je neznámé, předpokládá se nicméně, že by mohla pocházet ze starověké Itálie. Reliéf (cca 0,35 × 0,305 m) zobrazuje Mithru usmrcujícího býka, jehož pohled je poměrně nezvykle upřen do očí umírajícího zvířete. Výjev není lemován světlonoši, ze zvířat jsou přítomni pes, had (který se plazí vysoko po těle býka přímo k ráně) a štír na obvyklém místě kolem býčích varlat. V horních rozích se nacházejí busty Slunce (se čtrnácti paprsky kolem hlavy) a Luny s měsíčním srpkem na ramenou. Bronzový plát je na levém i pravém boku opatřen šesti otvory, které zjevně složily k jeho připevnění ke stěně.

[Ita-010] Gemma s vyobrazením tauroktonie⁴⁴⁵

V archeologickém muzeu ve Florencii se nachází magická gemma s vyobrazením mithraistických motivů (0,0134 × 0,0199 × 0,003 m). Na rubové straně se objevuje ztvárnění doleva kráčejícího lva se včelou v tlamě. Nad lvem se nachází sedm hvězd označených jmény v řečtině. Na lící straně se objevuje Mithra zabíjející býka, po jehož boku se nacházejí oba světlonoši, Cautes nalevo a Cautopates napravo. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír. Nahoře nad světlonoši jsou zobrazeny busty Slunce a Měsíce. Kolem tauroktonní scény se objevují symboly v podobě palmové větve, hvězdy, *akinaku* (perského krátkého meče), tří hvězd, orla, šípu, *caduceu*, hromoklínu, dvou malých hvězd a čelenky s paprsky. Gemma je datována do konce prvního a počátku 2. století.

[Ita-011] Obsidiánová sekerka s mithraistickými motivy⁴⁴⁶

Ve sbírkách Federica Zeriho v Mentaně se nachází pravděpodobně prehistorická sekerka z černého obsidánu, do které byly v římském období vyryty mithraistické motivy.⁴⁴⁷ Na konvexní straně sekerky se objevuje vyobrazení Mithry v orientálním oděvu s fryžskou čapkou na hlavě, který v pravé ruce třímá dýku a v levé kopí. U jeho nohou leží na zemi hlava býka a malá trojnožka. Kolem Mithrovy hlavy se nachází nimbus ze slunečních paprsků. Na konkávní straně se objevuje vyobrazení Saturna s odhalenou hrudí a pláštěm kolem boků a nohou. Na obou stranách sekerky se vyskytuje vyobrazení 28 magických symbolů. Na konvexní straně rovněž magický nápis o dvou řádcích v řečtině. Vzhledem k poměrně netypickému vyobrazení Mithry řadím tento předmět mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické artefakty.

443) Vermaseren 1982: 3, pozn. 10 a tab. XXXI = Canciani 2022: č. 303 (s. 216–217).

444) Yandek 2011 = Canciani 2022: č. 304 (s. 217). Viz též záznam v elektronickém katalogu Metropolitního muzea na <<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/256570>>.

445) *CIMRM* 2354 = Mastrocinque 1998: 1–10; 2007: č. Fi 59 (s. 56–57) = Canciani 2022: č. 299 (s. 215–216).

446) Mastrocinque 1998: 59–92; 2007: č. GM 10 (s. 203–204) = Canciani 2022: č. 300 (s. 216).

447) Nejblíží známou paralelu k tomu předmětu představuje *CIMRM* 2353 z Argolidy v Řecku.

